

nummer 3 april/mei 1998

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN
STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

OOSTERBEEK HOLLAND

**Dagboek-
fragmenten 44/45**

**Market Garden -
het herdenken van
een mislukking**

**Duitsland in de
methodes**

**Cartoons in de
klas**

AIRBORNE

Algemeen Bestuur

Kees Weltevrede

voorzitter (Onderwijs Advies Commissie, KLEIO, Euroclio-VGN, contacten met het wetenschappelijk onderwijs, KNHG, SLO, Platform VVVO en de Inspectie)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
E-mail: c.weltevrede@wxs.nl

Riemke Leusink

vice-voorzitter
(Commissie Vrouwen- en Gendergeschiedenis, Euroclio-VGN, stofomschrijvingen, contacten met de CEVO)
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033-4657 363,
Fax 033-4657 384,
E-mail leusink@worldonline.nl

Harald Buskop

eerste secretaris (externe correspondentie, Commissie PABO, Atlantische Onderwijscommissie, contacten met de VALO)
Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag.
Tel. 070 - 364 8946.
Fax 070 - 364 8946.

Loek Janssen

tweede secretaris (interne correspondentie, Commissie Basisvorming, contacten met de archiefwereld)
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 -373 4800.

Hans Kummerer

penningmeester (financiën en administratie, Didactiek- en activiteitencommissie, contacten met historische verenigingen, omgevingsgeschiedenis)
Ockenburghpark 46,
5709 ML Helmond.
Tel. 0492-516810,
fax 0492-516805.

Herry Groothuis

(Commissie Vbo/Mavo, Commissie Staatsinrichting, contacten met het Cito)
Bollenhofsestraat 17,
3572 VH Utrecht.
Tel. 030 - 2713 204.

Renée Schreuder

(Commissie Volwasseneneducatie, Commissie Cliomatica)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.

Ineke Veldhuis-Meester

(Intercommissie, Commissie Havo/Vwo, WIEG, contacten met lerarenopleiders van universiteiten en hogescholen)
Quintuslaan 4,
9722 RV Groningen.
Tel. 050-5270 099.

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie:
Purmerendstraat 239,
2547 JD Den Haag.

Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren.

Voor 1998 bedragen de contributies:

- Bij bezoldiging t/m HOS-schaal 10: f95,-
 - Bij bezoldiging vanaf HOS-schaal 11: f115,-
 - VBO/MAVO-docent met drie of meer vakken: f65,-
 - Bij minder dan 16 uur: f80,-
 - Kennismakingslidmaatschap (alleen voor studenten): f45,-
 - Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn): f85,-
 - Partnerlidmaatschap: f140,-
- een abonnement:
- Binnenland f100,-
 - Buitenland, f125,-
binnen Europa
 - Buitenland, f135,-
buiten Europa (luchtpost)
 - Losse nummers f 10,-

In Kleio kan geadverteerd worden. Prijzen:

- 1 pagina f510,-
- 1/2 pagina f400,-
- 1/4 pagina f225,-

bijsluiters f410,-

Gebruik van steunkleur is mogelijk.
Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

**VGN-giro: 128701 ,t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.**

Mw. T. Bogaerts,

eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
E-mail: c.bogaerts@consunet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrante, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen, brieven en alles betreffende het lopende nummer moet naar de eindredacteur.

Van de redactie

Zal straks de docent de kwaliteit van het onderwijs nog zelf kunnen bepalen? Of wordt die rol overgenomen door de vloedgolf uitgekende Tweede-Fasemethodes die op het punt staat ons te overspoelen? Wekelijks vallen de katernen nu bij me in de bus, en ze schreeuwen het al vanaf de enveloppen uit: *Neem mij! Ik ben je nieuwe methode voor de Tweede Fase! Maar toen ik onlangs op mijn school de 240 sluis (studielasturen) geschiedenis in de toekomstige havo-top omgerekend zag in werkelijke lesuren, kon ik moeilijk juichen. Van de huidige vier wekelijkse lessen in 4-havo zou er nog maar één overblijven!* En dan zijn er de donkere wolken die het toekomstige vmbo-geschiedenisonderwijs verduisteren ... Later las ik in een kranteninterview met oud-schoolinspecteur T.Gerritse: *'Het belangrijkste is dat de docent iets van zichzelf laat zien. Van zijn eigen interesses en bevoegdheid. Nu nemen de uitgeverij het over van de docenten. Met zeer gedetailleerde én prijzige methodes wordt de leerling aan het handje genomen. De leraar ... staat erbij en kijkt ernaar.'* Onderwijs, zo zei Augustinus, is als het tonen van een bekende stad aan een bevriende bezoeker. Met de ogen van iemand die iets voor het eerst ziet, herken je de schoonheid van die stad weer. Maar is het ons na het jaar 2000 nog wel gegeven de enthousiaste docent uit te hangen? Of wordt het geprogrammeerde instructie vanachter het toetsenbord?

De vierde mei nadert. Er zal weer gesproken worden over nazisme en Auschwitz. Of hoe je - net als Wim Lensink in dit nummer - als zestienjarige de Tweede Wereldoorlog doorkwam. Eén ding weet ik zeker. Om leerlingen te doordringen van de waarde van mensenrechten, zal het computerlokaal niet het juiste laboratorium vormen, en zal zelfs de meest doordachte, glinsterende methode het afleggen tegen de directe wisselwerking tussen de docent en zijn pupillen. Veel genoeg met dit nummer van Kleio. We zien uw reacties graag tegemoet.

Jan van Oudheusden

Redactie

J.L.G. van Oudheusden,
voorzitter, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.

J. Trippenree, secretaris,
Vesuvius 74,
3524 WX Utrecht.
Tel. 030 - 280 05 43

R.P. Slotboom,
Hazenhof 54,
3451 LL Vleuten.
Tel. 030 - 677 40 61.

H.F. Oattes,
Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.

H.S.J. Jansen,
Hatertseweg 463,
6533 GH Nijmegen.
Tel. 024 - 355 34 84.

Mw. C. van Boxtel,
Evievelde 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 0492 - 36 11 36.

H. Pols,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.

Mw. M. Meuwissen,
Kwartelstraat 34bis,
3514 EW Utrecht.
Tel. 030 - 273 1670.

In dit nummer

2 *Dagboekfragmenten van Wim Lensink*

Je bent zestien en het is oorlog

Hans Pols

Van 17 september 1944, de zondag waarop de luchtlandingen in Arnhem en omgeving plaatsvonden, tot en met augustus 1945 hield de toen zestienjarige Wim Lensink een dagboek bij, waarin hij opschreef hoe het hem en zijn familie verging tijdens de Slag om Arnhem en de evacuatie ...

10 *Herdenking van de Slag om Arnhem*

Een acceptabele mislukking

Anny Hartgerink

Ondanks militair falen vindt ieder jaar rond 17 september de herdenking plaats van de Slag om Arnhem. Wat maakt deze gebeurtenis zo bijzonder dat zij ruim vijftig jaar later nog steeds massaal wordt herdacht?

16 *De Duitse geschiedenis in de methodes*

Een wankel evenwicht

Remy Wolfs, Marita Tholey

Verslag van het SLO-onderzoek naar het Duitslandbeeld, dat leerlingen uit hun geschiedenisboek krijgen en suggesties tot aanvulling en nuancering ervan.

21 *Het gebruik van cartoons in de klas*

'Tekenen om te ontmaskeren'

Kees van Kemenade

Werkvormen met cartoons.

En verder

30 *Kleioskoop: cd-roms over de oorlog*

33 *Boek van de Maand: 'Een van ons'*

36 *Boeken*

42 *Kleiokrante*

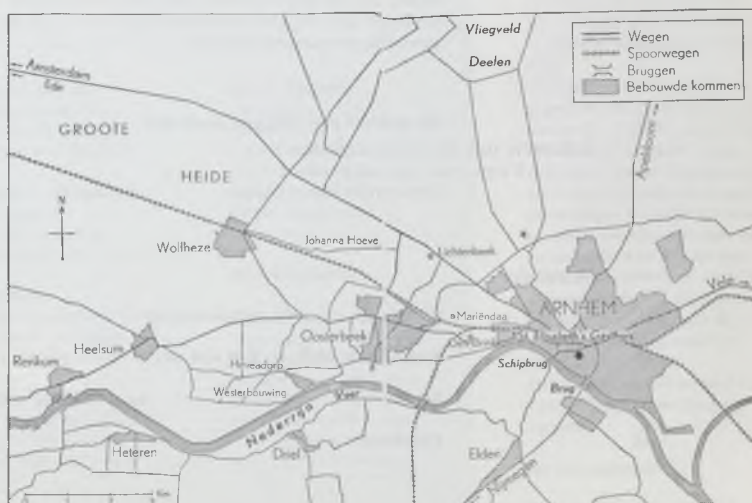
Je bent zestien en het is oorlog

In een eenvoudig schoolschriftje heeft Wim Lensink, een Arnhemse HBS-leerling, van 17 september 1944 tot en met augustus 1945 dagelijks aantekeningen gemaakt. Het is een tamelijk nuchter relaas van schokkende gebeurtenissen: gevechten die letterlijk uit de lucht komen vallen, de evacuatie uit de stad en de confrontatie met doden en gewonden.

Wim woonde in de Mariëburgstraat, in het centrum van Arnhem. Zijn vader had daar een eigen bedrijf. Ook zijn broer en zus, Piet en Riet, woonden daar. Er komt nog een andere Wim in het verhaal voor; dat is Wim Braakhekke, de verloofde van Riet. Hij wordt aangeduid als Wim (B.). Verder komen we nog een tante tegen: tante Eef.

Wim Lensink is in 1944 zestien jaar.

De hier afgedrukte dagboekfragmenten zijn niet bewerkt. De oorspronkelijke spelling en interpunctie zijn aangehouden.

- * Schaarsbergen
- Mariëburgstraat

Wim Lensinks dagboek begint op zondag 17 september.

"Om half 11 luchtalarm, ontzettend veel vliegtuigen boven de stad. Eerst werd al het afweergeschut in en om Arnhem het zwijgen opgelegd, toen vielen in de verte enige bommen, en gelijk daarmee was er geen licht meer, het orgel in de kerk speelde, hield ook op. (...) Toen vielen zeer dichtbij bommen, we zaten al een tijdje in de kelder. De kazerne werd geraakt, verder Royal en de H.B.S. Ook nog hotel du Soleil en het kledingmagazijn in de Beek- en Walstraat. (...)

Tegen de namiddag vloog ineens de kazerne in brand, telkens hevige explosies die, door het vele munitie, dat in de lucht ging, veroorzaakt werd. (...) Alle mensen die in de buurt van de kazerne wonen trekken weg voor het brandgevaar. We hoorden ook nog dat in de buurt van Ede, Oosterbeek, parachutisten zijn neergelaten. Eerst geloven we er niet aan. Alles wat water kan houden zetten we op de zolder en kamers op de bovenverdieping en spotten met de tuinslang het dak (...) nat, want onophoudelijk vlogen stukken vuur van de kazerne over ons heen. 's Avonds, toen het donker werd, zagen op 3 plaatsen in de stad branden, nl. de kazerne, hotel du Soleil en het huis

van de Germaanse S.S: onder aan de Sweerts de Landastr., dat door hen zelf in brand was gestoken. 's Nachts bleef een paar man op om te waken, af en toe hoorden we ook een enkele mitrailleur in de verte, ten teken dat er toch Engelsen geland waren."

Op maandag 18 september (in zijn dagboek 1 september) schrijft Wim:

"'s Nachts niet veel geslapen, tegen de morgen komt het schieten dichterbij, steeds ontploffingen in de straten. 't Is nu gevaarlijk om op straat te lopen. Op het Land van de Markt staan de Duitsers met mitrailleurs, bij de brug wordt hevig gevochten. We moeten brood halen op het Eiland (een pleintje, H.P.), alleen maar kleine broodjes te krijgen. We hebben allemaal ons eigen koffer met kleren, enz. gepakt en in de kelder gezet (...).

Tegen de middag geen water meer, alles natuurlijk vol gezet. 's Avonds wat gegeten, maar niet veel, 't smaakt niet erg. De matrassen worden naar beneden gehaald en in de gang gelegd, maar er wordt niet veel geslapen. Tegen een uur of 11 wordt er gebeld, de fam. Radstake van het Eus.(ebius)binnensingel staat voor de deur. Voor hun huis stond een ontzettend zwaar Duits stuk geschut, bij de

eerste klap vlogen de kozijnen al uit de muren. Ze hebben hun huis verlaten, terwijl het rondom brandde (...)."

De volgende dag, dinsdag 19 september, schrijft Wim op dat ze nu al een week dezelfde kleren aan hebben

("Ook in verband met het ophalen"). In de stad wordt op verschillende plaatsen gevochten; overal zijn branden uitgebroken. Mn. Schouten komt langs en vertelt dat hij gewonde Engelsen in de Huishoudschool op de Rijnkade

Wim Lensink in juli 1946.

heeft helpen verplegen en toen door de Duitsers gevangen werd gezet, maar na een halve dag mocht gaan. 5 Anderen (waaronder dr. Zwolle) die ook bij die gewonde Engelsen zijn geweest, zijn doodgeschoten. (...) 's Avonds wordt het schieten minder, slechts zo nu en dan wordt er geschoten. Telkens gaan er een paar naar boven om te kijken of de brand dichterbij komt. Want we zitten als het ware rondom in het vuur, nl. Koningstraat, Kerkstraat, Bakkerstraat, Oeverstraat en nog meer plaatsen. Om 11 uur gaat Piet kijken en hij komt met het ontstellende bericht beneden dat de Grote Kerk brandt. De toren is gelijk een fakkel, af en toe vallen de klokken al klingelend naar beneden! Er wordt niets gedaan om de brand te blussen, de hele lucht is één vuurglans, bonken vuur vliegen in de lucht. Men hoort het vuur knetteren. (...) We zitten nu helemaal in angst, maar toch gaan we maar wat slapen."

Evacuatie

Woensdagmorgen valt het besluit om weg te gaan. Op twee handwagens van de zaak moeten de spullen van drie families geladen worden.

"Allen liepen door elkaar, de een wilde dit meenemen, de ander dat, we waren als het ware radeloos. (...) Eindelijk waren de wagens opgeladen en we vertrokken. De kopjes en borden stond nog ongewassen op tafel. Bij de kazerne konden we er haast niet langs, vanwege het puin van de kazerne, dat de straat bedekte, en tot overmaat van ramp vielen er nog koffers en andere

Evacuerende Arnhemmers. 'Wij hadden het zelf kunnen zijn op deze foto', aldus W.H. Lensink nu. (Foto: De Booy, Arnhem)

rommel van de wagen af. Na veel zwoegen kwamen we eindelijk in de v. Pallandstr. 66. (...) Terwijl we wegtrokken sloegen Duitse soldaten in de Hoogstraat de ruiten in, om de huizen te doorzoeken of er soms Engelsen in zaten, maar meteen werden de winkels geplunderd.

In de v. Pallandstr. was het huis tjokvol. Wij sliepen met z'n 7 op één kamer. In de tuin achter het huis hebben we een gat gegraven en een kachelkje gemaakt, daarop moest voor 20 mensen gekookt worden."

Donderdag 21 september.

"Vannacht tamelijk goed geslapen. In Sonsbeek gaan we nu water halen met teilen en emmers. Af en toe gaan er ook een paar naar huis, om nog wat te halen; nu kan het nog. Het duifje komt ook mee. We gaan ook naar huis in verband met het plunderen van huizen; als het bewoond lijkt, is er minder kans, want Hollanders zijn ook aan het stelen. 3x per dag wordt er eten gehaald op de evacuatiepost, op de Bakenbergse weg, naast de Roomse kerk; pap, soep of brood is te krijgen. Bij de bakker ook in de rij, vaak onder geschiet. Veel geschut rondom, soms wordt je bijna doof van het lawaai. Overal hier in de buurt zit het stampvol met evacués, uit de binnenstad en Oosterbeek, daar wordt op het ogenblik ontzettend hevig gevochten. Veel doden. Men zegt dat Oosterbeek bijna plat is. Tegen de avond komen veel vliegtuigen boven, begeleid door jagers, er wordt er gemitrailleerd en er worden veel parachutisten neergelaten. Op dak kun je het prachtig zien. Maar toch schiet het niet erg op. De hoofdmacht schijnt in de Betuwe opgehouden te worden, de Betuwe ligt steeds onder Duits afweervuur. We verwachten dat er weinig meer van over blijft.

Op zaterdagmorgen gaat Wim in de binnenstad kijken.

"Het is een droevig gezicht, al die kapotte huizen en gebouwen, vooral de Gr. kerk, eens Arnheems trots, nu niet veel meer dan een puinhoop. Ook de Walburgskerk is vernield. (...) 's Middags hoorden we dat alles ten zuiden van de spoorlijn niet meer betreden mocht worden en zo was het de laatste keer dat we ons huis gezien hadden. Nu eerst drong het tot ons door dat je bijna niets meer had, dat je nu zwerveling geworden was. Vandaag regende het bijna de hele

Duitse militairen bij hun rupsvoertuig op de hoek Nieuwe Plein/Roermondseplein in Arnhem. Grote rookwolken stijgen op uit de richting van de Rijn. (Foto: Duits archief)

dag; boven het tuinvuur hebben we het wagenzeil gespannen."

Een dag later schrijft hij dat er geruchten de ronde doen dat maandagavond om acht uur de hele stad ontruimd moet zijn.

Zondag 24 Sept. 1944. We besluiten maar om weer weg te trekken. Ieder pakt weer z'n eigen boeltje in en de handwagens worden weer opgeladen. (...) De een wil naar Ede, de ander naar Otterlo, weer een ander naar Apeldoorn. En na een lang twistgesprek besluiten we maar naar Ede te gaan. (...) En daar gaan we weer, terwijl het maar regent, eerst naar de Bakenbergse weg. Mn. T. is erg egoïstisch; eerst wilde hij alleen met z'n vrouw weg, maar nadat Wim (B.) hem eens goed de waarheid heeft gezegd, gaat hij toch maar met de anderen mee. Onderweg worden Mien en Piet vooruit gestuurd om te zien of de Kemperbergerweg open is. Meneer Temme is weer vervelend en rijdt maar door zonder op de anderen te wacht-

ten; hij wil naar Ede, maar iedereen zegt dat de Amsterdamseweg niet vrij is. Na veel herrie gaan we toch door de Stroolaan naar Schaarsbergen."

Daar aangekomen, gaat men naar de familie Van Galen. Niet iedereen kan daar terecht.

"Bij v. Galen schikten we ons zo goed en zo kwaad als het gaat. Wim (B.), Piet en ik slapen beneden in de studeerkamer, de rest allemaal boven. We krijgen de huiskamer voor ons zelf. Op het ogenblik is de school leeg, op Koningsheide en andere plaatsen staat geschut. Af en toe vliegtuigen."

De volgende morgen, het is dan 25 september ("fijn geslapen op matrassen van v. Hunen aan de overkant"), wassen ze zich een beetje bij de waterput; leidingwater is er niet.

"Heel vroeg al begint de stroom vluchtelingen die de hele dag tot laat in de avond aanhoudt. We zijn reuze blij, dat

we gisteren al vertrokken zijn, want anders hadden we geen plaatsen gekregen. Ons eerste werk was een kachelkje in het schuurtje brandklaar te maken, zodat daar ons eten op gekookt kan worden."

Wim gaat met zijn zus Riet en zijn tante Eef terug naar Arnhem om nog wat op te halen. Ze nemen ook het duifje mee, dat in de Van Pallandstraat was achtergebleven. Schaarsbergen zit inmiddels propvol met vluchtelingen, alleen in het schooltje zitten er al tweehonderd.

"Vanmiddag lekker gegeten, wat tegenwoordig heel wat waard is."

's Middags komt De Graaf ("baas van het Gym.") op van de zenuwen met een volgeladen kinderwagen bij Van Galen aan. Hij zoekt een plek voor zijn oude moeder, zodat hij zijn vrouw en kinderen naar familie in Ede kan brengen. Dan zal hij zijn moeder komen ophalen.

"Iedereen raadde hem echter af naar Ede te gaan; toen besloot hij toch maar om in school te blijven. Z'n moeder had het zich intussen al in de huiskamer gezellig gemaakt, haar jurk uitgetrokken en de 'huisjapon' en de pantoffels aangetrokken. Onder alle narigheden moesten we toch nog om haar lachen. Toen er zoveel mannen bij kwamen, vond ze het toch wel een beetje te gortig. (...)

Na veel praten is ze toch maar naar haar zoon in de school gegaan.

Een gevaarlijke verblijfplaats

Om half 6 ongeveer is het eten klaar, dat warme eten staat opgediend en het brood gesneden en gesmeerd. We gaan net aan tafel toen opeens kwamen er veel vliegtuigen boven; er wordt ook geschoten. We willen net naar de schuilkelder gaan, daar begint het: een massa vliegtuigen duiken en de bommen vallen. (...) Van de hevige luchtdruk waai je bijna ondersteboven. Riet v. Galen huilt verschrikkelijk, mevr. v. Galen erg zenuwachtig en de ruiten vallen met overal veel lawaai op de grond. Het houten plafond van de kelder gaat heen en weer, elk ogenblik denk je, dat er een bom op het huis zal vallen.

't Is verschrikkelijk, en het houdt maar niet op (...) je staat maar machteloos met de vingers in de oren in een ongelukkig keldertje. Meneer v. Galen komt ook naar beneden, ligt half op de keldertrap en houdt een potdekseltje

boven z'n hoofd, de mensen zijn radeloos, het enige wat je doet, is vragen of je bewaard mag blijven. Als het even rustig is, hollen we naar de schuilkelder die al stampvol met mensen uit de school is. Het is gewoon onverantwoordelijk zo vol de 2 schuilkelders zijn. (...) Het huis ziet er verschrikkelijk uit.

Overal ligt kalk, alle ruiten zijn kapot, het tocht door het hele huis en doordat de pannen van het dak gelicht zijn, lekt het erg. In de bedden, boven, staan veel plassen water. Vader en Piet en Mien zijn naar de kerk om te helpen, iedereen is ontzettend zenuwachtig. De pastorie moet er helemaal verschrikkelijk uitzien, alle plafonds eruit, ramen stuk etc.

De dominee en z'n gezin komen al direct naar v. Galen en ds. v. Grieken ook, die was net met z'n vrouw en 3 kleine kinderen bij ds. Wessels aangekomen, toen de bommen vielen. Hij zit nu in de huiskamer, in de kou en daar lekt het ook. Vader en Piet zijn nu terug en zeggen dat er veel schade is, 3 doden en ongeveer 5-6 gewonden. Het is nu al bijna donker. (...) De hele familie blijft in de keuken. De kinderen van de dominee Wessels liggen op de grond. Mien en ik vlijen ons ook maar op de grond uit, de rest zit allemaal op stoelen en wacht maar af wat er gaat gebeuren."

Er zijn dan zeker twintig mensen bij de familie Van Galen in huis.

"Vannacht hebben we af en toe om beurten wat op de matrassen in de studeerkamer, in de kou, geslapen", schrijft Wim de volgende dag, dinsdag 26 september. De hele nacht hebben ze artil-

lerie gehoord. De hele lucht was verlicht van het schieten. De brand in Oosterbeek was ook te zien.

"Vanmorgen vroeg trokken al hele troepen uit de school weg, niemand wilde meer blijven. Wij wisten nog niet wat we doen zouden."

De weg naar Apeldoorn

Uiteindelijk besluit men naar Otterlo te gaan, maar op de Koningsweg worden ze door een Duitser naar de Apeldoornseweg gestuurd.

"(...) We dachten dat we in Schaarsbergen zo best zaten, we hadden ons echt aardig ingericht en nu moeten we weer trekken. (...) 't Is een hele karavaan, de familie Radstake met 7 man en de familie Lensink met 8 man.

Regelmatig beschieten vliegtuigen de weg, men probeert beschutting te zoeken in de langs de weg gegraven mangaten. Al snel raakt de groep verdeeld.

"Overal langs de weg lagen wrakstukken van auto's die gemित्रailleerd waren. Wim (B.), Piet en ik die de wagen hadden, renden over de weg, om maar zo gauw mogelijk in Apeldoorn te zijn, weg van die verschrikkelijke weg! Telkens als we weer vliegtuigen horen, lopen we nog eens zo hard. Er is een erge wind. In de school voor de Woestehoeve liggen een bende gewonden en doden en aan de kant van de weg nog 2 dode paarden en ook zelfs nog mensen! 't Is gewoon een verschrikking. Even voorbij de Woestehoeve houden we halt om op de anderen te wachten, opeens komen er weer vliegtuigen boven, ze

Engelse militairen met een licht anti-tankkanon in de grote zaal van Riche op het Willemsplein. (Foto: Imperial War Museum)

duiken vlak boven ons (...) 't Is iets verschrikkelijks. Wim (B.) is de anderen tegemoet. Piet en ik zitten samen in een gat, plotseling komt er een meneer aangehold en laat zich boven op ons vallen, hij beeft over z'n hele lichaam van de zenuwen."

Wim (B.) komt terug met de boodschap dat hij de anderen gevonden heeft. Vader komt hen achterop met de fiets. Hij zal doorrijden naar Apeldoorn "om kwartier te maken". In een boerderijtje krijgen ze een kop melk. Tot hun grote opluchting lopen ze moeder tegen het lijf. Ze zit op een handwagen, boven op de koffers en andere rommel. Erachter volgen tante Eef en Riet.

Om een uur of half vijf bereikt de groep Apeldoorn.

"Wat wij blij waren, weg van die gevaarlijke weg. Als we bij de spoorwegovergang komen, zien we vader staan, dat was weer een grote opluchting."

In Apeldoorn gaat het naar de Kerklaan. "Na een lekker kopje thee gedronken en ons gewassen te hebben, voelen we ons een heel ander mens. Omdat hier in huis al ingekwartierden zijn, is er slechts één slaapkamer tot onze beschikking. (...) Wim B. is, nadat hij wat gegeten heeft, direct door naar Twello gegaan (waar zijn ouders wonen, H.P.). Vader, Piet en ik gaan vanavond bij de Fam. Heuvelink aan de overkant slapen."

Eindelijk hebben ze wat rust gevonden. Wim schrijft op woensdag de zeventwintigste in zijn dagboek: "Vanacht hebben we ouderwets

geslapen van half tien tot half tien, het klokje rond. We zijn nu sedert 7 Sept. (dit moet 17 september zijn, H.P.) niet uit de kleren geweest. Riet is nog erg zenuwachtig, vannacht dacht ze weer gebombardeer te horen. Eerst wilde ze zich niet uitkleden. We zitten nu lekker in de serre in het zonnetje en bekijken de albums van Indië. (...) Vanmiddag is Wim Braakhekke weer teruggekomen; z'n vader bracht hem weg, deze was nog erg zenuwachtig. In Twello is het gemeentebestuur ondergedoken en nu is de SS gekomen, die willekeurige mensen oppakt."

Kerklaan 6

Wims berichten zijn voor de volgende dagen een stuk korter. Ze zijn nu huiselijk te noemen: de evacués proberen zich nu zo goed mogelijk te installeren. Per toerbeurt slapen ze aan de overkant van de straat, waar op twee-hoog twee kamertjes zijn, waarvan één met vaste wastafel. Er komen berichten van bekenden en er wordt getelefoneerd. Wim schrijft nu over boodschappen doen, fourageren en hoe laat er gegeten is. Ook vermeldt hij wat hij over Arnhem hoort.

Op zondag 1 oktober heeft hij "pien in 't lief". Ze gaan naar de kerk en komen er veel te vroeg aan. Het is een dienst speciaal voor Arnhemmers. Hij meldt ook dat er op dinsdagmiddag een begroetingsbijeenkomst is en dat ze voortaan 's avonds warm eten.

Maandag 2 oktober, is weer een onrustige dag.

"Alle mannen tussen 17 en 50 jaar moeten zich aanmelden. Langs de straten liggen in totaal 30-40 lijken van mannen met een bordje er op, waarop op staat terrorist (onderstropping van

Wim Lensink, H.P.), ze mogen niet weggehaald worden. 't Is gewoon lijkschennis. Steeds komen er kolonnes mannen langs. Het marktplein hier staat vol mannen, 't lijkt wel een slavenmarkt. Ze moeten naar Dieren."

Wim (B.) en Piet

"Wim (B.) en Piet zijn niet van plan om te gaan; maar wanneer er iemand die zich had moeten melden in een huis gevonden wordt, steken ze het huis in brand en wordt hij doodgeschoten. Als we dit horen, besluiten ze toch maar om te gaan. Wim wilde eerst nog Apeldoorn uit zien te komen, maar alle wegen zijn afgezet. Ze nemen ieder een deken, een brood, een stuk boter en nog een paar dingen, in een rugzak mee. T. Eef en Riet brengen ze weg. Heel veel mannen moeten lopen, maar er gaan ook auto's vol weg. Onder het avondeten wordt erg geschoten. Verlopen nacht is de tijd een uur achteruit gezet, 't is nu al vroeg 's avonds donker."

De volgende dag bericht over Piet en Wim Braakhekke, ze zijn in Dieren aangekomen. In Huissen bij Arnhem wordt zwaar gevochten.

"Er moet bijna niets meer van het dorpje over zijn, het moet ook branden. Vandaag hebben we voor het eerst 's middags warm gegeten, in verband met het vroege donker 's avonds. Vanmiddag hebben we de kachel aangemaakt, is heerlijk bij de warme kachel te zitten, de jongens zullen het wel niet zo gezellig hebben."

Britse parachutisten worden als krijgsgevangenen weggevoerd. (Foto: Duits archief)

De volgende dagen gaan de aantekeningen weer over "de jongens" en over moeder die van het Rode Kruis nieuwe schoenen hoopt te krijgen; ze loopt op pantoffels rond waaruit de neuzen gesneden zijn. Verder gaat het over het eten en de boodschappen. En natuurlijk staan er berichten van de oorlog. Op 4 oktober:

"Ik heb allerlei boodschappen gedaan, ook 2 pakjes cigarettens gehaald! Vanmorgen kwam er een trein tanks langs, ik dacht dat het de zgn. Tiger tanks waren, richting 't Loo. We horen dat de jongens achter Doesburg zitten, allemaal bij boeren ondergebracht. (...) Er gaan geruchten van Putten en Nijkerk rond, dat daar 2 Duitse officieren doodgeschoten zijn, toen zijn er als represaille een groot aantal mannen en vrouwen gepakt en gevangen gezet, en verder de huizen in brand geschoten, 80 huizen zijn reeds verbrand!"

De volgende dag gaat het gerucht dat Arnhem vrij zou zijn. Wim schrijft erbij dat het bericht ook wordt tegengesproken.

Op 7 oktober is het dat Rotterdam en omgeving door de Duitsers is verlaten. "Zou het waar zijn?", vraagt hij zich af. Een paar dagen later is er weer bericht van de jongens.

"Zondag hebben ze het erg gehad, de granaten vlogen over ze heen. Nu zijn ze bij Zevenaar in de buurt. Zitten er verlegen om tabak, licht, sokken, en nog meer dingen. En gisteren waren ze ook kletsnat geweest, mochten pas om 4 ophouden, kregen om 5 uur wat warm eten! Ze verlangen erg naar huis. We hopen nog steeds dat ze nog terug komen, maar veel kans is er niet."

En zo gaat het dag na dag voort. Dan op woensdag 18 oktober een drama.

"Toen we vanmiddag aan tafel zaten, kwam ds. v.d. Brug met het ontstellende bericht binnen, dat in Twello bommen zijn gevallen en dat het huis van de Fam. Braakhekke in puin ligt en nog het ergste dat Wim's (B.) zuster, Ger, door een bom getroffen is, en dodelijk getroffen. Het is ontzettend. We proberen op alle mogelijke manieren Wim (B.) bericht te sturen, maar er is geen weg.

We horen dat het bij Zevenaar erg gevaarlijk is, vlak daarbij is de gevechtlijn, er is geen verbinding met Zevenaar te krijgen. Bij Renkum moeten de Engelsen weer over de Rijn zijn."

Mededeeling voor geëvacueerde Arnhemmers.

De Wnd, Burgemeester van Arnhem verzoekt ons de volgende mededeeling te willen plaatsen:

Hoe van harte gaarne ik ook een ieder zou willen helpen met het afgeven van z.g. Ausweise om de stad Arnhem (en thans ook Schaarsbergen) te mogen betreden om lijfgoederen, schoenen enz. te halen zoo moet ik mededeelen, dat de bevoegde Duitse Legeautoriteiten weigeren aan burgers dergelijke vergunningen af te geven. Persoonlijk ben ik daartoe - waar immers Arnhem „Kampfgebiet" geworden is - in het geheel niet bevoegd. Vele, door de evacuatie zwaar getroffen medeburgers vervoegen zich aan mijn woonadres om mijn hulp in te roepen voor de hierboven genoemde z.g. „Ausweise". Zelfs waar het hulp betreft in noodgevallen, als het halen van baby-goed, wollen ondergoed enz., is het mij wegens bovengenoemde weigering niet mogelijk te helpen. Daarom is ieder bezoek aan mijn woonadres voor al deze gevallen overbodig. Beter dan wie ook ken ik den nood en bittere ellende door deze evacuatie ontstaan. Ik ben evenwel, hoe gaarne ik ook zou willen, onmachtig om te helpen. Spaart U zich dus den gang naar mijn woning en mij de onaangename taak U telkens weer deze troosteloze mededeeling mondeling te moeten doen.

De wnd Burgemeester,
SCHERMER.

De volgende dag schrijft Wim:
"Riet is met den dominee en Riek naar Twello. Vader en ik hebben het putje achter losgemaakt; 't zat verstopt. Bericht van Opa, die zit in het noodziekenhuis in Hoenderlo. In Velp is hij getroffen, een scherf in het dijbeen. Veel bloedverlies en pijn. (...) Vandaag is de kachel uit. Wim (B.) ligt in Doesburg in het noodziekenhuis; heeft koorts en is verkouden. Piet zit nu alleen daar. Riet is van Twello terug, 't is daar verschrikkelijk."

Een dag later schrijft Wim dat de kachel het weer doet. Zijn vader en zus Riet zijn naar Doesburg om Wim (B.) van de dood van zijn zuster te vertellen.
"Wim (B.) heeft nu 39 koorts, dus kan voorlopig niet weg, schrok erg van het ongeluk."

De dag erop, zaterdag 21 oktober, is de begrafenis van Ger Braakhekke in Twello. Vader, moeder en Riet zijn er naar toe.
"Om ± 6 uur kwamen ze van Twello terug. Fietsband van Riet is lek. Toen ze met Riek heenging vloog vlak langs haar heen een kogel, direct gaan liggen, natuurlijk. Een mof schoot op een man. Ze hielden weer, op een gruwelijke manier, razzia's. In Twello was het verschrikkelijk. De begrafenis 1/2 uur vertraging. Veel schieten en bommen. Vliegtuigen scheerden vlak over de stad heen.

In de krant staat, dat alle evacués in Apeldoorn en plaatsen er om heen, in westelijke richting moeten vertrekken. Diegenen die zelfstandig kunnen gaan, moeten dit zo snel mogelijk doen. 't Is verschrikkelijk; vooral omdat de jongens er niet zijn. Riet is helemaal over haar zenuwen. Aan tafel heerst een bedrukte stemming."

Later blijkt de evacuatie niet door te gaan.

De volgende dagen schrijft Wim veel over Wim (B.). Hij wordt door twee mannen van het Rode Kruis 'thuis' gebracht. Hij heeft hoge koorts. Uiteindelijk blijkt Wim (B.) pleuritis te hebben. Hij moet naar het ziekenhuis.

De laatste maanden

Hierna worden de berichten korter. Wim en zijn familieleden worden in beslag genomen door de dagelijkse strijd om het bestaan. Ze hebben eten nodig en brandstof. Het lijkt nu wel of Wim iedere dag aan het zagen is. Verder veel berichten over familieleden en kennissen, over de zondagse kerkgang en natuurlijk over de vliegtuigen en de luchtaanvallen. Ook zijn er steeds weer geruchten dat Arnhem vrij is. "Ik geloof er niets van." Op 19 november meldt Wim het overlijden van Colijn in Duitsland. De dominee preekt erover in de kerk.

Op zaterdag 2 december:
"Vandaag weer een nare dag. 's Morgens vroeg begon het al, schieten, met luidsprekers door de straten, dat alle mannen van 16 tot 55 jaar zich op de Markt moeten melden. Alle andere mensen moeten binnen blijven, anders wordt er geschoten.(...) We denken niet dat Piet komt, zitten gezellig om de lamp heen.

Op zondag schrijft Wim:
"Op straat is het weer rustig; de mannen, die gisteren gepakt zijn, zijn direct per trein naar Bremen gevoerd, die er niet in konden mochten naar huis gaan. In verscheidene straten zijn ze huis aan huis geweest, hier gelukkig niet. Vannacht en vanmorgen bommen gevallen. Vanmiddag is alles rustig. Vanavond geknikkerd (met het knikker-spel, H.P.)."

Maandag zijn er weer razzia's gehouden. "Ik blijf maar voor alle zekerheid thuis. De trein, waarmee de mannen vervoerd zijn, is bij Bochum beschoten! 15 doden en 60 gewonden, de namen staat op het politiebureau opgeplakt." "Vandaag sinterklaasdag", schrijft Wim op 5 december, "ik kan me het niet erg voorstellen. Dat hadden we een jaar geleden, toen we zo gezellig sinterklaasavond gevierd hadden, ook niet kunnen denken. 't Is nu zo heel anders, niets geen idee zo."

Op 23 december zijn er slechte oorlogsberichten. En een echt kerstfeest wordt het dat jaar ook niet.

"De Duitsers zijn bij Luxemburg weer opgerukt. (...) Maar als je denkt hoeveel mensen het nog slechter hebben dan wij en hoeveel mensen in de kou moeten zitten, dan moeten we toch ook weer dankbaar zijn", sluit Wim zijn kerstgedachte af.

Op 2 januari schaft Wim zich biezen schoenen aan. De berichten in het dagboek worden steeds korter. Het gaat hoofdzakelijk nog over houtzagen en over de kerkdienst op zondag.

Op 11 januari krijgt Wim een baantje op het kantoor van de V.B.A. Hij verdient veertig gulden in de maand. "Kachels bijhouden enz., gratis eten van de keuken. Men. Rijnberk heeft het me aangeboden. 't Is eerst even wennen."

Vanaf eind januari goed oorlogsnieuws. "De Russen schieten hard op."

Er komt op 19 januari ook een brief van Piet. Hij is in Arnhem geweest.

"In het kantoor lag wel een halve meter papier, inktflessen tegen de wanden gegooid; fornuis weg, ook meubels van de zolder, tussendeur ingetrapt, een grote chaos. Op de vloering zijn ze nog niet geweest."

Op 25 januari volgt nog een brief. "Hij schreef o.m. dat de brandkast open stond en de kast in de voorkamer over hoop gehaald was."

De volgende dagen schrijft Wim vooral over het voedsel dat ze op de kop kunnen tikken: tarwe, rogge, aardappelen en suikerbieten zijn zo belangrijk geworden dat de verkrijging ervan steeds een aparte vermelding krijgt. Ook de levenstekens van Piet worden steeds genoteerd. Vanaf

De Steenstraat in Arnhem bij de bevrijding door de Canadezen.

maart duiken ook de vorderingen van de westelijke geallieerden in zijn dagboek op. Maar alles wordt nu kort en bondig opgeschreven. Wel vermeldt Wim de aanslag op Rauter.

In april rukken de Canadezen snel op. Op 7 april is het:

"Het oorlogsnieuws is goed. (...) Wij worden hier aan deze kant wel ingesloten. In Zutphen en Deventer wordt hard gevochten. We horen het schieten hier goed."

Ook de angst neemt toe. Op 9 april vallen er doden in de stad bij een bombardement op het station. Hierna schrijft Wim weer dagelijks over beschietingen. Zoals op vrijdag 13 april.

"De granaten gieren over de stad en slaan niet ver weg in. Erg angstig. Dit gaat zo de hele avond door. (...) We zitten met z'n allen in de keuken en wachten maar af. Om een uur of drie plotseling een vuurgloed; ze hebben iets in brand geschoten. We horen nu ook mitrailleurs."

De volgende dag zijn al veel Duitsers richting Amersfoort vertrokken. Het schieten is nu ook minder. Maar de volgende dagen nemen de gevechten weer in hevigheid toe. De nacht van zondag 15 op maandag 16 april hebben ze vrijwel geheel in de kelder doorgebracht.

"Vannacht ontzettend angstig. Van half 11 tot half 12 onder granaatvuur. De hele nacht telkens zwaar schieten. De Duitsers laten ook veel in de lucht springen bij het station."

Bevrijd!

En dan op dinsdag 17 april:
"Vannacht weer een tijd in de kelder gezeten. Tegen de morgen ben ik op een stoel een beetje in slaap gedommeld. Om ± 8 uur word ik wakker gemaakt en ik hoor "we zijn vrij!!!" Ik slaap nog half en begrijp niet wat ze bedoelen, en 't wordt nog eens tegen me gezegd; dan begin ik het een beetje te begrijpen, ga na buiten en ik zie... de eerste Tommies. Ik weet gewoon niet wat ik zie, ik kan 't niet begrijpen. De mensen hollen over de straat. Eerst na een poosje begin ik het te begrijpen: We zijn vrij!

De mensen staan om de Tommies. 't Is een verrukking nu dat tuig weg en in plaats daarvan de Canadezen, Engelsen en nog anderen. 't Is het 1ste Canadese leger hoofdzakelijk. In de loop van de morgen wordt er een brug

over het kanaal geslagen en weldra rollen de eerste tanks en auto's binnen! Om half zes waren hier de eerste Canadezen.

En al heel gauw worden de N.S.B.ers en de moffenmeiden binnengebracht. Steeds komen er meer binnen. Van de leden van de ondergrondse zijn nu de meesten gewapend en die halen het tuig op. Voor het politiebureau werd de Duitse bloedvlag onder het gezang van het Wilhelmus verbrand. Nu zijn de straten stamp en stampvol. Onder gejoel en gekrijs komen er steeds meer N.S.B.ers binnen. 't Is geweldig. Overal hangen de vlaggen uit, alles is Oranje. (...)

We moeten om 8 uur binnen zijn. We horen af en toe nog wel schieten. Ik (heb) m'n eerste Engelse cigarettens al op. We gaan vanavond tenminste een beetje behoorlijk naar bed."

Terug naar Arnhem

Wim Lensink houdt zijn oorlogsdagboek bij tot na de capitulatie van Japan. Hij beschrijft de gebeurtenissen van het voorjaar en de zomer van 1945: de bevrijding van het westen van het land, de schade van de oorlog en de langzaam verbeterde voedselvoorziening. En natuurlijk ook de terugkeer naar Arnhem. Zijn broer Piet en zijn vader waren hem al voorgegaan. Maar uiteindelijk komt dan op maandag 18 juni het bericht dat ze de volgende dag kunnen vertrekken.

"Dat wordt haasten. Om 5 uur op kantoor weg. 's Avonds met allerijl inpakken met z'n allen. Nu is dan toch eindelijk de bewuste dag aangebroken. Bij den portier heb ik 150 tabaksplanten staan."

De volgende dag, 19 juni, rijden ze om zeven 's morgens weg.

"Er ging nog een gezin met dezelfde wagen van ons mee. De wagen was propvol, het handwagentje ook. Moeder zat voor op de bok, ik op het achterste puntje van de handwagen. Om half drie waren we thuis, aan een stuk door over Schaarsbergen en Hoogkamp. Thuis moesten we eerst aklimatiseren, in zo'n bende. 't Is verschrikkelijk."

Als door een wonder staat het huis er nog.

"Ons huis heeft het er best afgebracht. Rondom zijn voltreffers gekomen. Meubels zijn er ook niet bar veel gestolen. Zilver en zoo is allemaal verdwenen. Van de rommel die in de put

zit is ook niet veel meer over. Veel ruiten er uit."

Dagen zijn ze bezig het huis en de tuin, waar de Canadezen hun afval gedumpt hadden, op te ruimen.

"We hebben glaspapier gekocht en zetten dat nu in de ramen. Het dak hebben we zo'n beetje met asfaltpapier en pek dichtgemaakt. Waarschijnlijk hebben we ook last van ratten. (Ik) heb (...) met de burens de straat leeggemest."

Op 4 juli gaat Wim weer naar school. Zijn laatste aantekening schrijft Wim Lensink op maandag 20 augustus. "Eerste verbinding met Utrecht (trein) en met Nijmegen (bus)."

Tekening van Wim Mulder (7 mei 1945).

SLAG OM ARNHEM '44

Een acceptabele mislukking

10

V.l.n.r. Generaal Montgomery, Brigade-Generaal Hicks, Majoor Urquhart - de grote mannen van Market Garden.

Van 17 tot en met 26 september 1944 is de Slag om Arnhem uitgevochten. De geallieerden verloren.

'The operation Market was not 100% a succes and did not end quite as was intended.

The losses were heavy...'

Met deze woorden sloot generaal-majoor R.E. Urquhart zijn officiële militaire rapport op 10 januari 1945 af. Hij gaf daarmee, als een van de

weinigen in de geallieerde legertop, toe dat de Slag om Arnhem mislukt was.

Ondanks het militair falen vindt jaarlijks op en rond 17 september onder grote nationale en internationale belangstelling de herdenking van de Slag om Arnhem plaats. De kern van de herdenking wordt gevormd door officiële plechtigheden voor Britse en - in mindere mate - Poolse veteranen, hun familie en genodigden in Arnhem, Oosterbeek en Driel.

De vraag is, wat deze gebeurtenis zo bijzonder maakt, dat zij ruim vijftig jaar later nog steeds massaal wordt herdacht.

**Anny Hartgerink is lerares
Geschiedenis en Nederlands
aan de Van der Capellen SG
in Zwolle.**

De geallieerde operatie Market Garden ging op zondag 17 september 1944 van start. Het doel was om vijf bruggen in Nederland, waaronder de verkeersbrug over de Neder-Rijn bij Arnhem, in handen te krijgen door middel van luchtlandingsacties (onder de codenaam 'Market') en een grondoffensief (codenaam 'Garden'). Bij een succesvolle operatie zou er een doorgang door Nederland ontstaan vanaf de frontlinie bij de Belgische grens naar Duitsland.

Dat bood onder andere de mogelijkheid voor een aanval vanuit Nederland op het Duitse Ruhrgebied met als uiteindelijk doel het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog in 1944.

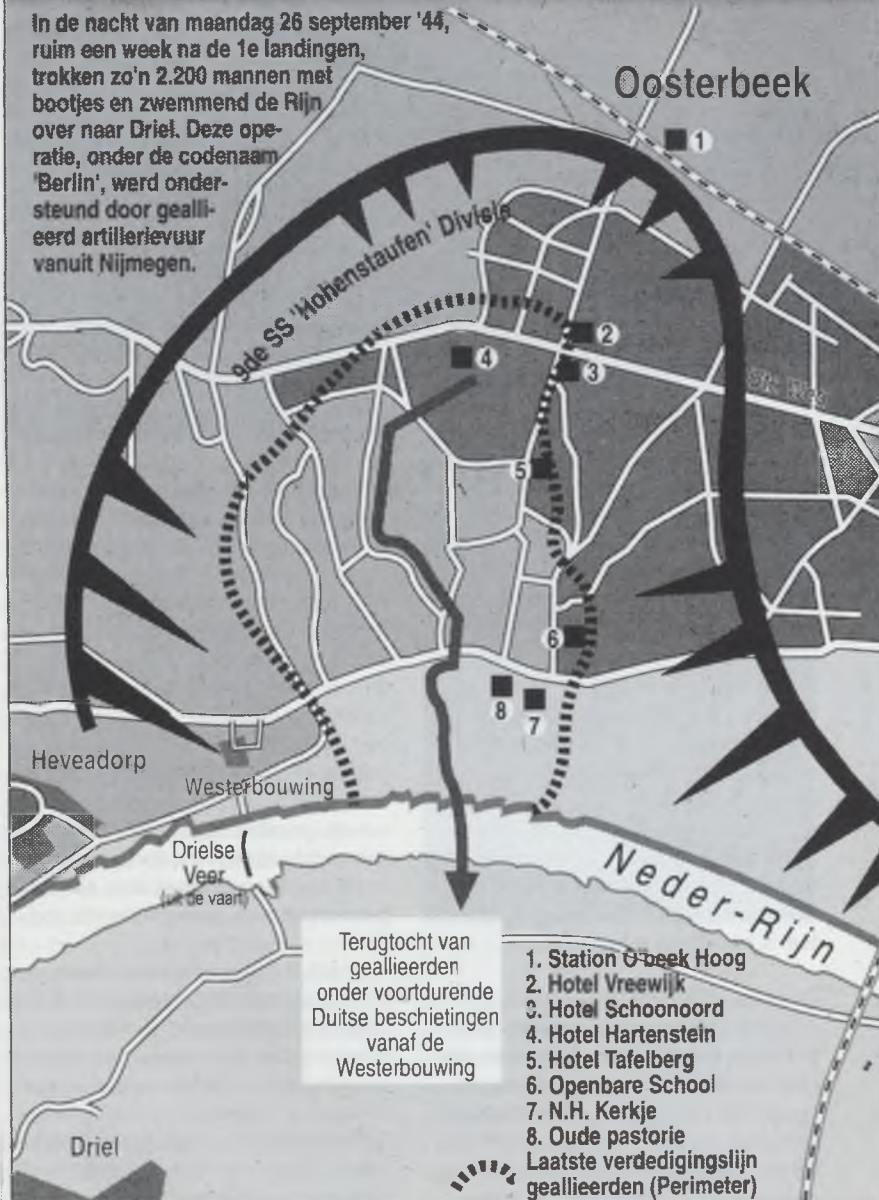
Op zondagmiddag 17 september 1944 landden enkele onderdelen van de 1st British Airborne Division onder bevel van generaal-majoor Urquhart bij Renkum en Wolfheze, ruim twaalf kilometer ten noordwesten van de verkeersbrug bij Arnhem. Deze eenheden moesten langs verschillende parallelle routes naar Arnhem trekken om de brug in bezit te nemen. In de vroege avonden van 17 september wist het 2nd Battalion van luitenant-kolonel John Frost de noordelijke oprit van de brug in handen te krijgen. Hoewel nog enkele groepen erin slaagden Frost te bereiken, zijn er niet meer dan zeshonderd Britten voor de inname van de brug ter plaatse geweest. Pogingen van andere bataljons om de brug te naderen vonden op dinsdag 19 september een bloedig einde in het gebied rond het Gemeentemuseum. Aan de vestiging van een sterk bruggenhoofd op de noordelijke Rijnover viel niet meer te denken.

Frost wist met een beperkte strijdmacht de brug nog drie dagen en vier nachten vast te houden.

Op 'Bloody Tuesday' was al duidelijk dat de soldaten, die na 17 september waren gedropt, Arnhem niet meer konden bereiken. Verschillende bataljons werden in Oosterbeek door Duitse troepen tot staan gebracht. Ook de Divisional Head Quarters van de 1st British Airborne Division kwam niet verder dan Oosterbeek en nam zijn intrek in hotel Hartenstein. De Britten raakten in hevige gevechten met de Duitse eenheden en leden grote verliezen. Op 24 september werd besloten de restanten van de 1st British Airborne Division en de andere overgebleven eenheden over de Rijn terug te nemen.

De Terugtocht

In de nacht van maandag 26 september '44, ruim een week na de 1e landingen, trokken zo'n 2.200 mannen met bootjes en zwemmend de Rijn over naar Driel. Deze operatie, onder de codenaam 'Berlin', werd ondersteund door geallieerd artillerievuur vanuit Nijmegen.

De situatie in Oosterbeek was onhoudbaar geworden. Er was een nijpend tekort aan voedsel, water, geschikte wapens en munitie, en de verdedigingslijnen van de perimeter rond Hartenstein zouden spoedig door de Duitsers worden doorbroken. Door de vertraging die het grondoffensief had opgelopen was het XXX British Corps er niet in geslaagd vanuit Zuid-Nederland door te stoten naar Arnhem.

Ongeveer 11.920 soldaten zijn ingezet in de gevechten rond Arnhem. Van dit aantal zijn er 1485 omgekomen, 6525 soldaten zijn krijgsgevangen gemaakt of doken ergens in Nederland onder en 3910 zijn veilig geëvacueerd. Het aan-

tal Nederlandse burgers dat tijdens de Slag omkwam, wordt geschat op 453, waarvan 188 in Arnhem. De Duitse verliezen bedroegen ongeveer 1300 doden en 2000 gewonden.

Market Garden is mislukt als gevolg van de vele fouten die destijds op verschillende niveaus zijn gemaakt. Het was de enige grote luchtlandingsoperatie in de Tweede Wereldoorlog die in zeer korte tijd is voorbereid, het was ook de enige die mislukte. Desondanks was, gezien het doel en de militaire situatie, het risico voor het ondernemen van zo'n gewaagde operatie gerechtvaardigd.¹

Voormalig hotel Hartenstein in Oosterbeek: destijds het laatste bolwerk van de Engelse luchtlandingstroepen, nu het Airborne Museum.

Lieux de mémoire

Veel Nederlanders herinneren zich van de Slag om Arnhem twee voorvalen: de massale luchtlandingen van Britse parachutisten op de Veluwe en de gevechten tussen geallieerde en Duitse soldaten bij en op de brug over de Neder-Rijn. Een magere oogst gezien de diversiteit van de gebeurtenissen in de septemberdagen van 1944. Het (nationale) geheugen is selectief geweest en het lijkt erop of herinneringen aan het verleden op toeval en willekeur berusten.

De Franse historicus Pierre Nora is al eerder tot de bovenstaande conclusie gekomen ten aanzien van de nationale geschiedenis van Frankrijk. Hij constateerde dat de Fransen zich met behulp van 'lieux de mémoire' in de vorm van bijvoorbeeld gebouwen, monumenten, gewoonten, traditionele tegenstellingen en volkshelden hun collectieve verleden herinneren. Nora heeft de geschiedenis van Frankrijk beschreven

Voormalig hotel Tafelberg in Oosterbeek, hoofdkwartier van de Duitse veldmaarschalk Model.

aan de hand van 'lieux de mémoire'. Hij koos fenomenen uit die algemene bekendheid bezaten en die in materieel of ideëel opzicht de Franse geschiedenis vertegenwoordigen.² 'Les lieux de mémoire nais-

sent et vivent du sentiment qu'il n'y a pas de mémoire spontanée, qu'il faut créer des archives, qu'il faut maintenir des anniversaires, organiser des célébrations, prononcer des éloges funèbres, noter des actes, parce que ces opérations ne sont pas naturelles'.³

(Plaatsen van herinnering danken hun ontstaan en voortbestaan aan het gevoel dat er niet zoiets is als een spontane herinnering en dat men dus archieven op moet zetten, gedenkdagen moet houden, officiële plechtigheden moet organiseren, aan de graven van de gevallen lovende redevoeringen moet afsteken en documenten moet opmaken, want al deze handelingen zijn de mens van nature vreemd).

Kennelijk is 'historisch herinneren' voor Nora geen vanzelfsprekende handeling, maar een activiteit die gestimuleerd moet worden door de aanwezigheid van het verleden in de omgeving van de mens te accentueren. Dat is mogelijk in de vorm van 'plaatsen van herinnering', want die vormen de meest tastbare aanwezigheid van de lokale, regionale of nationale geschiedenis.

Lieux de mémoire van de Slag om Arnhem

De plaatsen van herinnering in en rond Arnhem variëren van officiële monumenten tot kogelgaten in bomen en huizen. Sommige geven gedetailleerde informatie over wat zich afspeelde, maar er zijn ook plaatsen van herinnering die militair-historisch onjuiste of gedeeltelijk onjuiste informatie bevatten.

Bijzonder is, dat veel plaatsen van herinnering van de Slag een meerwaarde hebben, omdat ze *in situ* zijn. Dat wil zeggen dat de plaats van herinnering onveranderd is gebleven sinds de Slag om Arnhem. Een voorbeeld hiervan

bevindt zich bij de Valkenburglaan in Oosterbeek. Een smal betonnen zuiltje herinnert aan "Hackett's Hollow", een kom in het terrein waar brigade-generaal J.W. Hackett met de restanten van 156 Battalion onder moeilijke omstandigheden erin slaagde deze plaats enkele uren vast te houden, voordat ze konden doorstoten naar de perimeter rond Hartenstein.

Het pand van het voormalige hotelrestaurant Hartenstein is ook vrijwel onveranderd gebleven. In het hotel, dat onverwachts het hoofdkwartier van Urquhart werd, is tegenwoordig het Airborne Museum "Hartenstein" gevestigd.

Op korte afstand van het Airborne Museum ligt het voormalige hotel Tafelberg, in september 1944 het hoofdkwartier van de Duitse veldmaarschalk W. Model. Hij was commandant van de Heeresgruppe B en droeg de verantwoordelijkheid voor de helft van het westelijk front. Toen de eerste luchtlandingen van Britse parachutisten bekend waren, vluchtte Model halsoverkop naar Doetinchem, waar zich het hoofdkwartier van SS-generaal W. Bittrich bevond. Model was ervan overtuigd dat de geallieerden het op hem en zijn hoofdkwartier hadden gemunt. Bij de Tafelberg staat een betonnen zuiltje met de volgende tekst:

'Dit gebouw, in die tijd een hotel, werd gebruikt als noodhospitaal waar vele gewonden werden verzorgd door medisch personeel, geestelijken en burgers'.

Dat is waar, maar merkwaardig is dat wordt gezwegen over het feit dat de Tafelberg ook enige tijd het hoofdkwartier van Model is geweest.

In Arnhem werden de Britten in hun

Zwarteweg 14.

opmars naar de Rijnbrug gedwongen dekking te zoeken in particuliere huizen. Urquhart en brigade-generaal G.W. Lathbury die naar de stad waren gekomen om ter plekke poolshoogte te nemen, raakten in de Alexanderstraat in een gevecht verwickeld, waarbij Lathbury een kogel in zijn been kreeg en een tweede kogel zijn ruggengraat schampte. Hij werd bij nummer 135 naar binnen gedragen. Urquhart en twee andere officieren renden via de achtertuin het pad af in een poging te ontsnappen aan de Duitsers. Dat mislukte en ze moesten dekking zoeken in een ander huis, Zwarteweg 14, waar ze op zolder in veiligheid werden gebracht. Ze bleven hier noodgedwongen ruim twaalf uur, omdat een Duits 'Sturmgeschütz' voor de deur een ontsnapping onmogelijk maakte. In een plantsoentje aan de Nassaustraat, vlakbij de Alexanderstraat en de Zwarteweg, staat een gedenkteken waarop staat vermeld: 'Remember september 1944. Airborne West Arnhem. 17 september 1987. Unveiled by Major-General R.E. Urquhart DSO'.

Een zuiltje bij het Boterdiep in Arnhem herinnert aan de gevechtshandelingen van het 1st en 3rd Battalion. Beide bataljons probeerden door te breken naar de Rijnbrug, maar de poging mislukte. Na zware verliezen trok het restant van de Britse troepen zich definitief terug op Oosterbeek.

Indrukwekkend is het Arnhem Oosterbeek War Cemetery in Oosterbeek. De stoffelijke overschotten van ongeveer 1754 Britse en Poolse soldaten die tijdens de Slag om Arnhem in de omgeving van Oosterbeek omkwamen zijn naar de Airborne-begraafplaats overgebracht. In totaal zijn 253 doden niet geïdentificeerd.

Op deze begraafplaats bevindt zich het graf van kapitein David Lord. Hij vloog voor 271 Squadron. Het toestel van Lord werd op weg naar Arnhem door luchtafweergeschut in de vleugel geraakt en de motor vloog in brand. Met de brandende Dakota vloog Lord door en probeerde twee keer tevergeefs de voorraden te droppen. Hij en de andere bemanningsleden werden gedood toen het toestel brak en neerstortte. Lord kreeg postuum het Victoria Cross toegekend.

Herdenking van de Slag om Arnhem

De eerste herdenking van de Slag om Arnhem vond plaats op 23 juni 1945. Op de begraafplaats in Oosterbeek was een bijeenkomst georganiseerd om de burgerslachtoffers te herdenken. Rond 17 september 1945 vonden er in Arnhem, Oosterbeek en Driel plechtigheden plaats die inhoudelijk bepalend zijn geweest voor de herdenkingen die volgden.

In 1946 was er voor het eerst sprake van de *Pilgrimage*, een georganiseerde reis vanuit Engeland om de Slag om Arnhem te herdenken. Het Airborne Forces Security Fund regelde de overkomst van ongeveer tweehonderdvijftig 'pelgrims' naar Nederland, waardoor bloedverwanten in de gelegenheid werden gesteld om de graven van hun

omgekomen familieleden te bezoeken. Slechts een klein aantal plaatsen werd toegewezen aan veteranen.

In het begin van de jaren zeventig bestond er bij het organiserende comité ernstige twijfel over het continueren van de jaarlijkse herdenkingen. Toch bleken nog steeds veel Britse veteranen en nabestaanden jaarlijks in september Arnhem of Oosterbeek te bezoeken. In 1979 was er weer een officiële herdenking en in de jaren daarna is het programma uitgebreid

De grafsteen van David Lord.

met een stille tocht in Arnhem via de John Frostbrug naar het Airborne-monument, culturele avonden en recreatieve activiteiten. Er is sprake van een zekere commercialisering die haar voorlopig hoogtepunt vond in de vijftigjarige herdenking van de Slag, waarbij Arnhem wereldwijd bekendheid moest krijgen als toeristische trekpleister.

De herdenking van de Slag om Arnhem vormt wat betreft ritualisering geen uitzondering op andere oorlogsherdenkingen. De historicus J.C.H. Blom heeft de zin van herdenken onderzocht vanuit een algemeen maatschappelijk standpunt ten aanzien van normen en waarden in de samenleving. Volgens Blom keren bij traditionele herdenkingen drie onderwerpen regelmatig terug: het nationale, het politieke of ideologische en het onderwerp van de mensenrechten. Onder het nationale thema verstaat Blom het lijden en verzet van de bevolking als gevolg van een aanval van een

Arnhem Oosterbeek War Cemetery (Oosterbeek).

agressieve mogendheid. Met het politieke of ideologische thema wordt de strijd tussen het nationaal-socialisme en fascisme enerzijds en de (parlementaire) democratie anderzijds bedoeld. Het derde thema houdt in de verwaarlozing van alle menselijke en humanitaire waarden, de fundamentele en systematische aantasting van de integriteit van het menselijk individu en het verzet daartegen.

Blom wijst op het gevaar dat herdenkingen van de Tweede Wereldoorlog kunnen afglijden tot rituelen die iedere overtuigings- en zeggingskracht missen, zeker als het aantal mensen dat de oorlog heeft meegemaakt in de toekomst afneemt.⁴

Uitgaande van Bloms typen van herdenkingen valt de oorlogsherdenking van de Slag om Arnhem wat betreft vorm en inhoud onder de categorie nationale herdenkingen, zij het met een essentieel verschil: de herdenking is vooral een Engelse aangelegenheid. Weliswaar wordt hij georganiseerd door een Nederlands comité, maar het zijn hoofdzakelijk Engelse veteranen en nabestaanden die de herdenking bijwonen.

Centraal staat de herdenking van de doden, in dit geval geen Nederlandse militairen, maar vooral Britse soldaten. De karaktervolle wijze waarop ze streden en hun lijden worden met eerbied gememoreerd.

Toch wil men meer dan een dodenherdenking, men wil ook een rechtvaardiging voor de gebrachte offers als menselijk leed en materiële verwoesting. Dit thema wordt op een christelijke manier uitgewerkt.⁵ Al vanaf de eer-

ste herdenking is het beginsel van de herdenking van de Slag: het offer, de saamhorigheid en het geloof in God.⁶

Het door Blom genoemde politiek-ideologische thema is bij de herdenking van de Slag om Arnhem terug te vinden in de wens van veteranen en nabestaanden dat een dergelijke situatie zoals die zich in september 1944 voordeed nooit meer zal voorkomen. Tijdens de vijftigjarige herdenking is aan dit verlangen invulling gegeven door de keuze van het thema "A bridge to the future".

De 'bridge' is symbolisch voor 'ideaal'. Het herdenkingscomité stelde tot doel de jeugd jaarlijks te herinneren aan de Slag om Arnhem om de jongeren erop

Een toeristische trekpleister ...

te wijzen dat mondiale conflicten niet door (militair) geweld worden opgelost.

Het door Blom genoemde thema van de universele humanitaire waarden komt in de herdenking van de Slag om Arnhem tot uitdrukking in het nadrukkelijk verzoek van alle betrokkenen alle vormen van geweld te voorkomen.

Mythevorming

Het in bezit nemen van de brug over de Neder-Rijn vormde slechts een onderdeel van Market Garden, een operatie die op zich weer een schakel vormde in een omvangrijker geallieerd aanvalplan. Doordat de Slag om Arnhem verloren werd, was heel Market Garden zinloos geworden. De geallieerde legertop was nauwelijks onder de indruk van dit militair falen en benadrukte dat toch een groot deel van Nederland was bevrijd.⁷ Militair-historisch gezien was de Slag om Arnhem van volkomen ondergeschikt belang.

Ondanks de nederlaag zijn er in Arnhem en Oosterbeek buitensporig veel monumenten, herinneringszuiltjes, plaquettes en andere verwijzingen naar de Slag te vinden. Mensen worden op een artificiële wijze herinnerd aan een mislukte militaire operatie. Het gevolg is dat er een ideologische vertekening van de Slag om Arnhem is ontstaan. Dramatiek, heroïek en symboliek zijn de historische gebeurtenis gaan overheersen en versluieren wat de Slag in werkelijkheid is geweest. In deze mystificatie ligt het speciale en fascinerende van de Slag om Arnhem.

De mythevorming komt voort uit het omgaan met de mislukking. Het verleden wordt op zodanige wijze gevormd, dat het hanterbaar en acceptabel wordt in het heden. Het compenseren van de slachtoffers moet het omgaan met de mislukking draaglijk maken.

Uit de diversiteit van de 'lieux de mémoire' en de opzet en inhoud van de herdenkingen van de Slag om Arnhem valt af te leiden dat hiervoor verschillende manieren zijn ontwikkeld. Allereerst wordt benadrukt dat de omgekomen soldaten geen schuld treft; de verantwoordelijkheid voor de mislukking ligt bij de hoge commandoniveaus. Deze houding is gemakkelijk te verdedigen, omdat er kapitale blunders werden begaan door de legerleiding en hoge officieren. Verder is men erin

geslaagd de kritiek op het optreden van de 1st British Airborne Division te minimaliseren, hoewel op het improvisatievermogen het nodige aan te merken valt. Urquhart en zijn ondercommandant hadden zondagavond 17 september 1944 geen flauw vermoeden van de exacte dislocatie van de 1st Parachute Brigade en lieten drie bataljons maar aanmodderen.

Urquhart, geconfronteerd met falende radioverbindingen, liet na een andere opzet van de controlemogelijkheden te organiseren.

Vervolgens wordt overdreven veel belang gehecht aan de daden van John Frost. Het feit dat Frost de brug gedeeltelijk kon bezetten is te danken aan onbegrijpelijke nalatigheid van de Duitsers. Als de Duitsers de brug hadden willen opblazen, had Frost dat met zijn 2nd Battalion niet kunnen verhinderen.⁸

Tot slot wordt nauwelijks aan de orde gesteld dat de gevechten rond Hartenstein in Oosterbeek voor de Duitsers van secundair belang waren.

Wat veteranen, nabestaanden en andere betrokkenen moeilijk kunnen aanvaarden is dat de Airborne Division niet ingezet had hoeven worden om Duitsland te verslaan.

De brug en het centrum van Arnhem in 1944.

Noten

1. Geoffrey Powell, *The Devil's Birthday. The Bridges to Arnhem 1944* (Londen 1984) 243.
2. In februari 1993 verscheen bij de uitgeverij Gallimard het derde en laatste deel met de opmerkelijke titel *Les France* van de serie *Les lieux de mémoire*. Deel I, *La République*, en deel II, *La Nation*, zijn respectievelijk in 1984 en 1986 verschenen.
3. Pierre Nora, 'Entre mémoire et histoire', in: Idem, *Les lieux de mémoire* (Parijs 1984) XVII-XLIII, aldaar XVIII.
4. J.C.H. Blom, 'Relativering en normbesef', in: *Nijmegen bevrijd, 1944-1994. De zin van herdenken* (Lustrumconferentie Numaga, Nijmegen 1994).
5. J.O. van der Heijden, *Don't forget us; we shall not forget you. Vijftig jaar herdenking Slag om Arnhem; een herdenking met betekenis* (uitgave Nederlands Openluchtmuseum 1994) 66.
6. Van der Heijden, *Don't forget us*, 71.
7. *The Memoirs of Field-Marshal Montgomery* (Londen/Glasgow 1958) 305.
8. Zie ook: Powell, *The Devil's Birthday* en Harclerode, *Arnhem. A Tragedy of Errors*. Buitengewoon interessant is: Robert Kershaw, 'It never snows in September.' *The German View of Market-Garden and The Battle of Arnhem, September 1944* (New York 1990).

Literatuur

John Baynes, *Urquhart of Arnhem. The Life of Major General RE Urquhart CB, DSO* (Londen 1993)
 Peter Harclerode, *Arnhem. A Tragedy of Errors* (Londen 1994)
 Robert Kershaw, 'It never snows in September.' *The German view of Market-Garden and The Battle of Arnhem, September 1944* (New York 1990)
The Memoirs of Field-Marshal Montgomery (Londen/Glasgow 1958)
 Martin Middlebrook, *Arnhem. Ooggetuigenverslagen van de Slag om Arnhem, 17-26 september 1944* (Baarn 1994)
 Geoffrey Powell, *The Devil's Birthday. The Bridges to Arnhem 1944* (Londen 1984)
 R.E. Urquhart, *Arnhem* (Londen 1958)
 Werkgroep Truin, *We will remember them. Commemorating the Battle of Arnhem 1945-1969* (Oosterbeek 1992)

Remy Wolfs, Marita Tholey

Een wankel evenwicht

Het lijkt mosterd na de maaltijd, de publicatie van een onderzoek naar het Duitslandbeeld in schoolboeken die misschien binnen afzienbare tijd vervangen worden. Maar dit artikel geeft ook aan waarop u moet letten bij het uitkijken naar een nieuwe methode en wat voor aanvullend materiaal u zou kunnen zoeken bij het geschiedenisboek dat op het moment in gebruik is.

16

Het thema 'Duitsland' is en blijft een gevoelig onderwerp in onze samenleving. In 1993 zorgde een onderzoek van het Instituut Clingendael naar het Duitslandbeeld onder Nederlandse jongeren voor nodige opschudding. Het bleek dat Nederlandse jongeren een vrij negatief beeld hadden over Duitsland en Duitsers. Duitsers zijn arrogant, overheersend en oorlogszuchtig. Volgens Clingendael zou het onderwijs, naast media en ouders, een bijdrage leveren aan deze beelden. Reden genoeg voor het Nationaal Informatie Centrum Leermiddelen (NICL) van het Instituut voor Leerplanontwikkeling, SLO, om een uitgebreid onderzoek te starten naar de kwaliteit van het thema Duitsland in veelgebruikte, recente geschiedismethodes. In dit onderzoek is samengewerkt met het Duitse Georg-Eckert-Instituut.

Uit het schoolboekenonderzoek komt naar voren dat de geanalyseerde

geschiedismethoden geen hinderlijke stereotypen en vooroordelen over Duitsland en Duitsers bevatten. Dat is goed nieuws. Minder goed nieuws is dat de auteurs de Duitse geschiedenis van deze eeuw in het algemeen saai en niet evenwichtig bespreken. Droge, feitelijke informatie overheerst. Vragen en opdrachten richten zich vooral op kennis en inzicht.

Het onderzoek wijst ook uit dat de Duitse geschiedenis na 1945 er bekaaid van afkomt, zeker in vergelijking met bijvoorbeeld het nationaal-socialisme. De onderzoekers twijfelen dan ook of de methodes wel in staat zijn de leerlingen tot een genuanceerd Duitslandbeeld te laten komen.

Uitgangspunten voor het onderzoek

Een geschiedenisboek zonder aandacht voor de Tweede Wereldoorlog en het nationaal-socialisme is moeilijk voor te stellen. Het zijn de enige 'Duitse' onderwerpen die expliciet in de kerndoelinhouden voor het vak geschiedenis en staatsinrichting worden genoemd. Dat is niet zo vreemd. Vijftig jaar na dato heeft onze samenleving nog steeds veel belangstelling voor deze onderwerpen. Dit betekent echter niet

dat andere thema's over Duitsland in de twintigste eeuw minder of niet belangrijk zijn voor het vak.

Waarom de twintigste eeuw? We geloven dat de beeldvorming over een land en de mensen die daar leven eerder beïnvloed kan worden door 'recente' informatie dan door informatie uit zeg de elfde eeuw. We denken ook dat de kans dat informatie uit een niet zo ver verleden aansluit bij de leef- en denkwereld van jongeren groter is. Gelukkig bieden de kerndoelen basisvorming en het examenprogramma voor het thema Duitsland voldoende mogelijkheden voor veelzijdig en realistisch onderwijs over Duitsland en zijn inwoners in het vak geschiedenis en staatsinrichting, zeker wat de didactiek betreft.

Bij de ontwikkeling van ons analyse-instrument hebben wij een aantal uitgangspunten gehanteerd. Wat de onderwijshouden betreft was een van deze uitgangspunten dat goed onderwijs over een (ander) land in het vak geschiedenis in elk geval brede, gevarieerde informatie omvat over een aantal gebeurtenissen en processen tijdens verschillende perioden van, in ons

Marita Tholey is projectleider leerboek-analyse bij het NICL. Remy Wolfs is projectmedewerker in het NICL-project Duitslandbeeld voor het vak geschiedenis.

geval, de twintigste eeuw. Deze informatie zou een representatief en realistisch beeld van de maatschappij in het betreffende tijdperk moeten opleveren.

Maar we gebruikten ook didactische uitgangspunten. Het doel van onderwijs over Duitsland is niet alleen kennisoverdracht over grote historische gebeurtenissen en processen. Leerlingen moeten ook de kans krijgen om een genuanceerd beeld over Duitsland en Duitsers te vormen. Dit kan bevorderd worden door het aantrekkelijk vormgeven van de leerstof. Maar we kunnen jongeren ook confronteren met authentieke teksten en illustraties over historische en 'gewone' Duitsers, en hen laten omgaan met stereotypen en vooroordelen over Duitsland en haar inwoners. De vragen en opdrachten zouden leerlingen mogelijkheden moeten bieden om de stof over Duitsland op een actieve, onderzoekende en creatieve wijze te verwerken. In dit verband spreken we van een leerlinggericht leerstofaanbod.

Het analyse-instrument

Twee belangrijke eisen aan het instrument waren, dat het subjectieve beoordeling door de analisten moest minimaliseren en dat het een kwantitatieve en een kwalitatieve component moest bevatten. Om die reden hebben we onze onderzoeksmethode gebaseerd op het kwalitatief structureel analysemodel van Mayring (1988). Dit model heeft in het verleden goede diensten bewezen bij diverse leerstofonderzoeken. Bij de invulling van het analyse-instrument hebben we gebruik gemaakt van relevante leerplandocumenten, zoals de kerndoelen voor de basisvorming en de advies-examenprogramma's, en adviezen van Duitse en Nederlandse historici en onderwijskundigen. In het instrument hebben we inhoudelijke en didactische uitgangspunten op systematische wijze uitgewerkt in een inhoudelijk en didactisch referentiekader. Dit kader heeft overigens geen normerende functie, maar een richtinggevende. Het ging er niet om 'wat moet', maar 'wat kan'.

Het inhoudelijk referentiekader

In het inhoudelijk referentiekader geven we concrete richtlijnen waarmee we konden vaststellen welke inhoud over de twintigste-eeuwse Duitse geschiedenis aan de orde komen. Het

referentiekader kent een chronologische opbouw van abstract naar concreet. We starten bij de Eerste Wereldoorlog en komen dan via de Weimar Republiek in de periode van het nationaal-socialisme terecht. Vanaf daar vervolgen we onze weg via de Tweede Wereldoorlog naar de deling van Duitsland tot aan de meest recente geschiedenis van de Duitse hereniging en de gevolgen daarvan. Met behulp van het inhoudelijk referentiekader hebben we gemeten of de onderzochte methodes een veelzijdig en evenwichtig beeld geven van de Duitse geschiedenis in deze eeuw. Op basis van geconstateerde omissies hebben we adviezen geformuleerd waarmee deze weggewerkt kunnen worden. Tabel 2 in dit artikel geeft een overzicht van concrete inhoud en per methode.

Het didactisch referentiekader

In het didactisch referentiekader vinden we richtlijnen om de variatie in tekstsoorten en opdrachtsoorten te meten. Een goede variatie in tekst- en opdrachtsoorten stelt de leerlingen in de gelegenheid zich een genuanceerd beeld over Duitsland te vormen. Bij de tekstsoorten onderscheiden we beschrijvende teksten (met veel feitelijke informatie), verhalende teksten (waarmee leerlingen zich kunnen identificeren), authentieke teksten (die een correct beeld van de tijd geven), 'documents humains' (teksten die een situatie vanuit het perspectief van bepaalde personen belichten) en diverse illustratiesoorten. Kijken we naar de opdrachtsoorten, dan onderscheiden we kennisreproducerende opdrachten en meer 'actieve en creatieve' opdrachtsoorten die de leerlingen de kans bieden tot eigen onderzoek, meningsvorming, discussie, reflectie etcetera. Met dit referentiekader hebben we gemeten of de onderzochte methodes een evenwichtige verdeling in tekst- en opdrachtsoorten laten zien. Ook hier hebben we op basis van omissies adviezen geformuleerd.

Onderzochte methodes

We hebben vijf methodes voor de basisvorming en drie methodes voor de bovenbouw onderzocht. Voor de basisvorming zijn dit *Andere Tijden*, *Chronoscoop*, *Sporen*, *Sprekend Verleden* en *Stappen in de Tijd*. *Chronoscoop* is bestemd voor gebruik in vbo/mavo. De overige methodes zijn bedoeld voor (mavo)havo/vwo.

Voor de bovenbouw zijn onderzocht *Historia*, *Memo* en *Sprekend verleden*, alle havo/vwo methodes.

De resultaten

Inhoud

Uit het onderzoek komt naar voren dat de methodes gemiddeld ongeveer driekwart van het aantal inhoud behandelen uit het referentiekader. De scores voor de afzonderlijke methodes ziet u in tabel 1.

De beide versies van *Sprekend verleden* springen er in positieve zin uit. Dat geldt, in iets mindere mate, ook voor *Historia*. Deze methodes kennen weinig of geen inhoudelijke omissies. *Chronoscoop* en *Memo* bespreken naar verhouding de minste inhoud, maar nog altijd bijna tweederde. Als we weten hoeveel inhoudsitems de methodes behandelen, dan willen we natuurlijk ook weten welke dat zijn en ook waar de methodes steken laten vallen. In tabel 2 op bladzijde 18 en 19 ziet u hiervan een overzicht.

Basisvorming	
• Andere Tijden	67% (22 items)
• Chronoscoop	64% (21 items)
• Sporen	70% (23 items)
• Sprekend verleden	94% (31 items)
• Stappen in de Tijd	73% (24 items)
Bovenbouw	
• Historia	88% (29 items)
• Memo	64% (21 items)
• Sprekend verleden	91% (30 items)

Tabel 1

Aantal behandelde inhoudsitems (zie daarvoor tabel 2) per methode in procenten, tussen haakjes absoluut.

	AT	CS	SP	SV1	ST	HS	MM	SV2
Duitsland tussen 1945 en 1949/de deling van Duitsland								
Kenmerken van Duitsland tussen 1945 en 1949	O	O	X	X	X	X	O	X
Aspecten van de Duitse deling: BRD en DDR	X	X	X	X	X	X	X	X
Politieke en economische kenmerken BRD en DDR								
Politieke kenmerken BRD	O	O	O	X	O	X	X	X
Politieke kenmerken DDR	O	X	X	X	X	X	X	X
Ostpolitiek BRD	O	O	O	X	O	X	O	X
Economische kenmerken BRD	O	X	O	X	X	X	O	X
Economische kenmerken DDR	O	O	O	O	X	X	O	O
Internationale organisaties/de Duitse hereniging								
Lidmaatschap BRD en DDR van internationale organisaties	X	X	X	X	X	X		X
De totstandkoming van de Duitse hereniging	X	X	X	X	X	X	X	X
Gevolgen van de hereniging voor het nieuwe Duitsland	O	O	O	X	O	X	O	O

AT = Andere Tijden (67%)
 CS = Chronoscoop (64%)
 SP = Sporen (70%)
 SV1 = Sprechend Verleden basisvorming (94%)
 ST = Stappen in de Tijd (73%)
 HS = Historia (88%)
 MM = Memo (64%)
 SV2 = Sprechend Verleden bovenbouw (91%)

	tekstblokken	opdrachten
Basisvorming		
• Andere Tijden	120	78
• Chronoscoop	118	45
• Sporen	141	102
• Sprechend verleden	135	42
• Stappen in de Tijd	152	76
Bovenbouw		
• Historia	138	134
• Memo	113	94
• Sprechend verleden	342	193

Tabel 3
 Aantal tekstblokken en opdrachten per methoden

O ja, voor we het vergeten, want niet in de tabel te zien. Geen van de onderzochte methodes bevat storende stereotypen en/of vooroordelen over Duitsland en zijn inwoners!

Veel aandacht voor oorlogen

De vraag welke inhoud over Duitsland in de methodes voorkomen en welke niet, hebben we in de vorige paragraaf beantwoord. We zijn ook nagegaan of de inhoud over Duitsland kwantitatief evenwichtig zijn verdeeld in de methodes. Een methode kan bijvoorbeeld een heel hoofdstuk wijden aan één inhoud, terwijl een andere methode het onderwerp in twee zinnen afwerkt. Om deze verschillen boven water te krijgen, hebben we bij de analyse de stof en de opdrachten over 'Duitsland' in elke methode gemarkeerd en in eenheden verdeeld, zogenaamde 'tekstblokken' en 'opdrachten'.

In tabel 3 kunt u lezen hoe de verdeling van tekstblokken en opdrachten voor elke methode eruit ziet.

De methodes voor de basisvorming wijden gemiddeld 133 tekstblokken en 69 opdrachten aan 'Duitsland'. Voor de bovenbouw zijn de cijfers respectievelijk 198 en 110, beduidend hoger dus. Echter, het beeld van de tekstblokken is enigszins vertekend, omdat *Sprechend verleden* bovenbouw met kop en schouders boven alle methodes uitsteekt door maar liefst 342 tekstblokken voor Duitse thema's in te ruimen. De relatie aantal tekstblokken- aantal opdrachten per methode is enigszins diffuus. Beide versies van *Sprechend verleden* bieden relatief weinig opdrachten over Duitsland aan. *Historia* kent verhoudingsgewijs het grootste aantal opdrachten. Het totaal gemiddelde bedraagt 157.

Kijken we naar de inhoud, dan komt naar voren dat het onderwerp Tweede Wereldoorlog veruit de meeste aandacht krijgt, gevolgd door het nationaal-socialisme en de Eerste Wereldoorlog. Dit zijn, wat we willen noemen, typisch Duitse onderwerpen in geschiedenismethodes. In de bovenbouwmethodes mag zich in het bijzonder de categorie 'internationale organisatie/hereniging Duitsland' in erg weinig belangstelling verheugen. Ook op een hoger abstractieniveau zien we dat er weinig verschillen bestaan tussen basisvormings- en bovenbouwmethodes. Tweederde van de teksten is

Literatuur

L.B. Jansen, *Bekannt und unbeliebt. Das Bild von Deutschland und den Deutschen unter Jugendlichen von 15 bis 19 Jahren* (Instituut Clingendael für internationale Betrekkingen, Den Haag 1993).

P. Mayring, *Qualitative Inhaltsanalyse, Grundlagen und Techniken* (Deutscher Studien Verlag, Weinheim 1988).

A. Mennecke, 'Überlegungen zur Bewertung landeskundlicher Inhalte in fremdsprachlichen Lehrwerken', in P. Doyé, *Großbritannien, seine Darstellung in deutschen Schulbüchern für den Englischunterricht* (Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt 1991).

J. Sniekers, *Bouwstenen voor de basisvorming - Een leerplan geschiedenis en staatsinrichting* (SLO/Wolters-Noordhoff, Groningen 1993).

J. Sniekers en P. Wester, *Voorlichtingsbrochure havo/vwo actuele stand van zaken invoering tweede fase, geschiedenis* (SLO, Enschede 1996).

toegewezen aan dimensie B (nationaal-socialisme en Tweede Wereldoorlog), ongeveer een vijfde aan dimensie A (Eerste Wereldoorlog en Weimar Republiek) en slechts een zevende aan dimensie C (Duitse geschiedenis na 1945).

Dit beeld laat een interessante parallel zien met de gegevens uit tabel 2. Daar hebben we vastgesteld dat voornamelijk de na oorlogse geschiedenis de meeste inhoudelijke omissies vertoont. Nu blijkt dat deze periode ook nog eens kwantitatief minder in de belangstelling staat in hedendaagse geschiedismethodes. Al met al concluderen we dat de onderzochte methodes geen evenwichtige verdeling van inhoud over Duitsland presenteren.

Didactiek

Vooral beschrijvende, informatieve teksten

In de onderzochte methodes domineren beschrijvende, informatieve teksten over Duitse thema's. Deze teksten bevatten veel feitelijke informatie die, voorzover wij hebben kunnen nagaan, bijna altijd correct is. De gemiddelden voor de methodes basisvorming en die

voor de bovenbouw ontlopen elkaar niet veel. Op ruime afstand vinden we foto's, gevolgd door tekeningen, affiches, cartoons en dergelijke.

De auteurs maken in verhouding slechts weinig gebruik van teksten zoals documents humains en vooral verhalende teksten en geschreven authentieke documenten. In het bijzonder deze tekstsoorten kunnen van belang zijn, indien de opzet van een leerprogramma niet alleen het ontwikkelen van kennis en inzicht is, maar ook het wekken van belangstelling en betrokkenheid en natuurlijk het scheppen van een authentiek beeld over Duitsland en haar inwoners.

Methodes die er hier positief uitspringen zijn *Chronoscoop* (redelijk aantal documents humains), *Historia* (idem), *Memo* (redelijk aantal documents humains en geschreven authentieke documenten) en *Sprekend verleden* bovenbouw (redelijk aantal documents humains en geschreven authentieke documenten).

We concluderen dat de variatie in tekstsoorten aangaande 'Duitse' onderwerpen vrij eenzijdig is en dus beter kan.

Oprachten: vooral kennis en inzicht

In elke methode krijgen de leerlingen de kans informatie over Duitsland in vragen en opdrachten te verwerken. Deze hebben een cruciale functie in het onderwijsleerproces. De leerstof over Duitsland kan cognitief verwerkt worden, maar er kunnen ook specifieke vaardigheden worden getraind, zoals informatie verzamelen, het verrichten van onderzoek, het formuleren van een eigen mening, discussievaardigheden en vaardigheden die typisch zijn voor het vak geschiedenis, zoals de standplaatsgebondenheid van informatie bepalen. Juist deze vaardigheden kunnen de leerlingen in staat stellen zich zelf een genuanceerd beeld over Duitsland en Duitsers te vormen.

We zijn nagegaan welk soort opdrachten over Duitsland de methodes aanbieden en of de opdrachten tegemoet komen aan de uitgangspunten van het onderzoek. Het blijkt dat kennis- en inzichtsvragen (samen ruim 98%!) domineren. De auteurs hebben weinig plaats ingeruimd voor actieve, 'meer creatieve' verwerkingsvormen bij onderwerpen over Duitsland.

Oprachten gericht op het vormen van een eigen mening komen verhoudingsgewijs het vaakst voor. Tussen de diver-

se methodes bestaan wel verschillen, zo ook tussen basisvorming en bovenbouw. Deze verschillen zijn echter klein.

Toch is het vermeldenswaard dat *Historia* relatief veel meningsvragen kent. *Sprekend verleden* bovenbouw kent een hoog aandeel kennis- en inzichtsvragen. Positief is dat de auteurs veel van die vragen in een setting hebben geplaatst waar aandacht is voor zaken als feiten en meningen vergelijken, eigen mening vormen, continuïteit van discontinuïteit onderscheiden, informatie verzamelen en vergelijken, etcetera. In het algemeen stellen we vast dat de methodes onvoldoende variatie in opdrachtsoorten bieden. Juist door het aanbrengen van meer variatie zouden de methodes een meer substantiële bijdrage leveren aan een veelzijdige beeldvorming over Duitsland en Duitsers.

Tot slot

Al met al twijfelen we eraan of leerlingen in de basisvorming en daarboven met deze methodes in staat zijn zich een veelzijdig, genuanceerd en authentiek beeld over de 20e eeuwse Duitse geschiedenis te vormen of belangstelling voor Duitsland en zijn inwoners te ontwikkelen. Van de acht methodes vinden wij *Sprekend verleden* bovenbouw hiertoe het best in staat. Indien de auteurs de inhoudelijke en didactische aanbevelingen ter harte nemen, geloven we dat elk van de onderzochte methodes een stevig fundament kan bieden voor aantrekkelijk en goed onderwijs over Duitsland. We beseffen daarbij dat de 'ideale' methode niet bestaat en ook nooit zal bestaan. Wij geven dan ook geen rapportcijfers aan de methodes en leggen liever nadruk op wegen die bewandeld kunnen worden om de kwaliteit van het onderwijs, in dit geval onderwijs over Duitsland, te verbeteren.

De volledige, gedetailleerde resultaten van het Leerboekonderzoek zijn verschenen in de NICL-publicatie (Het Duitslandbeeld in Nederlandse Leermiddelen voor het vak geschiedenis) (Enschede 1997) 224 pagina's, prijs f35,-. Besteladres: NICL p/a SLO, Postbus 2041, 7500 CA Enschede. Tel. 053-4840246.

Kees van Kemenade

Tekenen om te ontmaskeren'

Het is goed werken met cartoons en de moeite waard een eigen collectie aan te leggen.

In dit artikel worden wat voorbeelden gegeven van instap tot en met lesproject.

De titel is ontleend aan de biografie van Albert Hahn door K. van Weringh.

21

Op de spotprent van Illingworth uit 1941 omarmen Hitler en Stalin elkaar terwijl op de achtergrond Russische meisjes, tegen een decor van olieboortorens, het koren binnenhalen; in een andere hoek van de tekening doemen Duitse tanks en infanteristen uit het graanveld op. Stalin houdt een papier in de handen met Russisch-Duits Verdrag er op. Tijdens de broederlijke omhelzing stoot Hitler zijn voormalige bondgenoot met een dolk in de rug, terwijl hij zegt: "Het spijt me, kameeraad, maar het leek mij zo'n buitenkansje!" De pijp valt van pure ontredering uit de mond van de Russische dictator.

De cartoon is eigenlijk een mooi vervolg op de bekende tekening van David Low van augustus 1939, waarbij hetzelfde tweetal elkaar hoffelijk schijnt te begroeten boven het dode lichaam van een onbekend slachtoffer - Polen misschien, of de Baltische staten -, met de woorden: "Het schuim van de aarde, geloof ik?" en "De bloederige moordenaar van de arbeidersklasse, naar ik aanneem?"

Cartoon van Illingworth uit 1941. Stalin vertrouwt op het niet-aanvalsverdrag. Hitler steekt hem verraderlijk een dolk in de rug. Het traditionele beeld, dat volgens veel historici aan revisie toe is.

Kees van Kemenade is docent geschiedenis en staatsinrichting aan het Dr. Mollercollege in Waalwijk.

De belangrijkste kenmerken van politieke cartoons worden bij het kijken naar deze tekeningen duidelijk. Ze bezitten een grote dosis - in dit geval zwarte - humor. Ze vertegenwoordigen de opinie van een tekenaar over een politieke gebeurtenis. De cartoons nodigen de kijker uit over het gebeurde na te denken en zich daardoor ook zelf een mening te vormen.

Het is dit laatste, dat de spotprent bij uitstek geschikt maakt voor het onderwijs.

Doel van de politieke spotprent

In 1909 wilden Van Holkema en Warendorf een uitgave laten verschijnen, gewijd aan Abraham Kuyper, die als geen ander politicus vóór hem de pen en tekenstift in beweging had gebracht. Toen men hem daarvan in kennis stelde, schreef hij een omvangrijke brief aan de redactie, die als inleiding op de bundel werd opgenomen. Kuyper geeft daarin zijn mening over het doel, maar ook over de uitwerking van de 'caricatuur' (een woord dat toen synoniem was aan cartoon en politieke spotprent).

'Politieke, persoonlijke caricatuur bedoelt u als staatsman af te maken, en moet u althans, zeg, na tienjarige lange jacht voorgoed buiten gevecht hebben gesteld. Reeds voor hoelang had ik dan, naar deze artistieke berekening, niet reeds politiek dood moeten zijn? En dat te meer, daar ik voor Barbartje dienst deed. Ik toch had het altijd gedaan, als één man viel men steeds uit elken hoek op mij aan. (...) Het had er reeds aan het eind der 70-er jaren alles van, alsof de rustelo-

Cartoon van Lurie over het fundamentalistische bewind van de ayatollah Khomeiny, die zijn revolutie over de hele moslimwereld wilde verspreiden. Zulke spotprenten kunnen wel in democratische landen worden verspreid, maar nooit in totalitair geregeerde landen.

ze spot mij vleugellam zou hebben geslagen. Maar juist uw bundel zal nu het bewijs leveren, dat die toeleg niet gelukt is, en dat ik den heeren te taai van leven ben geweest. (...) En dit nu is mij toch een genot als ik het indenk. Reeds vóór '80 had ik gelegd moeten zijn, en nog sta ik overeind. Ik weet wel, eigen roem riekt niet wel, doch na een hardnekkigheid waarmee men mij nazat, moet Ge mij dit kleine roempje toch gunnen.'

Het doel van de politieke spotprent is te wijzen op vermeende fouten van de politicus; de cartoon heeft dus een functie binnen de democratie. Bij de cartoon neemt de humor het over van de inhoudelijke kritiek.

Dat is enerzijds de kracht van dit medium. De cartoonist heeft snel de lachers op zijn hand. Maar de humor is tegelijk ook de zwakte: de spot is eigenlijk zo weinig bedreigend voor de machtheb-

bers, dat hun positie er niet echt door wordt aangetast. Abraham Kuyper - 'De Geweldige' in een cartoon van Hahn - had dit goed begrepen en genoot daarom, in zijn nadagen, van het verschijnen van de bundel.

Waar politieke cartoons ècht op hun plaats zouden zijn, in landen met een dictatuur, worden aan de regering onwelgevallige tekeningen niet gepubliceerd. Spotprenten bestaan daar wel, maar zijn slechts een uitvloeisel van de regeringspolitiek tegen ongewenste krachten binnen en buiten het land. Het handboek van W. Langeveld, *Politiek per prent*, geeft hiervan een mooie bloemlezing.

De invloed van de drukpers

De geschiedenis van de spotprent begint omstreeks 1500. Voordien zijn er ook wel spottekeningen gemaakt, maar die konden, zonder drukpers, niet verspreid worden. In de zestiende eeuw worden in Europa een serie verwoestende godsdienstoorlogen gevoerd, waarbij de partijen elkaar fel bestrijden: niet alleen met wapengeweld, maar ook op meer intellectuele en ook artistieke wijze. Met geleerde traktaten waarbij de ideologen van beide partijen probeerden te bewijzen wie gelijk had en met een nimmer aflatende stroom spotprenten, van protestantse zijde gericht tegen paus en priesters, terwijl de katholieken Luther als voorbode van de Antichrist afbeeldden. Het waren nog werkelijk spotprenten, die vaak met uitvoerige uitleg afgedrukt waren en los werden verkocht.

De cartoons die bruikbaar zijn voor het onderwijs komen uit hoogtepunten van

Het beste van
Albert Hahn

deze godsdienstoorlogen en van de latere politieke strijd in Europa; Lodewijk XIV en het absolutisme, de Franse Revolutie en de weerslag van de revoluties ook in ons land, Napoleon en zijn veroveringen.

Spotprenten die wantoestanden in eigen land bekritiseerden, waren nog schaars, omdat een vrije pers ontbrak, maar in elk land kon men zonder veel moeite de politieke tegenstander belachelijk maken, zonder problemen met rechterlijke instanties.

In Nederland, waar de drukpers zonder al te veel overheidsinmenging zijn werk kon doen, verschijnt al in de patriottentijd een groot aantal zeer sarcastische tekeningen van regeerders, waarvan die van het Gelderse Zwijn (stadhouder Willem V) wel de bekendste is.

In de negentiende eeuw ontstaat in de Verenigde Staten de massapers en kunnen kranten misstanden, zoals de corruptie van de 'bosses', genadeloos aan de kaak stellen. De afschaffing van het dagbladzegel, in Nederland in 1869, en de grondwettelijke vrijheid van drukpers zorgen voor een soortgelijke opkomst van de krant als nieuws- en opiniemedium. Er komen dan ook belangrijke satirische tijdschriften, zoals *Simplicissimus* in Duitsland en het Britse *Punch, or the London Charivari*.

Sindsdien is elk historisch fenomeen ook in politieke cartoons terug te vinden en deze zijn vaak goed bruikbaar in de klas. Of het nu gaat om de openlegging van Japan, het optreden van de imperialistische landen tegen China of de verdeling van Afrika - de Boerenoorlog, de vijandige verhouding van de Europese staten aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog of de opkomst van de Verenigde Staten: prachtige tekeningen zijn door scherp analyserende cartoonisten vervaardigd. Vanaf de jaren dertig is het aanbod werkelijk overvloedig en breed verspreid. Kranten en tijdschriften zijn dan zo trots op hun spotprenttekenaars, dat zij ertoe overgaan om bloemlezingen met hun werk te publiceren. Zulke bundels zijn een waardevol hulpmiddel, zeker in de lessen over onderwerpen uit de nieuwste geschiedenis - het fascisme, de Koude Oorlog, Israël, de dekolonisatie, om er maar enkele te noemen. En de stortvloed aan spotprenten droogt nog steeds niet op, omdat elke zich respecterende krant wel een cartoonist in dienst heeft. Of de oplages door een scherpe tekenpen

stijgen is niet helemaal duidelijk, maar de abonnee rekent nu eenmaal op een prikkelende tekening in zijn dag- of weekblad.

Subjectiviteit

Een spotprent is per definitie altijd subjectief; hij geeft de mening van de tekenaar. Het is belangrijk dat de leerlingen zich dit realiseren. Om dit duidelijk te maken kun je het gewoon uitleggen, maar beter is het om het te bewijzen.

In de praktijk is dit, door een gebrek aan cartoons, die over hetzelfde onderwerp een compleet andere visie hebben niet met alles mogelijk. Er bestaat bijvoorbeeld een enorm aantal spotprenten die president Nixon verguizen, en er zijn er nauwelijks die hem verdedigen. Maar een onderwerp als de Koude Oorlog biedt meer mogelijkheden. Het Russische satirische blad *Krokodil* heeft spotprenten gepubliceerd waarin de Marshallhulp, de NAVO - en vooral het Duitse lidmaatschap - worden gehemeld. (Een aantal daarvan is afgedrukt in het bronnenkatern 'De oorlog die nooit uitbarstte' in Kleio 1993, nr. 4. Red.)

Het aanleggen van een verzameling

Het is heel makkelijk om te kunnen putten uit een eigen archief met spotprenten. Daarvoor zijn verschillende bronnen aan te boren. Kranten en tijdschriften, waarin cartoons worden afgebeeld die de actualiteit commentariëren, zorgen voor de meeste aanwinsten. De docent doet er goed aan alleen die prenten te selecteren, waarvan hij denkt dat ze een blijvende waarde hebben. Een belangrijke gebeurtenis als de val van de Muur zal wel van blijvende betekenis zijn, net als het einde van de apartheid en de teruggave van Hongkong. Cartoons zijn bruikbaar voor de klas, als er niet teveel tegelijk commentarierend wordt. De leerlingen snappen er niets meer van als, zoals Opland vaak doet, in één spotprent een tiental zaken, die vaak weinig met elkaar van doen hebben, op de korrel zijn genomen.

Een andere bron zijn de schoolmethoden en de historische literatuur. De schrijvers zijn vaak zelf op zoek gegaan naar passende prenten, en zullen er, naar we mogen aannemen, geen bezwaar tegen hebben, indien wij

van hun werkzaamheden gebruik maken.

Van het werk van bekende cartoonisten, zoals Behrendt en Collignon, verschijnen regelmatig bloemlezingen. De oplages daarvan zijn tamelijk beperkt, en ze staan vaak wat verloren tussen het veel grotere aanbod van triviale humor. Maar het loont de moeite recensies in de gaten te houden, of anders af en toe te neuzen in de betere boekhandel. Antiquarische boekhandels, hier en in het buitenland verschaffen de mogelijkheid om oudere uitgaven op de kop te tikken.

Een leraar die reeds goed is toegerust voor het computer-tijdperk kan natuurlijk alles scannen en opslaan op diskettes. Je kunt ze voorzien van vragen, en op elk gewenst moment oproepen en gebruiken als lesmateriaal of voor een overhoring.

Een deel van het werk van Behrendt is al op cd-rom gezet, een ontwikkeling die we alleen maar kunnen toejuichen. Het vinden van cartoons via Internet is een volgende stap. In de toekomst liggen hier grote mogelijkheden.

Ten slotte

Hierna volgt een aantal suggesties, hoe je in de klas met cartoons aan de gang kunt gaan. De creatieve docent kan er vast nog veel meer bedenken. Het heeft echter geen zin om deze werkvorm te overdrijven. Het mag nooit zo worden dat de leerlingen denken - of zeggen! - Alwééér cartoons? Een gedoseerd gebruik is aan te bevelen.

Als voorbeelden van geschikte onderwerpen wil ik, behalve de reeds vermelde, noemen: Johnson, Nixon en de Vietnamoorlog; het IJzeren Gordijn, de Muur en de val van het communisme in Oost-Europa; de Zwarten in de VS in de jaren vijftig en zestig; de crisistijd in Nederland; de bezettingstijd met zijn overvloed aan materiaal over elk aspect. En natuurlijk tal van onderwerpen uit de Nederlandse staatsinrichting en de politieke ontwikkelingen vanaf 1848.

Wie eenmaal een cartoon-archief heeft aangelegd ziet de mogelijkheden vanzelf ontstaan. Gebruik van de historische spotprent kan zeker zorgen voor meer plezier, voor zowel leerling als docent, in geschiedenis; zeker als de leerstof, veel meer dan het geval was, door middel van zelfwerkzaamheid verworven moet worden.

Werkvormen met cartoons

Als instap

Op de spotprent van Eppo Doeve (1981) zien we lijsttrekker Van Agt, uiteraard in de rol van wielercoureur, als overwinnaar over de meet gaan. Op grote achterstand volgt Den Uyl. Op het truitje staat CDA, en aan de zegekrans hangt een lint met 'de grootste'. Aan het begin van een les staatsinrichting wordt deze prent zonder veel commentaar uitgedeeld. De leerlingen kijken ernaar en gaan zichzelf vragen stellen. De belangstelling is gewekt; het onderwerp van de les is geïntroduceerd.

Als instap is een weinig subtiële, uitdagende cartoon het meest geschikt. De bedoeling is immers om de leerlingen zo snel mogelijk bij het onderwerp te betrekken. De echte inleiding op het onderwerp volgt dan onmiddellijk na het bekijken van de prent.

Er is natuurlijk niets mis met de intro: 'Beste leerlingen, we gaan het vandaag eens hebben over het conflict in Vietnam'. Maar het tonen van een goede spotprent is indringender, zoals: "Bang! Bang! You're Dead" van Ron Cobb. De prent toont een dode Amerikaanse militair, het hoofd half afgeschoten, in de Vietnamese jungle.

Eppo Doeve 1981. Dries van Agt als overwinnaar. Joop den Uyl komt, op afstand, als tweede aan.

'Was het echt nodig om hier te sterven?' is de niet-uitgesproken vraag van de cartoonist. Deze vraag is nu net het onderwerp van een les over de Vietnam-oorlog. Via vragen, bij voorkeur van de leerlingen zelf, of anders van de docent, volgt de inleiding op de strijd in Zuidoost-Azië, dan haast vanzelf.

Register op Kleio

Tijdschrift van de Vereniging van docenten in Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN)

Jaargang 38/1997

	nr / pag		nr / pag
ARTIKELN			
Chris van Asperen, Iet Attema en Marja Kaptein, Lesgeven over het Franco-bewind. Symposium in Segovia.	1 12	H.W. Pleket, Het stedelijk 'gym'. Lichamelijke opvoeding en sport in de Griekse oudheid.	7 26
Iet Attema, Van Joke Smit School tot Dam. Een bijzondere stadswandeling.	5 18	Heleen Sancisi-Weerdenburg, Mythe of erfgoed. Hoe oud is de Olympische gedachte?	7 13
Patty Bange, Ongelichte beren en papegaaien. Erasmus' ideeën over opvoeding en onderwijs.	2 2	Marlies Schouwstra, Belle van Zuylen: buitenbeentje en buitenstaander.	5 22
Cees Bol, Sport en geschiedenis. Te gebruiken in de klas?	7 2	Joris de Vries, 'Die doelpalen zijn van ons'. Voetbal in Namibië in de twintigste eeuw.	7 8
J. de Bruin, Nederland zoals het is, zoals het was: multicultureel	3 16	INTERVIEWS	
Marjet Derks, 'Wenscht ge zoo uw moeder ... uw zuster ... uw bruid?' De doorbraak van de vrouwenatletiek op de Olympische Spelen van Amsterdam.	7 17	Tineke Bogaerts en Huub Oattes, Gesprek met de Nationale ombudsman.	6 2
Bart Engbers, Verhalen uit de achterkamer. De onderduiktijd van Ellis Lehman Pareira.	4 2	Carla van Boxtel en Huub Oattes, De mediatheek als impuls voor vernieuwingen. Kleiogesprek met Peter van Zutphen, Peter Vijverberg en Harry Spek van het Cals College in Nieuwegein.	4 26
R. Filarski, Verkeer en vervoer 1780 - 1850. De eerste stappen naar een moderne vervoersinfrastructuur 1.	3 2	Jan van Oudheusden en Jos Trippenzee, Kleiogesprek met Els Jacobs van de Teleac/NOT-uitzendingen over de VOC.	7 32
R. Filarski, De kanalenbouw van koning Willem I. De eerste stappen naar een moderne vervoersinfrastructuur 2.	4 9	Hans Pols en Wim Rongen, Omgaan met het vreemde. Gesprek met Jan van Herwaarden.	8 27
Geert Jan van Gelder, Informatie, misinformatie en vermaak. Twee middeleeuwse reisverhalen.	8 2	Ruud Slotboom, Op zoek naar de gewillige omstanders. Gesprek met Ido Abram over het boek van Goldhagen <i>Hitlers gewillige beulen</i> .	1 2
Maria Grever, Vakkenintegratie. Degradatie van het leraarschap?	4 16	EXAMEN	
Marian de Groot-Reuvekamp, Docent geschiedenis op de Pabo. Vakdocent of opleidingsdocent?	5 39	Europa en de buitenwereld (1150-1350), stofomschrijving vwo en havo	2 19
Peter Hoppenbrouwers, 'Wij' en 'de anderen'. De buiten-Europese bijdrage aan de europeanisering van Europa.	8 16	Europa en de buitenwereld (1150-1350), stofomschrijving mavo en vbo	2 27
A. Jager en J. Sniekers, 'Zelfstandig leren' leren. Ervaringen van docenten met het lespakket <i>Hollandgangers in Nederland</i> .	3 10	Istvan Bejczy, Middeleeuwse geschiedenis op het eindexamen. Een aanfluiting voor het onderwijs?	2 8
Loek Janssen, De eindtoets basisvorming - historisch onderzoek in de eigen omgeving. Opmerkingen uit de praktijk met vwo 3.	6 34	D.E.H. de Boer, Weerwoord op de kritiek van dr. I. Bejczy	2 13
Willem Janssen, De omgeving op oude en nieuwe kaarten. Rotterdam als voorbeeld.	5 14	B. Roest, Kennis op kamelen, tweede reactie op de stofomschrijving.	2 18
Ludo Jongen, Jacob, Vincentius en Mohammed. De visie van Jacob van Maerlant op het ontstaan van de islam.	8 9	P.G.J.M. Raedts, Brief over het examenonderwerp Middeleeuwen.	3 44
Maud Knook, Een reis vanuit het paradijs. Het Joods Historisch Museum.	6 31	Jan van Oudheusden en Willem Janssen, Het examen van 1997.	5 24
Esther Koops, Veranderingen in de stad. Handleiding voor het maken van een lessenserie.	5 7	RECENSIE-ARTIKELN	
Marion Kuiper en Joke van der Leeuw, Youth and History. Is historisch besef te meten?	6 22	<i>Methoden</i>	
Hans van der Linde, De eigen omgeving als historische informatiebron.	5 2	Carla van Boxtel, Methodes voor de basisvorming. Bespreking van <i>Andere Tijden</i> , <i>Levende Geschiedenis</i> , <i>Sprekend Verleden</i> en <i>Bronwijzer</i> .	6 9
John Nawas, Bij de stofomschrijving van 'Europa en de buitenwereld'. Het islamitisch perspectief.	8 22	<i>CE-katernen</i>	
Huub Oattes, Internet: de eerste keer.	2 40	Europa en de buitenwereld - havo/vwo	8 36
Jan van Oudheusden, Voltooid verleden tijd. De jongensdroom van Kick Wilstra.	7 24	Europa en de buitenwereld - vbo/mavo	8 42
Barbara Peters, Great Society, great curriculum? Geschiedenismethoden in de Amerikaanse jaren zestig.	4 21	Bespreking van de boekjes van Wolters Noordhoff (Huub Oattes en Marijke Meuwissen), Thieme (Jo Beckers en Marijke Meuwissen), Nijgh Versluys (Wim Rongen en Dick Wagenveld), Malmberg (Hans Pols en Jos Trippenzee), Meulenhoff Educatief (Tom Hage en Jos Trippenzee) en de Onderwijspers (Jo Beckers en Dick Wagenveld).	

Boeken

- Anton van Hooff, Misdaad als historisch vermaak. 5 32
 Bespreking van Steven Saylor, *Moord op de Via Appia*.
 Harry Jansen, Geschiedenis als therapie: theodice of toeval? 3 26
 Bespreking van Ton Nijhuis, *Structuur en contingentie. Over de grenzen van het sociaal-wetenschappelijk verklaringsideaal in de Duitse geschiedschrijving* en Eelco Runia, *De pathologie van de veldslag*.
 Ronald van Kesteren, Constantijns erfenis. 8 31
 Bespreking van Piet Leupen, *Gods stad op aarde. Eenheid van Kerk en Staat in het eerste millennium na Christus. Een kerkelijke ideologie*.
 A. Miltenburg, Kanttekeningingen bij Léon Hanssen, *Huizinga en de troost van de geschiedenis*.
 Wim Rongen, Sportboeken. 7 29
 Bespreking van Jeroen Wielaert, *Bravo les Hollandais*, Maarten Moll, *Jaap Eden*, Gijs Zandbergen, *Pim Mulier*, M. Broere en R. van der Drift, *Afrika voetbalt!*, Kees Volkers, *Het verzwegen Oranje*.
 Dik Verkuil, Boek van de maand. 4 32
 Bespreking van Elsbeth Etty, *Liefde is heel het leven niet. Henriëtte Roland Holst 1869-1952*.

Film, geluid en nieuwe media

- Huub Oattes, Historisch cd-roms. 1 17
 Bespreking van *500 Nations. Stories of the North American Indian Experience* en *North American Indians*.
 Huub Oattes, Op zoek naar de rijkdommen van Indië. Bespreking van *Ontdekkingsreizigers van de nieuwe wereld*.
 J. van Oudheusden, De musical-film *Evita*. 3 21

MUSEUMNIEUWS

- Maud Knook, Een reis vanuit het paradijs. Het Joods Historisch Museum. 6 31
 Jan van Oudheusden, Een bezoek aan het Archeologisch Park te Xanten. 1 9
 Wim Rongen en Jos Trippenzee, Het Moluks Historisch Museum. 4 30

LESMATERIAAL

- Bart Engbers, Verhalen uit de achterkamer. De onderduiktijd van Ellis Lehman Pareira. 4 2

VGN

- Bestuur en commissies*
 KLEIO-Katern bij de VGN-jaarvergadering 15 maart in KLEIO 1
 - Agenda 1
 - De Huib de Ruijterprijs 2
 - Jaarverslag van het bestuur 2
 - Beleidsplan 1997 5
 - Notulen van de jaarvergadering op 16 maart 1995 18
 - Jaarverslagen 1996 en plannen voor 1997 7
 van de commissies PA-BO, Basisvorming, Vbo/Mavo, Havo/Vwo en Volwasseneneducatie, van de Didactiek en Activiteiten Commissie, van de Commissie Vrouwengeschiedenis, de Onderwijs Advies Commissie, de Commissie Cliomatica, de Redactie KLEIO, de Intercommissie KNHG/VGN en van de Atlantische Onderwijs Commissie

- Financieel jaarverslag 1996 en begroting 1997 15
 - Kandidaat-bestuursleden 17
 - Voorstellen tot wijziging van het Huishoudelijk Reglement art. 35 en 36 17

- Verslag van de jaarvergadering 15 maart 1997 (T. Bogaerts) 3 39
 Uit de jaarrede van de voorzitter van de VGN, Hélène Budé-Janssens 3 39
 H. Groothuis, De toekomst van het vak geschiedenis en staatsinrichting op het VMBO. 7 39

Brieven over VGN-zaken

- Wicher Kuper, De Tweede Fase. 4 48
 W.P.H. Lenders, Brief aan staatssecretaris Netelenbos over het VMBO en geschiedenis van het Landelijk Overleg Lerarenopleidingen Gs en Si (HBO) 3 38
 Peter Stuart, De 'onderwerpen' in het schoolonderzoek van vbo/mavo. 8 58
 C. Weltevrede en G.J. van Setten, Brief aan de leden van de Vaste Commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen over het programmavoorstel van een combinatievak Geschiedenis en Maatschappijleer bedoeld voor het algemene deel van de Tweede Fase. 4 43

Activiteiten van leden

- Chris van Asperen, Iet Attema en Marja Kaptein, Lesgeven over het Franco-bewind. Symposium in Segovia. 1 12
 Ronald Donk, Met Euroclio naar Moskou en Talinn. 1 31
 Tom van der Geugten, Verslag van het WIEG-seminar 'Visies op het groot overzicht in de Tweede Fase'. 2 48
 H. Mous, De Euroclio-conferentie in Boedapest. 5 44

RECENSIES**Onderwijs**

- Methodes*
 Andere tijden (C. van Boxtel) 6 10
 Bronwijzer (C. van Boxtel) 6 9
 Levende geschiedenis (C. van Boxtel) 6 13
 Sprekend Verleden (C. van Boxtel) 6 16

Katernen

- Europa en de buitenwereld - havo/vwo 8 36
 Europa en de buitenwereld - vbo/mavo 8 42
 Bespreking van de CE-katernen van Wolters Noordhoff (Huub Oattes en Marijke Meuwissen), Thieme (Jo Beckers en Marijke Meuwissen), Versluys (Wim Rongen en Dick Wagenveld), Malmberg (Hans Pols en Jos Trippenzee), Meulenhoff Educatief (Tom Hage en Jos Trippenzee) en de Onderwijspers (Jo Beckers en Dick Wagenveld).

Lesmateriaal

- Jan Dijkman e.a., Geschiedenis en identiteit in het Katholiek voortgezet Onderwijs. Lesbrieven voor geschiedenis en staatsinrichting in de Tweede Fase (J. van Oudheusden) 4 40
 Tom van der Geugten en Liane van der Linden, Indisch in Nederland. Beeld en zelfbeeld van Indische Nederlanders (H. Oattes) 2 44

Cd-rom '500 Nations. Stories of the North American Indian Experience' (H. Oattes)	1	17	Pim den Boer, Europa, de geschiedenis van een idee (J. van Oudheusden)	5	37
Cd-rom 'North American Indians' (H. Oattes)	1	17	M. Broere en R. van der Drift, Afrika voetbalt!	7	29
Cd-rom 'Ontdekkingsreizigers van de Nieuwe Wereld' (H. Oattes)	6	28	(W. Rongen)		
			Jean Cormier, Che Guevara. Een biografie (K. Noordam)	6	41
Fictie			Verena Dohrn, Baltische reizen (E. Marrenga)	5	38
Alessandro Barbero, Het mooie leven en de oorlogen van anderen. Of de avonturen van Mr. Pyle, gentleman en spion in Europa (C. Torreman)	6	40	Jacques le Goff, De geschiedenis van Europa (J. van Oudheusden)	5	37
Steven Saylor, Moord op de Via Appia (A. van Hooff)	5	32	R.T. Griffiths e.a., Van strohalm tot strategie. Het Marshall-plan in perspectief (J. van Oudheusden)	5	39
			Reinout van der Heijden, De vloek van Oesovo. Een dorpsgeschiedenis van Rusland (M. Gebraad)	2	45
Geschiedenis - wereld			Peter Hintzen, Duitsland - bewogen hart van Europa, een beknopte geschiedenis (W. Rongen)	5	35
<i>Algemeen</i>			Peter ter Horst, De Trek. Thuisland Zuid-Afrika (W. Rongen)	3	34
H. Buddingh, Geschiedenis van Suriname (A. Sens)	6	42	Art van Iperen, De lege etalage. Cuba na de revolutie (M. van Dijk)	1	25
J.G. Frazer, De Gouden Tak (J. Trippenree)	4	37	Lisette Lewin, Vorig jaar in Jeruzalem.	3	35
Léon Hanssen, Huizinga en de troost van de geschiedenis (A. Miltenburg)	2	38	Israël en de Palestina-pioniers (J. van Oudheusden)		
R. Kuiper, Uitzien naar de zin. Inleiding tot een christelijke geschiedbeschuwing (J. de Jong)	7	36	Thomas Mann, Duitsland heeft me nooit met rust gelaten, Amerikaans dagboek 1940-1948 (W. Rongen)	2	44
Bernard Lewis, Het Midden Oosten, 2000 jaar culturele en politieke geschiedenis (I. Dekker)	8	50	Gabriel García Márquez, Ontvoeringsbericht (R. Slotboom)	1	26
Philip Marsden, Armenië (W. Rongen)	3	37	Peter Ouwerkerk, Tourkoorts, vijftig jaar Tour de France 1971-1995 (W. Rongen)	4	39
Eelco Runia, De pathologie van de veldslag (H.S.J. Jansen)	3	26	Stewart Ross, Het conflict tussen Israël en de Arabische wereld (J. van Oudheusden)	4	40
			Stewart Ross, De opkomst van Japan en omliggende landen (J. van Oudheusden)	4	40
<i>Oudheid en middeleeuwen</i>			Elma Softic, Dagen en nachten in Sarajewo (K. Klok)	4	41
Gaston van de Camp, Landschap met goden. Reizen door klassiek Griekenland (A.J.L. van Hooff)	1	22			
Vic De Donder, Troje - de machtigste mythe van Europa (J. Trippenree)	3	37	Geschiedenis - Nederland		
George Duby, Edelvrouwen in de twaalfde eeuw (J. Trippenree)	8	50	<i>Algemeen</i>		
Moses I. Finley, De Oude Grieken (J. van Oudheusden)	1	23	T. Bijvoet e.a., Bladeren in andermans hoofd. Over lezers en leescultuur (J. Trippenree)	1	22
C.V. Lafeber, Van de innocente Christus tot de christelijke Innocentius (J. van Oudheusden)	8	50	H.W. von der Dunk, Elke tijd is overgangstijd. Opstellen over onze omgang met de geschiedenis (J. van Oudheusden)	3	33
C.V. Lafeber, Pelgrims, kruisvaarders, handelaars en wereldreizigers in de Middeleeuwen, 1050-1350 (J. van Oudheusden)	8	50	J. van Oudheusden e.a., Brabantse biografieën. Deel 4 (M. van Gastel)	5	36
Piet Leupen, Gods stad op aarde. Eenheid van Kerk en Staat in het eerste millennium na Christus. Een kerkelijke ideologie (R. van Kesteren)	8	31	Jo Tollebeek, De ekster en de kooi. Nieuwe opstellen over de geschiedschrijving (J. de Jong)	1	24
Robert Mulder en Lejo Siepe, In het voetspoor van de Kruistochten (W. Rongen)	1	23			
			<i>Oudheid, Middeleeuwen, Nieuwe Tijd</i>		
<i>Nieuwe geschiedenis</i>			E.J.M.F.C. Broers, Beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant 1586-1795 (K. van Kemenade)	1	25
Bill Asikinack en Kate Scarborough, Verkenning-reizen in Noord-Amerika (J. van Oudheusden)	3	36	Jaap R. Bruijn en Carla van Baalen, Van zeeman tot residentiebuerger. Cornelius de Jong van Rodenburgh (1762-1838) (H. Vermeijden)	3	35
Kate Darian-Smith, Verkenning-reizen in Australië (J. van oudheusden)	3	36	Rudi Künzel, Beelden en zelfbeelden van middeleeuwse mensen. Historisch-antropologische studies over groepsculturen in de Nederlanden 7e - 13e eeuw (H. Pols)	8	49
Jean-Jacques Rousseau, Bekentenissen (C. Torreman)	6	40	K. Mandermakers en O. Boonstra, De levensloop van de Utrechtse bevolking in de 19e eeuw (J. Trippenree)	3	3
			Ton Oosterhuis, Lumey, de vossestaart (J. Trippenree)	5	36
<i>20e eeuw</i>			Vibeke Roeper en Diederick Wildeman, Om de Zuid. De Eerste Schipvaart naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597. Opgetekend door Willem Lodewycksz (J. van Oudheusden)	7	37
Gerry Adams, Herinneringen (J. Trippenree)	4	38			
Bob Aspeslagh en Suzanne Raven, Een lastige erfenis. De rol en betekenis van het Duits verzet tegen Hitler (J. Pekelder)	1	27			
Carl Bernstein en Marco Politi, Zijne Heiligheid Johannes Paulus II en de verborgen geschiedenis van onze tijd (J. Vermeulen)	7	36			

J.W.M. Peijnenburg, Joannes Zwijsen, bisschop 1794-1877 (K. van Kemenade)	4	37
Lotte van de Pol, Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw (E. Kloek)	7	37
Ronald Prud'homme van Reine, Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter (C. Bogaerts)	3	33
Wim Wennekes, Gouden handel (J. Trippenzee)	5	37
<i>20e eeuw</i>		
Igor Cornelissen, Paul de Groot. Staatsvijand nr. 1 (D. Verkuil)	1	24
Elsbeth Etty, Liefde is heel het leven niet. Henriëtte Roland Holst 1869-1952 (D. Verkuil)	4	32
Pien van der Hoeven, Hoed af voor Marshall. De Marshallhulp aan Nederland 1947-1952 (J. van Oudheusden)	6	39
Martin Mevius e.a., Hier: de Partij van de Arbeid (D. Verkuil)	6	41
Maarten Moll, Jaap Eden (W. Rongen)	7	29
D.J. Smit, Onder de vlaggen van Zweden en het Rode Kruis. Een medisch-historische studie naar aspecten van internationale bescherming van en hulp- en zorgverlening aan Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap van 1940 tot 1945 (H.J.C. Termeer)	5	35
Kees Volkers, Het verzwegen Oranje (W. Rongen)	7	29
Jeroen Wielaert, Bravo les Hollandais (W. Rongen)	7	29
Gijs Zandbergen, Pim Mulier (W. Rongen)	7	29
Michiel Zonneveld, Het platte land. Het succes van de Nederlandse Democratie (J. Rouwenhorst)	4	42

Verder bevat ieder nummer van KLEIO de rubrieken 'In 't kort', waarin Jos Trippenzee recent verschenen boeken signaleert, en 'Kleiokrant' met informatie over nieuw lesmateriaal, tentoonstellingen, symposia, cursussen en nascholing, samengesteld door Tineke Bogaerts.

Als verwerking

Docenten hebben al lang de waarde van de politieke spotprent voor hun lespraktijk ontdekt. In veel werkboekjes worden ze bij de verwerking van de stof gebruikt.

Er zijn eigenlijk twee manieren om een cartoon als verwerkingsstof te gebruiken. Laten we als voorbeeld de tekening van David Low *No Dozing in this Bed* - met Hitler en Mussolini als onwillige bedpartners - gebruiken. Hij werd afgedrukt op 11 februari 1938 in de *Evening Standard*.

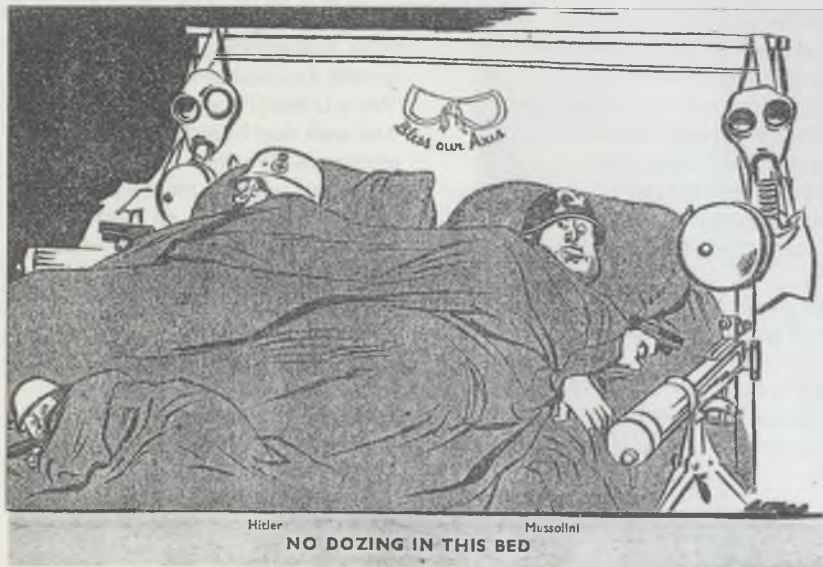
Je kunt de tekening gebruiken voor kennisvragen. Op het hoofdeinde staat 'Zegen onze As'. Wat wordt daarmee bedoeld? In dit geval vraag je slechts naar aanleiding van de cartoon; je zou dezelfde vraag eigenlijk óók zonder de cartoon van Low hebben kunnen stellen. Een leerling kan bij het antwoord volstaan met keurig de gewenste passage, over de As Rome-Berlijn, uit het boek weer te geven.

Een tweede manier is het gebruiken van de spotprent om begrips- of inzichtsvragen te stellen. In dat geval moet de leerling zijn kennis combineren met wat hij ziet. Bijvoorbeeld: 'Welke overeenkomst is er tussen de beide personen op de tekening?' of 'Hoe beoordeelt de tekenaar de samenwerking tussen Hitler en Mussolini? Maak dat duidelijk met elementen uit de spotprent'.

De gebruikte cartoons kunnen in een taken- of opdrachtschrift worden ingeplakt. Zowel vragen als antwoorden kunnen er dan onder worden geschreven. Het is zonde om ze na de beantwoording van de vragen weg te gooien; daarvoor zijn ze veel te interessant.

Evaluatie

Omdat cartoons regelmatig voorkomen in de centrale examens zijn veel docenten dergelijke bronnen ook bij de eigen school-

In 1938 maakte Low op deze wijze duidelijk dat Hitler en Mussolini op papier elkaars bondgenoten waren, maar dat de onderlinge verhouding tussen beide dictators allern minst probleemloos was.

onderzoeken en proefwerken gaan gebruiken. Bij vragen die als evaluatie gesteld worden, geldt eigenlijk hetzelfde als voor de verwerkingsopdrachten. Zowel kennis-, als begrips- en inzichtsvragen kunnen met een spotprent als uitgangspunt, getoetst worden. De leerlingen dienen geen cartoons voorgeschoteld te krijgen, die reeds in de

klas behandeld zijn, maar volledig nieuw en bij voorkeur voor hen onbekend materiaal.

Een prent, van Collignon, die zonder meer bruikbaar is, toont president Clinton en premier Li Peng die elkaar omhelzen. Aan de riem van de Chinese politicus hangt een sleutelbos. Uit een kerker komt een stem en een wijzende vinger: "Psst..... De sleutels.....".

Tekening van Collignon die over heel de wereld ging. Hij toont de Chinese premier Li Peng als cipier. Een gevangene doet een beroep op president Clinton om hem te bevrijden.

Geschiedenis van de cartoon

W. Feaver, *Masters of Caricature. From Hogarth to Scarfe and Levine* (New York 1981)

W. Langeveld, *Politiek per Prent. Een inleiding tot de politieke beeldcommunicatie* (Amsterdam 1989)

C. Veth, *De politieke prent in Nederland* (Nieuwkoop 1976, herdruk van eerste uitgave, Leiden 1920)

K. van Weringh, Albert Hahn. *Tekenen om te ontmaskeren* (Amsterdam 1969)

Willem, *Weg met de varkens. 500 jaar opruiend tekenwerk verzameld en ingeleid door Willem* (Amsterdam 1970)

De in dit artikel gebruikte, aangeduide, of beschreven, cartoons komen uit de volgende bundels (tenzij anders vermeld)

R. Cobb, *Mah Fellow Americans. Editorial Cartoons from the Underground Press Syndicate* (Amsterdam z.j.) (1969)

F. Behrendt, *Waakzaam en steeds paraat. NAVO en Warschau Pact in karikatuur* (Amsterdam 1994)

Jos Collignon, *Hou Jansma in de lucht. Een jaar Collignon in de Volkskrant* (Amsterdam 1997)

D.H. Couvée, *Protest per Prent. Schoppen tegen heilige huisjes* Boekenweekgeschenk 1971

J. Fischetti, Zinga Zinga Za. *From Little Italy to the Pulitzer Prize* (Chicago 1973)

Van Holkema en Warendorf (uitg.), *Dr. Kuyper in de Caricatuur* (Amsterdam 1909)

D. Low, *Europe since Versailles* (London 1940)

Lurie's Almanack, uitg. The Times, (Londen 1982)

Neb, Lee, Moon, Gittins, Illingworth, *400 Famous Cartoons by 5 Famous Cartoonists* (Londen z.j.) (1944)

A. Pola, *De wereld van Eppo Doeve. Politieke prenten 1948-1980* (Amsterdam 1984)

Willem (ps. B. W. Holtrop), *Propaganda. Politieke tekeningen van Willem* (Amsterdam 1979)

Bij deze cartoon kunnen verschillende typen evaluerende vragen worden gesteld. Eenvoudige kennisvragen als 'Wie is Li Peng?', begripsvragen als 'Met welk doel bezoekt een Chinese premier de Verenigde Staten?' en 'Wat bedoelt de tekenaar met de persoon in de getraliede kelder?', en inzichtsvragen zoals 'Waarom wordt president Clinton door het verzoek in een moeilijk parket gebracht?'.

Zelfwerkzaamheid

Spotprenten zijn heel goed te gebruiken om de leerling tot zelfwerkzaamheid te brengen en om vaardigheden mee te oefenen. Er zijn verschillende mogelijkheden. Enkele suggesties van aanpak mogen volstaan.

Neem het thema Nazi-Duitsland; een lessencyclus in vwo 4. Aanleiding tot de gekozen werkwijze vormt de opmerking van leerlingen: 'Hitler hebben we al in de derde (als onderdeel van de basisvorming) gehad!' Omdat we nu niet opnieuw het nazisme klassikaal willen behandelen, kiezen we voor zelfwerkzaamheid.

Uit een aantal bronnen zijn vijftien cartoon rondom het Derde Rijk gekozen. De spotprenten worden gekopieëerd en mijn dertig leerlingen krijgen er ieder vijf. De opdracht per spotprent luidt:

- Welke gebeurtenis wordt hier door de spotprent voorgesteld?
- Welke personen staan afgebeeld? Welke rol speelden zij in deze periode?
- Wat is de mening van de tekenaar?

Elke leerling heeft verschillende combinaties, maar ze mogen gerust samenwerken. Ze blijven echter wel verantwoordelijk voor hun eigen onderzoek.

Om goed op gang te komen, werken ze gedurende twee lessen in de klas. Voor het laten opzoeken van de gevraagde informatie maken we gebruik van een grote verzameling oudere methodenboeken. Vooral *Historisch Perspectief*, een degelijke methode met veel feitenmateriaal, blijkt zeer bruikbaar.

De encyclopedie, en een groot aantal handboeken, kunnen ze raadplegen in de bibliotheek. Gebruik van zulke hulpmiddelen is nodig, omdat er namen op de prenten voorkomen, bijvoorbeeld van Hess, Goering, Himmler, en begrippen als 'de nacht van de Lange Messen'. In een 'moderne' methode kunnen ze de uitleg hiervan vaak niet meer vinden.

Het onderzoek verwerken ze tot een werkstuk, dat bestaat uit een inleiding op de periode, gevolgd door de vijf cartoons, met bij elk het onderzoeksverslag van de leerling. Het verslag wordt beoordeeld met een punt.

Voor de docent die graag met groepswork aan de slag gaat, is de volgende methode heel geschikt. De klas wordt verdeeld in groepen van vier. Elke groep krijgt twee cartoons, maar niet dezelfde als die van een andere groep. Je hebt dus ongeveer veertien spotprenten rondom één thema nodig. De leerlingen bespreken de prenten aan de hand van de opdracht, die overeenkomt met die uit het vorige voorbeeld. De docent heeft van elke spotprent ook een sheet gemaakt voor de overheadprojector. Elke groep kiest een van hun cartoons om er voor de klas iets over te vertellen. De andere groepjes zien de getoonde spotprent dus voor het eerst en zijn benieuwd naar de uitleg van de leerlingen.

Het is aan te raden om ze met zijn vieren voor de klas te laten komen, dat vinden leerlingen minder bedreigend. Eén is de woordvoerder, maar de anderen mogen bijspringen. Uiteraard mag de klas, na de uitleg, vragen stellen. Deze opdracht met groepswork kan goed in één lesuur gerealiseerd worden.

De Eerste Wereldoorlog in spotprenten

Doel van de les is de leerlingen kennis te laten nemen van enkele aspecten van het ontstaan en verloop van de Eerste Wereldoorlog. Er worden acht spotprenten gebruikt. (Indien men naar een volledig overzicht van de ins en outs van deze oorlog streeft, moet de via het bestuderen van de tekeningen verkregen informatie op andere wijze worden aangevuld.)

WERKWIJZE

1. De leerlingen lezen de, beknopte, informatie in hun leerboek. Dit kan vooraf heel goed als huiswerk worden opgegeven.
2. In de klas worden de leerlingen verdeeld in groepjes. De taak wordt duidelijk gemaakt; op het bord of de overhead-projector, of schriftelijk, samen met de prenten. Het beste is om dat vooraf te doen, omdat - met al die intrigerende tekeningen voor zich - de aandacht snel weg is. Zijn de leerlingen niet gewend om met cartoons te werken, dan moeten er eerst één, of zelfs meerdere, vooraf worden besproken.

27

Bravo België. "Geen doorgang" staat op het hek. Op de pet van de man staat Germany.

De Grootmacht op de achtergrond. Achter de rots een beer met een pet op. Op de haan de naam Servië. Op de kroon van de dubbele adelaar staat Oostenrijk. Oostenrijk heeft zojuist een ultimatum gesteld. Oostenrijk zegt: "Ik snap zijn houding niet. Iemand moet achter hem staan."

De leerlingen moeten met hun groep de volgende opdrachten uitvoeren:

- Bepaal de chronologische volgorde waarin de prenten verschenen kunnen zijn. (Deze opdracht hoeft je niet als eerste uit te voeren.)
- Waarover gaat iedere tekening? Welke personen zijn afgebeeld? Schrijf dat in het kort op.
- Hoe denkt de tekenaar over de zaak die aan de orde is? Schrijf dat kort op. (Laat genoeg ruimte open om na het onderzoek de cartoons in te plakken.)

3. Uitdelen van de cartoons. Bij iedere spotprent staat enige toelichting afgedrukt. Dat kan per schooltype verschillen en afhankelijk zijn van de hoeveelheid voorkennis. Bijvoorbeeld, een 'piekhelm' duidt altijd een Duitse militair aan. Een aantal cartoons - met toelichting - staan hier afgebeeld, maar de gebruiker kan er natuurlijk zelf tekeningen aan toevoegen, of weglaten.

Soldaten tijdens de aanval. Een soldaat zegt: "En dan te bedenken dat thuis er een comediant in een Music-hall is, die driehonderd pond per week krijgt om te zingen: 'Het Leger Maakt Het Goed'."

Gevangen: het zwijn heeft een Duitse piekhelm op.

Amerika naar het front. Op de helm staat USA.

Na de aanval. Eerste soldaat: "Herinner je je nog dat we hier tijdens onze terugtocht halt gemaakt hebben, George?" Tweede soldaat: "Om de een of andere reden kan ik het me niet herinneren. Was het nu dat kleine dorpje in de bossen bij de rivier, of was het die stad met de kathedraal en al die fabrieken?"

4. De leerlingen gebruiken voor hun onderzoek hun eigen handboek en extra literatuur die in de klas aanwezig moet zijn.

Een aantal oude – degelijke – geschiedenisboeken zijn hier van groot nut. De schoolbibliotheek hoort ook minstens enige boeken over dit onderwerp te bezitten. Ieder lid van het groepje maakt zijn eigen verslag.

Het is de taak van de docent om een vastgelopen onderzoek weer op de rails te zetten.

5. Na afloop van het onderzoek – men moet rekenen op bijna twee lessen – volgt er een klassengesprek over de cartoons. De docent heeft de tekeningen daartoe op sheets gekopieëerd. Het is een goed idee om de uitleg door het hele groepje te laten doen. Samen vóór de klas, maar eentje is de woordvoerder. Medeleerlingen en docent mogen vragen stellen, of aanvullingen geven.

In Hollands Tuin. Op de sabels staat: "Meer oorlogsmateriaal", "Een miljoen weerbare; algemene oefenplicht". Onder de prent staat: "Weg die sabels! Staal trekt bliksem aan".

29

Gezocht. Op de achtergrond een Britse en een Franse militair. Willem "de Dappere", de geknielde man, zegt: "Wees maar niet bang. Ik zal je nooit in de steek laten."

Meer cartoons over WO1 zijn te vinden in de zevendelige serie '14-18. De Eerste Wereldoorlog' door Dr. R.L. Schuurmsma e.a. (Amsterdam 1975/76), die in de Openbare Bibliotheken nog vaak te leen is.

De cartoons in deze bijlage komen uit *Punch*, jg. 1914-1918, en K. van Weringh, *Albert Hahn*. Tekeningen om te ontmaskeren (Amsterdam 1983).

Kleioskoop

In verband met dit oorlogsnummer van KLEIO is Kleioskoop gewijd aan de bespreking van een drietal cd-rom's die, elk op hun eigen wijze en op een eigen niveau, de oorlog of onderdelen ervan tot thema hebben.

Leerlingen basisvorming

Edutainment cd-rom *Operatie Teddybeer*, een interactieve strip door Edouard Lussan (Halloween educatieve software, Amsterdam 1997) Nederlandstalig, systeemeisen: Multimedia PC/486-33/8MB/Win 3.x, prijs f69,95.

De cd-rom *Operatie Teddybeer* bevat een interactieve strip (73 bladzijden) en een documentatieprogramma (200 bladzijden) over de opkomst en ondergang van het Derde Rijk. Deze documentatie is gegroepeerd rondom de thema's 'mensen en feiten', 'het strijdtoneel', 'legers en bewapening', 'burgers in oorlogstijd' en 'historische kaarten'. Elk thema bevat gemiddeld veertig bladzijden. Zij kunnen los opgeroepen en bekeken worden via een index, maar zijn ook oproepbaar met doorschakelopties vanuit de strip. De indeling van de index is onlogisch, maar dit komt waarschijnlijk door de vertaling uit het Frans.

De strip vertelt het verhaal van de 12-jarige Paul die vanuit Normandië, waar de geallieerden net geland zijn, op weg is naar zijn moeder in Parijs. Zijn oom die in het Franse verzet zit, heeft geheime plannen in Paul's teddybeer gestopt. Terwijl Paul gezocht en achtervolgd wordt door de Duitse geheime dienst, vervolgt hij zijn spannende reis dwars door het oorlogsgebied en wordt daarbij geholpen vanuit verschillende hoeken.

Na een eenvoudige installatieprocedure zie je het beginscherm, waar vandaan je kunt starten met de strip of met één

van de genoemde documentatie-thema's. Als permanent navigatiemiddel staat linksonder steeds de stripfiguur Paul, waarmee je op elk moment door het programma kunt manoeuvreren. Het programma bevat ook een speciaal navigatiesysteem: Quick Move. Hiermee wordt schematisch weergegeven welke pagina's er al wel of juist nog niet bekeken zijn. Het bevat tevens een zoekmogelijkheid om met behulp van trefwoorden naar relevante documentatiepagina's te gaan. Dit programma registreert tevens waar je stopt, zodat je een volgende keer precies vanaf dat punt verder kunt werken.

Niet voor niets heeft *Operatie Teddybeer* verschillende internationale Multimedia-prijzen gewonnen in de categorie educatie/edutainment. Alle mogelijkheden van dit medium worden gebruikt zodat er een zeer levendig en gevarieerd geheel is ontstaan, dat de gebruiker voortdurend verrast, boeit en letterlijk bezig houdt. De strip is niet zomaar een boek op cd-rom, maar een stripavontuur dat tekenaar Lussan onder je handen tot leven laat komen. Al vanaf de eerste pagina zit je geboeid te kijken en te luisteren naar de realistische, soms harde en zeker niet kinderachtige strip. (De kwalificatie op de doos "geschikt vanaf 8 jaar", moet dan ook snel vervangen worden door: "... vanaf 12 jaar".)

De strip leeft! Er rijden auto's met veel lawaai door beeld, vliegtuigen razen voorbij, een bal rolt uit een ingekaderd vakje en verdwijnt in een ander vakje, je hoort stemmige achtergrondgeluiden: allemaal elementen die zorgen voor het vasthouden van de aandacht.

Het verhaal ontvouwt zich niet zomaar voor de gebruiker. Je moet voortdurend actief zijn, want anders staat de strip stil.

Een pagina bestaat meestal uit meerdere vakjes. Deze zijn in het begin steeds gehuld in een witte nevel en moeten stuk voor stuk 'veroverd' worden. Hoe? Dat is verschillend. Je moet elk vakje controleren (scannen) op aanwijzingen en wanneer de muispijl verandert in een aanwijshandje dan klik je en gaat het verhaal verder. Soms moet je voorwerpen of personen verslepen, vakjes schoonpoetsen, etcetera.

Pas als alle vakjes volledig zijn bekeken kun je, via een icoontje, naar de volgende bladzijde. Dit betekent dat je nogal eens moet zoeken naar verborgen aanwijzingen om verder te komen. Deze werkwijze is boeiend, maar je hebt flink wat tijd nodig om de strip van 73 pagina's te bekijken. Ik schat dat leerlingen hier al gauw twee lessen voor nodig hebben.

En dan hebben we nog geen gebruik gemaakt van de encyclopedische tekstpagina's die in de strip oproepbaar zijn. Deze informatieve teksten zijn van goede kwaliteit, kort en bondig en soms voorzien van een gesproken toelichting. Vanuit elke pagina zijn er weer meerdere doorschakelmogelijkheden naar gerelateerde onderwerpen. Het lijkt mij aan te bevelen om dit gedeelte los van de strip te gebruiken. Het is voor een docent niet moeilijk een aantal zinnige opdrachten bij deze informatiepagina's te creëren.

Samenvattend is *Operatie Teddybeer* een geslaagd product, dat ook in het onderwijs zijn weg zal vinden. De geheel Nederlandstalige uitvoering, de fraaie en veelzijdige vormgeving, de verrassende strip en de beschikbare historische informatie bieden gebruiksmogelijkheden te over.

Leerlingen Bovenbouw en Tweede Fase

Art Spiegelman, *The complete Maus. A survivor's tale. Part One and Two*, cd-rom (Voyager 1995) Engelstalig, systeemeisen: Multimedia PC 486/66/8MB/Win.3.x, prijs \$49.95.

In dit bekende stripverhaal in twee delen (271 pagina's) verbeeldt de tekenaar zowel het verleden, in de vorm van het holocaust overlevingsverhaal van zijn ouders, als het heden, in de vorm van zijn pogingen om greep te krijgen op zijn relatie met zijn vader en de zelfmoord van zijn moeder. Hierdoor bestaat de strip uit twee aparte verhalen die zich naast en met elkaar ontwikkelen. Ook het totstandkomen van de strips is volledig te volgen.

Op de cd-rom zijn onder andere te vinden: de audio-opnames van de gesprekken met Vladek, de vader van Art Spiegelman, audio-videocommentaar van de tekenaar zelf, honderden schetsen, familiefoto's en nog wat historisch materiaal. Kortom alles wat Spiegelman heeft gebruikt bij de totstandkoming van zijn met de Pulitzer Prijs bekroonde literaire strip/roman *Maus*.

Via het beginscherm kun je kiezen voor één van de stripdelen of één van de hierboven beschreven thema's. Het accent ligt bij de thema's vooral op het artistieke proces. Vanuit de strips zijn de thema's ook bereikbaar, want bij elke strippagina staan 'links' naar ondersteunend en verklarend achtergrondmateriaal.

In *Maus. A survivor's Tale Part One: My father bleeds history* wordt de geschiedenis van de Pools-joodse familie Spiegelman beschreven vanaf het

manifest worden van het antisemitisme tot en met de aankomst in Auschwitz. In *Part Two: From Mauschwitz to Catskills* staan de avonturen vanaf Auschwitz tot en met de bevrijding centraal. Het verhaal eindigt met de dood van Vladek, Art's vader. In de strips komt het holocaust-verhaal er langzaam maar zeker uit, steeds onderbroken door de eigentijdse strubelingen tussen vader en zoon gedurende de verschillende interview-sessies. Het zijn aangrijpende verhalen over een familie die zijn weg door de holocaust moet gaan en waarin alle elementen van de naziterreur belicht worden. De fasen van markering, ontginning, deportatie en vernietiging van de joden, komen indringend aan de orde. In dit speciale geval is er dan ook nog een bevrijding en de start van een nieuw leven in Amerika.

Het bijzondere aan de strip/roman *Maus* is natuurlijk dat de tekenaar geen mensen afbeeldt, maar ze vervangen heeft door dieren. Joden worden als muizen afgebeeld, Duitsers als katten, Polen als varkens, Amerikanen als honden, Zweden als rendieren en Fransen als kikkers. Dit geeft een heel bijzonder en wat vervreemdend effect, maar toch blijven het verhaal en de personen steeds geloofwaardig.

Spiegelman merkt over zijn keuze op: "*Katten eten muizen, maar worden uiteindelijk zelf door honden gepakt*". Deze vorm hanteert de tekenaar ook in de eigentijdse verhaallijn, waarin vader en zoon als muizen met elkaar communiceren.

De strips zelf vormen een krachtig en ontroerend verhaal. Het gebruik van dieren in plaats van mensen maakt ze niet kinderachtig of minder sterk. Leerlingen zullen de persoonlijke

CHAPTER ONE

IN HET KAMP RIEPEN WE. MIJSSCHIE WIST IEMAND OF ONZE DIERBAREN HIER IN LEVEN ZIJN.

MIJN GOD. DAT IS ULADEK! IK MOET ANJA VINDEN!

IK WAS ZO BLIJ IEMAND HADDE ANJA ERGENS VANDAAN.

dimensie die spreekt uit dit verhaal van de vervolgte familie Spiegelman ongetwijfeld op waarde weten te schatten. Of hetzelfde gezegd kan worden van de psychologische vader-zoonlijn in het verhaal moet afgewacht worden. De strip is een bruikbaar egodocument bij de bestudering van de holocaust.

Technisch blijft er wel wat te wensen over. Ronduit storend is het feit dat een strippagina niet op één beeldscherm past. Elke pagina komt in twee keer op het scherm als gevolg van technische en artistieke spanningen. Na de eerste helft gezien te hebben, moet je de pagina verslepen om het tweede deel te kunnen zien. En dit geldt voor alle 271 pagina's!

De mogelijkheid om de stripbladzijden "één op één" te bekijken bestaat wel, maar tekst is dan haast niet meer te lezen. Snel bladeren in het boek is dus niet mogelijk. Wel kun je met een schakelsysteem snel woorden, personen of pagina's bereiken.

Tijdens de strips kun je doorschakelen naar de eerder genoemde elementen die betrekking hebben op het creatieve, artistieke proces. Deze 'ziesprongen' zijn misschien interessant voor studenten moderne vormgeving, maar zijn niet relevant voor de geschiedenislessen van de gemiddelde VO-leerling. Mogelijk dat de audiodelen waarin vader Vladek als ooggetuige van zijn holocaust-ervaringen vertelt bruikbaar zijn als bron, maar dat wordt dan wel bemoeilijkt door het steenkolen-Engels dat hij (ook in de strip!) spreekt.

Hoewel Art Spiegelman zelf stelt dat *Maus* nooit bedoeld is als "een les uit de geschiedenis", heeft deze strip zeker wel die mogelijkheden. Deze mogelijkheden kunnen mijns inziens eenvoudiger uit een boekversie dan uit deze cd-rom gehaald worden. Een groot voordeel is ook dat het boek in het Nederlands is.

Alle besproken CD-Rom's zijn leverbaar via het Computer Collectief in Amsterdam, Tel. 020 - 6389003 Internet: www.comcol.nl

Voor docenten

Database cd-rom *The Holocaust. Images of the Holocaust*, door Lambert en Bow (Quanta Press 1994) Engelstalig, systeemeisen: Multimedia PC/486-33/8MB/Win 3.x, prijs f89,95.

Voor docenten die meer inzicht in de holocaust willen krijgen is deze cd-rom een beperkte vraagbaak. Beperkt in de zin dat er veel visuele bronnen zijn opgenomen, zoals foto's en videofragmenten en ook geschreven bronnen, zoals verslagen van het Neurenberg Tribunaal, ervaringen van veteranen, brieven van de gedoemden uit de kampen en dergelijke, maar er is geen kant en klaar verhaal over het ontstaan, verloop en afloop van de holocaust. De cd-rom is bedoeld voor mensen die dat verhaal reeds kennen en nu nader onderzoek willen verrichten. Derhalve hier geen gelikte multimediale presentatie, maar een sober vormgegeven archief met gegevens over de holocaust. Alle aangeboden informatie kun je in principe ook in verschillende boeken vinden, maar hier tref je wel heel veel informatie netjes geordend aan. Vanwege het archiefkarakter van de cd-rom zijn er uitgebreide zoekmogelijkheden, kunnen er aantekeningen aan afbeeldingen en bronnenteksten worden toegevoegd, kun je bronnen markeren en zijn alle afbeeldingen en (delen van) teksten te printen. Een Help-functie ondersteunt het geheel.

Bij het opstarten van de cd-rom wordt de kijker meteen gewaarschuwd voor de schokkende beelden die zullen volgen en dat blijkt te kloppen. Vervolgens klinkt het lied Jacob's song, de enige 'frivoliteit' die er op deze cd-rom te vinden is.

Het beginscherm is een pagina waaop in alfabetische volgorde allerlei belangrijke concentratiekampen staan die door de Amerikanen zijn bevrijd. Ook is er een verwijzing naar nieuwsfragmen-

ten uit bioscoopjournaals en een referentie-item. Hierop klikkend kom je bij de schriftelijke bronnen die opgenomen zijn: een interview met een generaal, delen van dagboeken van soldaten, brieven van de gedoemden uit de kampen, een overzicht van welke eenheden welke kampen hebben bevrijd, commentaren van soldaten die de kampen bevrijdden en wat ze daar aantreffen en tenslotte uitgebreide originele stukken van het Neurenberg Tribunaal.

De videofragmenten bevatten beelden van diverse concentratiekampen, een demonstratie van Gestapo-methoden, Parijse martelkamers, beelden van Duitse gruwelen, een Duits filmpje over gedwongen evacuatie, de opstand in het getto van Warschau, vooroorlogse nazi-activiteiten en scènes van het Neurenberg Tribunaal. Alle filmpjes zijn van matige kwaliteit en worden klein afgespeeld. Desondanks zitten er veel schokkende beelden in.

De vele foto's die gepresenteerd worden bij de verschillende kampen zijn allen voorzien van de originele onderschriften, gemaakt in de tijd direct na de bevrijding van de kampen. De foto's zijn niets verhullend en vaak gruwelijk. Zij kunnen beeldvullend worden vergroot door erop te klikken, waardoor de tekst verdwijnt. Met behulp van pijltjes kun je vooruit of achteruit bladeren. Een aanduiding als 6/10 ontbreekt, zodat je niet weet hoe groot een bepaalde serie foto's is.

Wat kun je met deze cd-rom in het onderwijs?

Duidelijk is dat *The Holocaust* niet bedoeld is als educatief materiaal zonder meer. Slechts oudere leerlingen die voorbereid zijn en onder begeleiding van een docent onderzoek willen doen naar aspecten van de holocaust kunnen eventueel met het materiaal werken. Leerlingen onvoorbereid met dit materiaal laten omgaan is sterk af te raden, daarvoor is de inhoud te schokkend. Als docent kun je misschien gebruik maken van de vele schriftelijke bronnen die zijn opgenomen. Ervaringen van soldaten en brieffragmenten van slachtoffers kunnen zonder veel problemen gebruikt worden als lesmateriaal. Wellicht dat alleen al het lezen over het onmenselijke leed van zovelen opnieuw doet beseffen dat deze inktzwarte periode uit de geschiedenis niet mag worden vergeten.

Boek van de Maand

Huub Oattes

'Een van ons'

Het Boek van de Maand is deze keer het lespakket Een van ons, speciaal voor leerlingen van 14 en 15 jaar in het VO, geschreven door Ido Abram e.a.

Prijzen: lesboekjes voor 25 leerlingen, de docentenhandleiding, de videoband en het boek van Bachrach f150,-. De onderdelen zijn ook los verkrijgbaar: set lesboekjes f20,-, docentenhandleiding f25,-, videoband f22,50 en boek f39,50.

Besteladres: VODA,
Postbus 85475,
3508 AL Utrecht.
Fax: 030 - 2856776.

Verantwoord en zinvol lesgeven over de holocaust kan dat eigenlijk wel? Lesgeven over de Tweede Wereldoorlog doen docenten over het algemeen graag. Het onderwerp is nog altijd zeer populair bij leerlingen. En zelden zie je de leerlingen zo emotioneel geraakt door de geschiedenis als wanneer het gaat om de vernietiging van de Europese joden, de holocaust of Sjoa: afschuw en fascinatie door zoveel macht van één persoon, getroffen en geschokt door zoveel haat en de daaruit volgende mensonterende praktijken van de nazi's.

Maar wat blijft er van de holocaust uiteindelijk hangen in de herinnering van de kinderen? Is het de geschiedenis van de planmatig uitgevoerde vernietiging van de Europese joden, of zijn het de spannende verhalen over sensatiele momenten, deportatie en vernietiging, bewezen door de gruwelijke foto's en filmfragmenten die er over zijn gebleven?

Hoe voorkom je dat lesgeven over de holocaust verwordt tot een aaneenschakeling van sensatie en horrorachtige indrukken, die uiteindelijk niet meer dan een vertekend en oppervlakkig beeld opleveren?

Haalbare doelen?

De holocaust-film *Schindler's List* was een bewuste poging van regisseur Spielberg om de kijker te raken en te ontroeren. Hij gaf zijn personages een gezicht waardoor de kijkers zich met hen konden identificeren. Zo kon hij de toeschouwers emotioneel overdoenderen en betrekken bij het onderwerp, zonder dat hij gebruik hoefde te maken van al te gruwelijke beelden. Maar ondanks het belangwekkende persoonlijke engagement dat de film bij de

meesten van ons bewerkstelligde, bleef je als kijker op veilige afstand en had je een passieve rol.

De makers van de lessenserie *Een van Ons* proberen met hun aanpak zowel de afstandelijkheid als het passieve element te vervangen door actieve betrokkenheid en persoonlijke stellingname van de leerlingen. Zij willen op die manier proberen bij te dragen aan een 'ontbarbarisering en humanisering van leerprocessen'.

Dit betekent voor de makers van *Een van Ons*, aldus hun toelichting, dat zij streven naar:

- het bevorderen van empathie (het je verplaatsen in andere mensen en andere situaties) en warmte (klimaat van veiligheid, geborgenheid en openheid);
- het vergroten van de autonomie van de leerlingen: het vergroten van de kracht tot zelf nadenken, zelfbeschikking en het niet klakkeloos meedoen met de meute.

Ten aanzien van de holocaust streven de auteurs ernaar dat:

- de leerlingen Auschwitz onder ogen durven zien en leren dat de menselijke soort slecht kan zijn, maar ook boven zichzelf kan uitstijgen in tijden van crisis. Zowel de rollen van de daders, als de slachtoffers en omstanders komen aan de orde, omdat elk mens, en dus ook de jongere zelf, zich in deze rollen kan herkennen;
- de leerlingen inzicht krijgen in de structuur van vernietiging zoals die door de nazi's werd uitgevoerd. Zij baseren zich dan op het paradigma van de holocaust-historicus Raoul Hilberg, die het proces van de vernietiging van de Europese joden in vier

stappen kenschetst: eerst is er de fase van markering (definiëring) daarna volgt onteigening (beroving), vervolgens concentratie en tenslotte de vernietiging van de groep;

- de leerlingen zich bewust worden van het feit dat "het gebeurd is en opnieuw kan gebeuren" en aldus te waarschuwen dat genocide ook in onze tijd nog plaatsvindt.

Tenslotte hopen de auteurs dat degenen die op deze wijze kennis hebben genomen van de holocaust, zich nimmer zullen laten verleiden of verwarren door de ontkenner van de holocaust.

De auteurs van *Een van Ons* richten zich dus op een serie ambitieuze doelstellingen, maar zijn ze daarin wel realistisch? Op welke wijze en met welk materiaal denken zij dit allemaal te kunnen bereiken?

'Een van ons'

Het pakket bestaat uit de volgende onderdelen: *Zeg dat we het niet vergeten. Het verhaal van de holocaust* door Susan Bachrach van het United States Holocaust Memorial Museum (Lemniscaat, Rotterdam 1997), en het lesmateriaal *Een van Ons. Een lessenserie over de holocaust* door I. Abram (APS), M. de Jong en J. van Remundt (Echelon). Dat laatste bestaat uit een uitgebreide docenthandleiding, een mapje met zes verschillende leerlingenboekjes en een videoband met twee korte filmfragmenten.

Zeg dat we het niet vergeten. Het verhaal van de holocaust door Susan Bachrach is een prachtig fotoboek over het leven en lijden van de Europese joden en andere vervolgd groepen tijdens de Tweede Wereldoorlog, met goed leesbare teksten. Ook de rol van de omstanders wordt uitgewerkt, omdat zij veruit de grootste groep vormen in tijden van crisis.

Zeg dat we het niet vergeten probeert een beeld te geven van die zwarte periode en te laten zien hoe de oorlog het dagelijks leven van onschuldige mensen overhoop haalde. Het boek probeert tevens een antwoord te geven op de vraag hoe dit alles heeft kunnen gebeuren. Aan de hand van de levens van twintig kinderen, geïllustreerd met veel fotomateriaal uit (privé)archieven wordt het massale vernietigingsproces van joden, zigeuners, gehandicapten en anderen verteld en in beeld gebracht. Het is een aangrijpend en

Zeg dat we het niet vergeten

Het verhaal van de holocaust

Susan D. Bachrach

UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM

niets verhullend verslag van de ondergang, zonder dat er expliciete gruwelbeelden aan te pas komen. Hierdoor is het ook voor jongere kinderen zeer geschikt.

Het boek is ook heel goed los van de lessenserie te gebruiken als naslagwerk voor zowel docent als leerling. Het is aan te bevelen verschillende exemplaren te gebruiken tijdens het werken met de lessenserie om alle kinderen de gelegenheid te bieden erin te kijken en te lezen. Hierdoor zal het thema beter tot zijn recht komen.

Het lesmateriaal

Er is een uitgebreide docenthandleiding, die naast een duidelijke verantwoording ook echt ondersteuning biedt als het gaat om het geven van de lessen.

Er is gekozen voor een stapsgewijze aanpak, waarbij alle onderdelen van een les uitgebreid besproken worden. Niets wordt overgeslagen, overal krijg je suggesties en voorbeelden. Er is zelfs een toetsuggestie opgenomen voor de liefhebbers en ook diegenen die meer van de gebruikte bronnen willen weten en/of achtergrondinformatie behoeven, worden niet teleurgesteld. De stap om met dit project aan de slag te gaan, wordt aanmerkelijk minder groot als je de uitgebreide lessuggesties en begeleiding ziet.

Het leerlingenmateriaal bestaat uit zes lesboekjes die parallel lopen met de hoofdstukken uit het boek. Bij elk hoofdstuk is een apart leerlingenboekje met stof voor 1 à 2 lessen. In hoofdstuk 1 leren de leerlingen hoe Hitler aan de macht heeft kunnen komen. Zij onderzoeken welke rol groepen in hun eigen leven spelen. Hoofdstuk 2 vertelt hoe Hitler steeds verdergaande maatregelen tegen de joden nam. De wereld was op de

hoogte maar schoot niet te hulp. In hoofdstuk 3 komt het leven in de getto's aan de orde. De leerlingen overdenken of en hoe zij zelf in actie komen tegen onrecht. Hoofdstuk 4 vertelt over de vernietigingskampen. De leerlingen komen met hun eigen interpretatie van vernietiging in de vorm van een meegebracht symbool. Hoofdstuk 5 gaat over de verschillende vormen van verzet, over collaboratie en passief toekijken. In Hoofdstuk 6 staat tenslotte de bevrijding centraal. Is de oorlog echt afgelopen?

De leerlingenboekjes kenmerken zich door een heldere opbouw en een vaste structuur. Elk deeltje begint met een aantal 'portretten' (foto en tekst), waarin twaalf meest jeugdige personen die de holocaust hebben meegemaakt, worden gevolgd. Dit principe van meeleven met de geportretteerden wordt ook toegepast in Bachrach's fotoboek. Het gaat om tien vervolgd, een dader en een omstander. Leerlingen kunnen zich enigzins identificeren met de anderen door hun eigen foto op het mapje erbij te plakken.

De informatietekst beslaat steeds twee pagina's, aangevuld met bewerkte bronnenteksten. Hierin wordt de grote lijn van de Europese jodenvervolgung verteld. Er is ook een aparte pagina met fragmenten, waar passages uit dagboeken, brieven, gedichten, fotomateriaal en dergelijke de persoonlijke ervaringen van individuele mensen belichten en de leerlingen nog dichter naar de stof toetrekken.

Bij de opdrachten staat de persoonlijke beleving en bewustwording van de leerlingen centraal: betrokkenheid (empathie) en zelfstandigheid (autonomie) worden hiermee bevorderd. De huiswerkopdrachten tenslotte laten de leerlingen zelfstandig de stof herhalen en verwerken.

Met het maken van een gedenksteen wordt de lessenserie afgesloten.

De leerlingenboekjes voldoen over het algemeen zeer goed. De aangeboden informatie is helder, goed gekozen en prima leesbaar voor de doelgroep. De combinatie tussen de grote algemene (Europese) lijn van de holocaust, gebaseerd op teksten uit het boek *Zeg dat we het niet vergeten*, en de bronnenteksten en persoonlijke ervaringen uit de ego-documenten van de personages, levert een gevarieerd en een emotioneel beeld op, waardoor de betrokkenheid van de leerlingen zal toenemen.

Op een enkel punt had de tekst wat nauwkeuriger geformuleerd kunnen worden om zodoende de historische feiten beter tot hun recht te laten komen. Zo staat er in de leerlingentekst van deel 1 ... *De Duitsers adoreerden Hitler*, alsof er nooit linkse politieke partijen en andere anti-fascisten hebben bestaan. In deel 5, als het verzet ter sprake komt, wordt de Februaristaking erg opgehemeld en wordt ook de opstand van het getto in Warschau sterk benadrukt als voorbeeld joods verzet. Beiden waren onmiskenbaar belangrijke uitingen van respectievelijk protest en actief verzet, maar de werkelijke verhouding tussen passief en actief verzet enerzijds en het lijdzaam ondergaan van de door de nazi's opgelegde ellende anderzijds, zal de leerlingen uit de tekst niet duidelijk worden. Ook de aandacht voor de andere nazi- slachtoffers, gehandicapten, roma en sinti, Jehova's getuigen en homoseksuelen blijft beperkt tot één bron en harde gegevens of vragen over deze groepen ontbreken in de leerlingenboekjes. Aanvullende gegevens staan overigens wel in de docentenhandleiding.

Opmerkelijk is ook dat van de tien vervolgd onder de twaalf geportretteerden er zeven de holocaust overleven. Hierdoor zou er een vertekend beeld kunnen ontstaan inzake de werkelijke verhoudingen van slachtoffers en overlevenden van de holocaust.

De opdrachten

Het bedenken van passende opdrachten is niet altijd eenvoudig, maar de makers van *Een van Ons* zijn er in het algemeen goed in geslaagd om de leerling echt te betrekken bij dit bijzondere onderwerp.

Duidelijk is wel dat door de keuze van de auteurs voor een persoonlijke benadering en beleving van de verwerkingsopdrachten, er een goede en vertrouwelijke band moet zijn tussen de leerkracht en zijn leerlingen en tussen de leerlingen onderling. Het bespreken van persoonlijke ervaringen en standpunten met deze kwetsbare doelgroep moet plaatsvinden in een veilige en vertrouwde omgeving. Dat er bij de behandeling van dit thema gevoelens en emoties vrijkomen ligt voor de hand. Als docent moet je weten waar je aan begint en kunnen beoordelen of je een dergelijk proces wil en kan begeleiden. Zo zijn er opdrachten die vragen aan de leerling om te vertellen

over zichzelf: *wat vind je van je leven? of: Wanneer voelde jij je bang, bedreigd, eenzaam, geïsoleerd?*

Een enkele opdracht moet vanwege de nuancering nog eens goed overwogen worden. Zo is er een opdracht naar analogie van Martin Niemöller's beroemde uitspraak: *Toen de nazi's de communisten / sociaal-democraten / katholieken haalden heb ik gezwegen want ik was geen communist / sociaal-democraat / katholiek.*

De leerlingen moeten deze uitspraak gebruiken, maar dan groepen invullen die in onze tijd kwetsbaar zijn. Het idee erachter is natuurlijk aardig: de leerlingen doen beseffen dat ook in onze tijd bepaalde groepen het moeilijk hebben en wij slechts toekijken en niets doen. Aan de andere kant is deze opdracht erg zwaar aangezet. De nazi's haalden hun 'tegenstanders' op voor concentratie, deportatie of executie. De hedendaagse kwetsbare groepen en het overheidsbeleid laten zich niet vergelijken met het beleid in nazi-Duitsland.

De videoband bevat twee fragmenten. Het eerste heet *De 20e eeuw in tien minuten* en hierin maken we kennis met een Duitse vrouw, die in Amsterdam als bejaardenhelpster werkt, en zo ook bij een joods echtpaar komt. De man heeft, als overlevende van de kampen, nog altijd angst voor de douche: "... toen kwam er gas uit...". Zijn Duitse verzorgster heeft even geworsteld met hun beider afkomst gezien het verleden, maar nu vertrouwen ze elkaar en kunnen ze het samen goed vinden.

Naar mijn mening is dit, op zich mooie fragment, een van de minst geslaagde onderdelen van het project. Het subtiele en impliciete verhaal achter de beelden is vast wel herkenbaar voor volwassenaan met enige kennis van zaken, maar ik verwacht dat de jonge, onervaren kijkers het vooral zullen zien als een portret van een Duitse vrouw in Nederland, die na haar scheiding een nieuw leven probeert op te bouwen. Zouden de leerlingen niet meer gebaat zijn bij een expliciete benadering en introductie van het holocaust-onderwerp? Bijvoorbeeld door foto's uit Bachrach's boek te gebruiken als een soort diaproductie met gesproken tekst erbij?

In het tweede filmfragment vertelt een ex-verpleegster uit Westerbork het aan-

grijpende verhaal van *Michieltje*. Hij wordt te vroeg geboren in Westerbork. De Duitse commandant daar stort zich op zijn verzorging. Hij laat een couveuse en een professor aanrukken en brengt zelfs zijn eigen cognac, als dat de baby ten goede komt. Zijn gedrag gaf de mensen in Westerbork enige hoop op een menswaardige toekomst. Dit blijkt een misrekening. Als Michieltje er na intensieve verzorging bovenop komt en zes pond weegt, oordeelt de kampcommandant dat hij geschikt is om op transport gesteld te worden voor de Arbeitseinsatz

Eindoordeel

Terugkomend op de vraag of dit holocaust lesmateriaal erin slaagt om een zinvolle en waardevolle bijdrage te leveren aan de opvoeding en vorming van jonge mensen, luidt het antwoord eenduidig: jazer. Het lesmateriaal is nieuw vanwege het Europese perspectief van de holocaust. Ook staat er niet één persoon centraal, zoals bijvoorbeeld Anne Frank, maar een groepje Europese jongeren. Daarnaast zijn de opdrachten gericht op de persoonlijke betrokkenheid van de leerlingen. Het boek ondersteunt het holocaust-thema met fraai fotomateriaal en goed leesbare teksten. De lessenserie zorgt voor het aanbrenge van kennis over het algemene verloop van de holocaust, maar weet ook de persoonlijke dimensie van individuele vervolgd gestalten te geven. Door de weloverwogen en treffende opdrachten worden de leerlingen met de holocaust en zichzelf geconfronteerd. De uitgebreide handleiding is een stevige steun in de rug, waarmee je goed voorbereid aan het project kunt beginnen. Tenslotte mag ook de vriendelijke prijs niet onvermeld blijven.

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

De Nederlandse geschiedenis in een notedop, zo heet het boekje waarin Herman Beliën en Monique van Hoogstraten in ruim honderd bladzijden de hoofdlijnen van onze geschiedenis presenteren. Centraal staat de wording en de ontwikkeling van de nationale staat (Prometheus, 120 blz., f16,90, ISBN 905333614).

'Gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis' - dat is het thema van de nieuwe reeks 'Verloren Verleden', die is opgezet door Els Kloek. Het project zal uiteindelijk twintig delen omvatten en de eerste vier daarvan zijn feestelijk ten doop gehouden in het Rijksmuseum. Het zijn handzame boekjes van zo'n negentig pagina's met mooie illustraties.

Hans Teitler, *De opstand der Batavieren* (ISBN 9065504419),
Marijke Huisman, *Mata Hari* (ISBN 9065504427),
Petra Dreiskämper, *Redeloos, radeloos, reddeloos* (ISBN 9065504435) en
Wouter Kloek, *Een huishouden van Jan Steen* (ISBN 90 65504443) zijn uitgegeven door Verloren, prijs per deeltje f19,90

Ook bij uitgeverij Verloren en ook al onder (mede)redactie van Els Kloek verscheen *Vrouwen en kunst in de Republiek, een overzicht*. Onderzoek in kunstenaarsmilieus heeft honderdvijftig namen van kunstenaressen opgeleverd. Bovengenoemde bundel schetst een beeld van hun leven en werk (Verloren, 191 blz., f35,-, ISBN 9065505725).

Het is honderd jaar geleden dat de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid werd gehouden. Ter herdenking hiervan heeft het Amsterdams Historisch

Museum een expositie 'Beroep huisvrouw 1898-1998' en geeft uitgeverij SUN een prachtig boek met schitterende foto's uit: *Schoon genoeg, huisvrouwen en huishoudtechnologie in Nederland 1898-1998*, onder redactie van Ruth Oldenziel en Carolien Bouw (SUN, 272 blz., f34,50, ISBN 9061686253).

Eindelijk is hij dan toch verschenen: *Kennis op kamelen* onder redactie van Dick de Boer, de langverwachte bundel voor docenten over het examenonderwerp 'Europa en de buiten-Europese wereld 1150-1350'. In twaalf artikelen, waarvan vijf van de hand van De Boer zelf, wordt de periode van het examenonderwerp onder de loep genomen (Prometheus, 312 blz., f39,90, ISBN 905333669).

Sinds 1938 was er geen algemeen overzicht van de spoorwegen in Nederland meer verschenen. *De ijzeren weg in een land vol water, beknopte geschiedenis van de spoorwegen in Nederland 1834-1958* door A.J.Veenendaal jr. voldoet dan ook zeker aan een behoefte (De Bataafse Leeuw, 208 blz., f46,-, ISBN 9067074616).

Dick E.H. de Boer (red.)

KENNIS OP KAMELEN

*Europa en de
buiten-Europese wereld
(1150 - 1350)*

PROMETHEUS

Zeer gunstig ontvangen: het proefschrift van H. Kaptein, *De Hollandse textielnijverheid 1350-1600*. Kaptein heeft de geschiedenis van de textielnijverheid herschreven door te stellen dat er al voor de opstand een parallele ontwikkeling in Vlaanderen en Holland plaatsvond waarbij men elkaar over en weer beïnvloedde. (Verloren, 288blz., f49,-, ISBN 9073941172).

Jos Trippenree

DE DADERS EN HUN MYTHOLOGIE

**Robert Jan van Pelt en
Debórah Dwork, *Auschwitz
van 1270 tot heden*
(Boom, Amsterdam 1997) 456
blz., prijs f79,50.**

'Himmler luisterde aandachtig toen ze hem de procedure tot in bijzonderheden uitlegden. Hij stapte naar de verzegelde deur, keek even door het kleine, dikke observatieraampje naar de wriemelende lichamen daarbinnen, en keerde terug om nog een paar vragen op zijn ondergeschikten af te vuren. Eindelijk gaf hij toestemming om te beginnen. Terwijl de kinderen, vrouwen en mannen daarbinnen stierven, gluurde Himmler nog een keer door het raampje, hij stelde nog wat vragen, rookte een sigaret, lachte, maakte grapjes en sloeg de daaropvolgende handelingen met grote belangstelling gade. Himmler wachtte tot de rook dik uit de schoorstenen walmdde, en toen keek hij op zijn horloge. Het was één uur. Tijd voor de lunch dus.'

Als we deze beschrijving van het bezoek van de Reichsführer-SS aan Auschwitz-Birkenau lezen, zijn we al 333 bladzijden gevorderd in het dikke standaardwerk, de weerslag van een nauwkeurig onderzoek naar de bouwgeschiedenis van dit inferno. De auteurs Robert Jan van Pelt en Debórah Dwork traceren die tot het jaar 1270. Van Pelt promoveerde in Leiden en is werkzaam als hoogleraar cultuurgeschiedenis in Canada. Dwork is hoogleraar holocaust-geschiedenis aan de Clark university (VS).

In dit boek krijgen de slachtoffers van de Holocaust minder aandacht dan de daders. Wat voegt deze pil toe aan de reeds omvangrijke holocaust-literatuur? Naar mijn idee drie dingen. In de eerste plaats de historische diepte. Zo wordt de geschiedenis van het stadje Auschwitz geplaatst in de context van de eeuwenlange Duitse *Ostkolonisation* en van de ambities van het koninkrijk Pruisen. Auschwitz speelde ook een rol in de migratiebewegingen van seizoenarbeiders uit Galicië naar Duitsland. De bakstenen slaapzalen voor duizenden van hen bleven staan, toen in 1920 na een dubieus plebisciet het gedeelte van Opper-Silezië waarin Auschwitz lag bij Polen werd gevoegd. Ze konden nu ruimte bieden aan het Poolse leger.

In de tweede plaats steekt het boek af bij de stapel holocaust-literatuur, doordat het een uitvoerige beschouwing wijdt aan de nazi-mythologie, waarin de hoop centraal staat eenmaal terug te keren naar de bodem, waarop Duitse boeren reeds in de Middeleeuwen het land hadden bewerkt. Het Duitse oosten vormde in die voorstellingen een verloren paradijs, waarop de geo-politiek van *Lebensraum* kon worden toegepast. Sinds Polen in het verdrag van Versailles beslag had weten te leggen op Posen, West-Pruisen en Opper-Silezië, was er daar sprake van verwaarlozing en vernietiging, zo meenden Duitse nationalistten. Het Derde Rijk cultiveerde deze irredentistische mystiek. Heinrich Himmler geloofde bovendien dat zich temidden van de miljoenen 'Volksduitsers' in Transsylvanië, Lijfland en elders in Oost-Europa veel raszuivere elementen bevonden. Toen de Duitse soldaten in 1939 Polen overweldigden, ontwaarden zij dan ook overal sporen van hun eigen land. Het plan om hele gebieden te ontruimen terwille van Duitse boeren kreeg enthousiaste en grimmige voorvechters, Himmler in de eerste plaats. De aanblik van verarmde en vervuilde getto-bewoners

vermocht bij de vertegenwoordigers van het *Herrenvolk* geen greintje medelijden op te wekken, integendeel: *'Als ze dit ras massaal bijeen zouden zien, zoals het wegteert, in ontbinding verkeert, door en door verrot, zou dat alle sentimentele gedachten van menslievendheid verdrijven'*, rapporteerde partij-ideoloog Rosenberg. Verwijdering van joden en Poolse inwoners van tot Duits kolonisatiegebied bestempelde regio's lag voor de hand. Er werden plattegronden en maquettes ontworpen van toekomstige modelnederzettingen.

De uitvoerige bouwgeschiedenis van het concentratiekamp in Auschwitz vormt het derde element dat dit boek speciaal maakt. De inrichting daarvan volgde het voorbeeld van Mauthausen en Buchenwald niet precies, aangezien het een doorgangskamp voor weerspannige Polen moest worden. Vervolgens moest het een economische rol gaan spelen. Volksduitsers zouden zich er vestigen, voor wie dwangarbeiders een soort modelboerderijen moesten bouwen. IG Farben liet zijn oog vallen op de regio voor de productie van buna, synthetisch rubber. Arbeiders werden onder bedreiging met vergassing tot onmenselijk zware arbeidsprestaties gedwongen. In 1941 werd Auschwitz aangewezen als kamp voor Russische krijgsgevangenen, wier behandeling elke beschrijving tart; tenslotte wees Himmler Auschwitz aan als vernietigingskamp voor joden. Nadat bleek dat de oorlog tegen de Sovjet-Unie niet meer gewonnen kon worden, werd dit laatste het hoofddoel.

De beide auteurs hebben de fasen van de bouwgeschiedenis van Auschwitz en Birkenau zeer nauwgezet gereconstrueerd. Het betoog wordt zeer helder geïllustreerd door tal van plattegronden en reconstructietekeningen. Glimmend van trots presenteerden de achtereenvolgende bouwheren (Ertl, Bischoff, Kammler, Dejaco) - hun namen zijn lang niet zo bekend als die van Rudolf Höss of Jozef Mengele - er hun ontwerpen voor gaskamers en crematoria.

In een epiloog wordt de vraag gesteld: 'Van wie is Auschwitz?' Met name de Polen en de overlevende joden hebben op soms onverkwikkelijke wijze met elkaar gestreden om de eer het voornaamste slachtoffer van Auschwitz te zijn geweest. Oud-president Lech Walesa moest er bijvoorbeeld bij de herdenkingsplechtigheden in 1995 door Ellie Wiesel persoonlijk toe vermaand worden het lijden van de joden (en de zigeuners) expliciet in zijn speech te vermelden! Na enige aandrang deed hij dit.

Het boek *Auschwitz* boeit van de eerste tot de laatste bladzijde. Het is zakelijk, niet-sentimenteel, niet gericht op effectbejag. Het baseert zich op traceerbare bronnen en vult een lacune op in onze kennis van het grootste vernietigingskamp van de Tweede Wereldoorlog. Het zou wat mij betreft gratis toegezonden dienen te worden aan alle 'heren' van het slag-Le Pen, die maar verhalen over de Auschwitz-Lüge blijven rondstrooien.

Maar de vragen waarmee je eeuwig blijft zitten - hoe is het mogelijk geweest, dat de mens dit alles aan zijn medemens kan aandoen? - worden door dit boekwerk uiteraard niet beantwoord.

Jan van Oudheusden

OORZAAK EN GEVOLG

Catherine Bradley, *Het einde van de apartheid*, en David Wright, *De oorlog in Vietnam*, (Corona/Ars Scribendi, Harmelen 1997) elk deel 75 blz., prijs per deel f29,50.

Er verschijnen twee nieuwe delen in de reeks 'Oorzaak en Gevolg' van Ars Scribendi. De boeken in deze serie willen aan jongeren

uitleggen welke factoren een rol hebben gespeeld bij de belangrijkste gebeurtenissen van de twintigste eeuw.

Het boek van Catherine Bradley over het einde van de apartheid voorziet in een behoefte, omdat over dit onderwerp weinig beknopte, objectieve overzichten voorhanden zijn. Over dit onderwerp publiceerde de schrijfster reeds eerder. Het boek begint met een korte voorgeschiedenis van de apartheid, om snel uit te komen bij de architecten Malan en Verwoerd, de thuislanden, de townships, het zwarte verzet, Sharpeville 1960 en Soweto 1976. Vervolgens wordt beschreven hoe de internationale sancties en de gebeurtenissen in de zogenaamde frontlijnstaten (Rhodesië, Angola en Mozambique) Zuid-Afrika in een geïsoleerde positie brachten. Het ANC werd een steeds belangrijker factor. Het einde van de apartheid kwam sneller dan wie ook had verwacht. In 1990 werd het ANC gelegaliseerd en kwam Mandela vrij. Vervolgens kwam in 1991 het CODESA-overleg op gang, om een nieuwe grondwet te ontwerpen. Moeilijkheden tussen ANC en de Zulu-beweging Inkatha zorgden voor vertraging, maar in 1994 was het zover: vrije verkiezingen brachten de overwinning voor het ANC. Helaas ontbreekt een foto van de rijen zwarte kiezers. Mandela werd de eerste zwarte president van Zuid-Afrika. Vele moeilijkheden moeten nog overwonnen worden voordat een echt humane maatschappij gerealiseerd zal zijn. Racisme en discriminatie zijn niet zomaar uit te bannen; werkgelegenheid voor de arme zwarten blijft zorgen baren. Negen miljoen zwarten leven onder de armoedegrens. Mandela (bijna 80) zal binnen afzienbare tijd worden afgelost. Het boek eindigt dan ook met de vraag of de 'regenboognatie' in harmonie kan voortleven.

Het boek over de Vietnam-oorlog is geschreven door de Vietnamveteraan Peter Wright, docent geschiedenis. Na een karakterschets van het Vietnamese volk gaat hij in op de kolonisatie door de Fransen, die alleen maar schadelijk was. Toen ze kwamen, konden vier van de vijf Vietnamezen lezen en schrijven; toen ze vertrokken, waren vier van de vijf Vietnamezen analfabeet. Vervolgens komt Ho Tsj Minh op de proppen, krijgen we Dien Bien Phu, het vertrek van de Fransen en de opdeling van het land in Noord (communistisch) en Zuid (westers). Wright besteedt relatief weinig aandacht aan Noord-Vietnam. Des te meer aan het zuiden, waar de guerrilla's van de Vietcong het opnamen tegen de dictator Diem en zijn corrupte familie, die gesteund werd door de VS. Wright vertelt hoe vanaf 1964 de oorlog escaleerde, door toedoen van president Johnson, die toegaf aan de druk van de haviken in zijn omgeving. In 1967 waren er al 500.000 Amerikanen in Vietnam. Het falen van het Amerikaanse leger

is bekend. Vooral het Tet-offensief van 1968 knakte het moreel van de Amerikanen. Wright legt grote nadruk op de publieke opinie in de VS, die zich door alle verhalen over My Lai, napalm, de bodybags, de heroïne, de Pentagon Papers steeds meer tegen de oorlog ging keren. Begin jaren zeventig vormden de invalide Vietnamveteranen bovendien een schokkend nieuw element in de vredesbeweging. Nixon besloot tot 'Vietnamisering' van de oorlog en in Parijs kwam het vredesoverleg tot stand, dat echter pas in 1973 tot een akkoord leidde. Twee jaar later was Saigon omgedoopt in Ho Tsj Minhstad en begon voor de Vietnamezen een nieuwe periode van verschrikkingen. Die vallen buiten het bestek van het boek van Wright. We gaat hij nog in op het Vietnam-trauma in de VS.

De serie 'Oorzaak en Gevolg' is overgenomen uit Engeland. Helaas zijn er slordigheden bij de vertaling: Malaya is in het Nederlands Malakka, en Amerikaanse 'liberals' zijn geen liberalen. Beide boeken munten uit door een overzichtelijke opbouw, een helder taalgebruik en een grote hoeveelheid illustraties en begeleidende teksten in de vorm van citaten. Ze zijn voorzien van een stevige kaft, zodat ze een tijdje mee kunnen. Eerder verschenen er in dezelfde reeks boeken over Israël en over de opkomst van Japan (zie *Kleio*, jrg.1997, no.4, p.40) en zeer onlangs kwamen er ook boeken uit over de Tweede Wereldoorlog en het einde van het communisme; er zijn nog meer delen in voorbereiding.

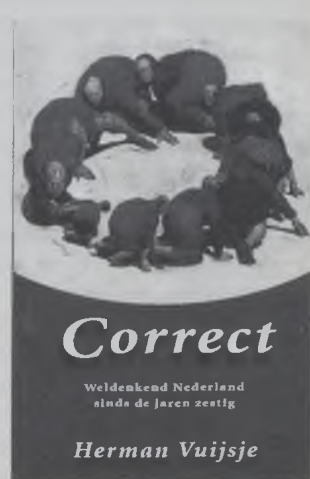
Jan van Oudheusden

TIJDGEEST EN TABOES

Herman Vuijsje, *Correct. Weldenkend Nederland sinds de jaren zestig (Contact, Amsterdam 1997) 219 blz., prijs f39,90.*

Regelmatig verschijnen boeken waarin de tijdgeest in Nederland onder het vergrootglas wordt gehouden. Vaak gebeurt dat door vermoeide oudere journalisten die afwisselend een wat spottende, meewarige of bedroefde toon aanslaan. Neem bijvoorbeeld Herman Wigbold (*Bezwaren tegen de ondergang van Nederland*, zie de recensie in *KLEIO* XXXVII, 1996, no.1, 12-14) of Marc Chavannes (*De stroperige staat*, zie de recensie in *KLEIO* XXXVI, 1995, no.5, p.23). Het boek *Correct* van Herman Vuijsje past wel een beetje in dit rijtje. Het laat weinig heel van de tijdgeest die heerst sinds de jaren zeventig en het signaleert een uiteenlopend aantal tijdverschijnselen die enigszins in dezelfde richting wijzen. De betoogtrant van Vuijsje is daarentegen hechter doortimmerd, en hij toont zich wars van de vader-weet-het-beter-toon die mij vooral in het boek van Wigbold tegenstond.

Het boek *Correct* is niet Vuijsjes eerste verhandeling over de schaduwzijden van het gedachtegoed van de jaren zestig. In 1977 publiceerde hij als Haagse-Postredacteur *Nieuwe Vrijgestelden*, over het 'spijkerpakkenproletariaat' dat zich in Nederland een unieke positie had weten te verwerven. In

1986 signaleerde hij in *Vermoorde onschuld* een overdreven terughoudendheid als het om etnische vraagstukken ging. Ook over het privacy-taboe en over ondoordachte decentralisatie publiceerde Vuijsje eerder.

In *Correct* lijken draden uit vorige publicaties samen te komen. In het eerste deel van zijn boek geeft hij een reeks voorbeelden van 'totems en taboes'; in het tweede deel zoekt hij naar verklaringen en oorzaken. Wat verstaat Vuijsje onder totems en taboes? Onder meer zijn dat: het gedoogdenken, ofwel het 'dwangtaboe'. Niets was nog verboden, alles moest maar kunnen, zei links Nederland tot in de jaren tachtig. Of neem het etnisch taboe, waardoor een strenge en consequente aanpak van bijvoorbeeld het spijbelprobleem onmogelijk werd gemaakt. Vuijsje oefent ook kritiek uit op het privacy-taboe en op de decentralisatie en zelfregulatie van de post-moderne maatschappij.

Naar mijn smaak verliest Vuijsje zich in het eerste deel van zijn boek teveel in details. In kwesties waar hij toevallig zijn neus in gestoken heeft, volgen uitvoerige analyses, zoals over het 'bloeddebat': de Nederlandse homoseksuelen lieten zich indertijd, na de eerste verschijnselen van aidsinfecties bij hemofiliepatiënten, niet zomaar wenen uit het donorbestand van bloedbanken. Dit zou namelijk betekenen, dat ze dan gestigmatiseerd zouden worden als belangrijkste risicogroep voor aidsbesmetting. Zelfs het woord risicogroep was al taboe. Volgens Vuijsje laat dit voorbeeld zien, hoezeer Nederland was doorgeslagen in modieuze tolerantie. Omdat de homolobby sterker was dan de vereniging van hemofiliepatiënten, was 'Dracula directeur van de bloedbank', zo merkt hij nogal demagogisch op.

Hoe komt Nederland zo modieus tolerant? Na een lange speurtocht vindt Vuijsje een vijftal factoren. Eén: het sterke publieke schuldgevoel over het hoge percentage Nederlandse joden (75%) dat in de oorlog omkwam. Pas jaren na de bevrijding drong tot het publiek door, dat mensenliefde en hulpvaardigheid in bezet Nederland zich amper tot buiten de naaste familie- en kennissenkring hadden uitgestrekt. Twee: de grote omvang en lange duur van de geboortegolf. De 'revolutie' van de babyboomers eind jaren zestig had per saldo immers niet zoveel spectaculairs opgeleverd, en vertegenwoordigers van deze groep wilden daarom de aan de oorlog ontleende taboes handhaven. Drie: Nederlands blijvende (aardgas)rijkdom. Vier: de snelle uitbouw van het anonieme domein (herinnert U zich het felle protest tegen de volkstelling nog?) En vijf: het sterke conformisme waarmee de spraakmakende elite vasthield aan totems en taboes.

Het is goed dat tegen wat voor taboes en blokkades dan ook storm wordt gelopen. Uit bezorgdheid over verschijnselen als intellectueel conformisme en politieke correctheid zijn de afgelopen jaren overigens al vele publicaties verschenen, met name in de Verenigde Staten. Ik denk aan Allan Bloom, *The Closing of the American Mind* (New York 1987), Richard Bernstein, *Dictatorship of Virtue* (New York 1994), Dinesh D'Souza, *The End of Racism* (New York 1995). Vergeleken met dit soort diepgravende studies steekt Vuijsjes boek eigenlijk maar pover af. Zijn betoog blijft helaas beperkt tot enkele onderzoeksterreinen, en is bovendien vervat in een vaktiaal die niet bepaald toegankelijk is voor de geïnteresseerde leek.

Jan van Oudheusden

KLASSIEKE OUDHEID

A.M.G. Rutten, *Ondergang in Bedwelming. Drugs en giften in het West-Romeinse Rijk* (Erasmus Publishing, Rotterdam 1997) 85 blz., f42,50.

Keizer Marcus Aurelius kon niet op krijgstoet gaan, zonder het opiumhoudende mengsel 'theriak' bij de hand te hebben. Hij veranderde langzaam in een zombie-achtige figuur. Volgens A.M.G. Rutten, schrijver van *Ondergang in bedwelming*, is Marcus Aurelius een duidelijk voorbeeld van een drugsgebruiker in de Oudheid. De ondergang van het Romeinse Rijk is volgens Rutten veroorzaakt door het overmatig drugsgebruik van de keizers en hun onderdanen. De decadentie en het meedogenloos vergiftigen van tegenstanders speelden een grote rol bij de aftakeling van de moraal in het Rijk. Dat de 'tolerante' houding ten aanzien van drugs leidde tot de val van het Romeinse Rijk, is naar mening van Rutten een waarschuwing voor de huidige West-Europese maatschappij.

De Romeinen wisten welke resultaten met bepaalde kruiden konden worden bereikt. Zo zou het melancholieverdrijvende saffraan vooral geliefd geweest zijn in combinatie met wijn. De Romeinen aten als dessert soms hennepkoekjes, die de lust tot drinken verder verhoogden. Giftige zwammen en schimmels werden vermengd in voedsel en leidden tot al dan niet gewenste gedragsstoornissen. Ook het drugsgebruik van priesters om communicatie met goden mogelijk te maken en een toestand van extase op te roepen, werd door de gewone Romeinen overgenomen om even uit de dagelijkse werkelijkheid te ontsnappen.

Artsen mochten geen giften verstrekken, maar deden het vaak toch en ook bij rondtrekkende kwakzalvers konden kruiden en vergif gekocht worden. Geregeld werd er gif door de wijn gemengd, om een tegenstander uit te schakelen. Seneca bijvoorbeeld klaagde over het gemak waarmee zonen hun vaders en vrouwen hun echtgenoten vergiftigden.

Drugs en giften waren dus wijd verbreid in het Romeinse Rijk. Recepten van antieke geneesheren en beschrijvingen van drugsgebruik in literaire werken en biografieën tonen dat overtuigend aan. Het lijkt echter vergezocht dat vooral drugsgebruik heeft geleid tot de val van het Romeinse Rijk. Hoewel de anekdotes vermakelijk zijn, is het taalgebruik van de auteur, apotheker en farmacie-historicus, voor de gewone historicus niet altijd te volgen: '*Het (kruid) bevat het naftodianthronderivaat hypericine, dat eveneens een MAO-A remmer schijnt te zijn. Het MAO-enzym is op zijn beurt weer betrokken bij de omzetting van neurotransmitters als serotine, dopamine en noradrenaline.*' De woordenlijst achterin het boek is dan ook zeer op zijn plaats. Jammer genoeg staan niet alle, voor gewone historici, moeilijke begrippen erin verklaard.

Uit de noten blijkt dat de auteur zijn informatie met name haalt uit Plinius *Naturalis Historia*, Dioscorides *De Materia Medica* en Suetonius *Keizers*. Er is een uitgebreide literatuurlijst aanwezig. Experimenteren met recepten uit het boek kan eenvoudig, maar lijkt niet verstandig. Een theelepeltje gemalen nootmuskaat door de wijn, leidt tot hallucinaties. Niet proberen!

Karin Heij

Kleiookrant

ing bepleit
ca-onderwijs
itatie door veelheid aan opdidg
ronduit 'ongewenst' dat universi-
taire instellingen zich telkens la-
verleiden tot het creëren van
-- telema-

al behaalt uiteindelijk
een redelijk perce
de eindstreep. Bij
dingen is meer

Het verleden in de toekomst

Het rapport van de Commissie Geschiedenisonderwijs

Als alles volgens plan is verlopen, is op donderdagmiddag 16 april jl. in Den Haag in Perscentrum Nieuwspoor het rapport van de Commissie Geschiedenisonderwijs aangeboden aan staatssecretaris Netelenbos. In de laatstgehouden jaarvergadering bleek al hoe groot de belangstelling voor dit rapport bij de VGN-leden is. In deze Kleiookrant kunnen nu voor het eerst mededelingen worden gedaan over de resultaten en adviezen van de 'Brede Commissie'.

Onder voorzitterschap van R.J. de Wit (oud-Commissaris van de Koningin in Noord-Holland) vergaderden de volgende commissieleden: de drie hoogleraren Piet de Rooy (vice-voorzitter), Hans Blom en Heleen Sancisi-Weerdenburg; voor het voortgezet onderwijs Margriet Hielkema, Karin Loggen en Kees Weltevrede; voor het basisonderwijs Theo Beker en vanuit de museale wereld Judith Belinfante. Het secretariaat werd verzorgd door Gert-Jan van Setten en Piet van Slooten. De staatssecretaris heeft deze commissieleden verzocht op persoonlijke titel zitting te nemen in de commissie en zij heeft daarbij gebruik gemaakt van een lijst van namen die vooral KNHG en VGN haar hebben doen toekomen.

Aanleiding om de Commissie Geschiedenisonderwijs in te stellen was de aanhoudende discussie over enerzijds de verhouding tussen kennis, inzicht en vaardigheden en anderzijds die tussen chronologisch overzicht en thematische verdieping.

De commissie kreeg als opdracht een advies uit te brengen op hoofdlijnen over doel, functie en inhoud van het vak geschiedenis en staatsinrichting in het voortgezet onderwijs, met inbegrip van de relatie met het basisonderwijs en met in achtname van het innovatieve onderwijsbeleid. De adviezen kunnen pas effect hebben bij de volgende herziening van kerndoelen van het basisonderwijs, de basisvorming en de eindtermen van de Tweede Fase. Dus pas over 5 jaar.

Overigens was de beperkte tijd, die de commissie werd gegeven een hindernis om uitgebreide analyses te verrichten, wetenschappelijk onderzoek te doen en zo een meer gefundeerd advies te geven voor de toekomst. Desondanks hebben we gemeend mee te moeten werken aan dit tijdplan omdat de staatssecretaris nog over dit rapport wilde beschikken voor de verkiezingen van 6 mei a.s. De commissie is er vanuit gegaan dat een vervolgc-commissie of werkgroep de plannen, die nu in hoofdlijnen zijn ingediend, nader gaat invullen.

In dit bericht beperken we ons tot een kort overzicht van de belangrijkste conclusies en adviezen. In een volgend nummer van Kleio hopen we daar uitgebreider op terug te komen.

De resultaten

Er bestaat een brede consensus over het belang van het geschiedenisonderwijs ook in het volgende millennium. Als belangrijkste en onomstreden functies van het vak worden gezien:

- * de jeugd een besef van "tijd" bijbrengen;
- * het wekken van belangstelling bij de jeugd voor het verleden;
- * het leveren van een bijdrage aan de algemene ontwikkeling en
- * aan het vermogen om in een democratisch bestel als volwaardig staatsburger te kunnen functioneren.

* Voorts wordt geschiedenis beschouwd als een kernvak voor de overdracht van normen en waarden en voor het bieden van inzicht in de ontwikkeling van de nationale identiteit. Eveneens bleek er consensus over de waarde van de geschiedenis als apart en zelfstandig vak, met de staatsinrichting als natuurlijke component. Daarbij ging de commissie ervan uit dat een goede afstemming met andere vakken moet plaats vinden.

De adviezen

1. Zorgvuldige afstemming van de leerstofprogramma's geschiedenis en staatsinrichting in basisonderwijs, basisvorming en bovenbouw, zodat een longitudinaal leerplan gestalte kan krijgen. Wat in de basisschool begonnen wordt, moet beter verbonden worden met de basisvorming. Wat in de basisvorming aan de orde komt, moet ook in de bovenbouw van vmbo en in de tweede fase van havo en vwo onderhouden worden.

2. In de basisvorming moet het hele pakket van kennis en vaardigheden ook op het vbo haalbaar zijn. Op andere schooltypen moet ruimte komen voor een 'plus-pakket', waarin verdieping en verbreding kan worden geboden.

3. Invoering voor alle leerlingen van verplichte combinatievakken geschiedenis (inclusief staatsinrichting) en maatschappijleer in het algemene deel van de bovenbouw van zowel vmbo als vwo/havo, gericht op burgerschapsvorming.

4. Invoering van een sectorspecifiek vak geschiedenis in het sectordeel Zorg en Welzijn van het vmbo, met bijvoorbeeld als hoofdthema de geschiedenis van de verzorgingsstaat.

5. Vereenvoudiging van het geschiedenisprogramma in de profieldelen van de tweede fase van vwo/havo door deze vooral te beperken tot de periode van het pre-industriële Europa tot nu, en afbakening van de stof binnen die periode tot een beperkt aantal diachronisch-thematische domeinen.

Geschiedenis weg?

Nogmaals Geschiedenis in het vmbo

Na publicatie in de Kleiokrant van het artikel over de rampzalige situatie, die voor het vak geschiedenis en staatsinrichting in het nieuwe vmbo zal ontstaan, zijn er veel vragen losgekomen. Veel collega's zijn niet op de hoogte van wat er op 15 januari en 3 februari in de Tweede Kamer hierover is besproken. Dat blijkt uit het feit dat sommige collega's nu al vragen stellen over hun eventuele ontslag. Hier en daar is dat zelfs al aangezegd, terwijl de problematiek in de bovenbouw voorlopig nog niet aan de (rechtspositionele) orde is.

Erger is het dat veel schoolleiders niet op de hoogte bleken te zijn. Zo heeft een aantal rectoren in Amsterdam en Groningen hun secties geschiedenis al meegedeeld, dat deze op zullen gaan in de sectie maatschappijleer. Volgens hen is er namelijk besloten een 'combivak' in te voeren. En dat, terwijl de Kamer juist op 3 februari besloten heeft van de invoering van combivakken af te zien, mede vanwege het mislukken van dergelijke vakken in een aantal andere landen. Er is dus kennelijk in eerste instantie behoefte aan informatie!

Om aan informatie te komen over de nieuwe bovenbouw en de positie van het vak geschiedenis en staatsinrichting kunt u in contact treden met:

voor algemene informatie:
het PMVO
(Procesmanagement voortgezet onderwijs), Postbus 85518, 2508 CE Den Haag.
Tel. 070-302 8200.
Zie ook: PMVO-journaal 22, 1 april 1998, 6-12.
Zeer informatief!

voor informatie met betrekking tot de infrastructuur:
de regievoerder vmbo.
Tel. 079-605 2721.

met betrekking tot beleid, financiën, rechtspositie etcetera:
het Infocentrum VO van het ministerie, tel. 079-323 2444.

voor informatie betreffende de inhoud van het vak geschiedenis en staatsinrichting in de nieuwe bovenbouw is er een coördinerende instantie:
het KPC, tel. 073-624 7247.

voor informatie met betrekking tot de concept examenprogramma's:
het SLO, tel. 053-484 0500.

Nuttig lijkt het ook, dat de collega's hun politieke netwerken proberen te benutten om misschien via die weg nog veranderingen af te dwingen. Namens de Commissie Vbo/Mavo,
Ron Hendriks

Nieuws van het **VGN** bestuur

Wat ligt er nu vast voor het nieuwe vbo/mavo?

Uit de huidige publicaties weten we inmiddels dat het vmbo de nieuwe naamgeving wordt voor de huidige vbo en mavo doelgroep. Ook dat de leerwegen er komen: een theoretische (die moet gaan aansluiten bij lang mbo en havo), een gemengde (leidend tot mbo), een beroepsgerichte - verdeeld in basis (voor kort mbo) en kader (uitlopend op lang mbo) en een praktijkgerichte als eindonderwijs. Ook is bekend dat in iedere leerweg een viertal sectoren te onderscheiden zijn: techniek, zorg en welzijn, economie en landbouw. Maar waar in de leerwegen het vak geschiedenis en staatsinrichting gegeven gaat worden is onduidelijk.

Het bestuur van de VGN en de Commissie Vbo/Mavo hebben zich het afgelopen jaar vooral

sterk gemaakt voor het behoud van het vak op zoveel mogelijk plaatsen. De publiciteit is gezocht en er zijn gesprekken geweest met kamerleden.

De VGN zette in op een combinatievak geschiedenis en staatsinrichting en maatschappijleer als verplicht vak in het algemene deel van iedere sector. De motivatie daarvoor is te lezen in eerdere Kleio's. Helaas is dat voorstel gesneuveld, het is alleen maatschappijleer geworden.

In de sector zorg en welzijn zijn alle combinatievakken van de baan. Dat betekent dus dat de vakken afzonderlijk zullen worden aangeboden al dan niet als keuzevak. In het vrije deel is het voor de theoretische en gemengde leerweg gelukkig zo, dat de leerlingen het vak kunnen blijven kiezen. In de sector zorg en welzijn is er naast biologie een keuze mogelijk uit één van de vakken gs en si, maatschappijleer II, aardrijkskunde of wiskunde. (Zolang de school die vakken natuurlijk aanbiedt). Ook in de beroepsgerichte leerweg zal in de sector zorg en welzijn het vak gs en si een plaats krijgen als keuzevak binnen het sectordeel, zij het in afgeslankte vorm.

Uit diverse reacties uit het veld merken we dat scholen gs en si geclusterd gaan aanbieden, dus toch in een soort mens en maatschappijvak. *Een combinatievak waarin geschiedenis en staatsinrichting is ondergebracht, is tot nu toe nog geen examenvak; er bestaat ook geen programma voor een dergelijk vak.*

Het examenprogramma moet worden uitgevoerd in leerjaar drie en vier. Het VGN-bestuur streeft ernaar gs en si in het derde leerjaar verplicht te maken voor iedereen. In de gemengde en theoretische leerweg. Tegelijkertijd bestaan er de basisvormingstoetsen die afgenomen moeten worden.

Het examenprogramma noemt zes kerndelen, twee daarvan worden afgenomen in een centraal examen en vier in een schoolexamen.

6. Periodieke instelling van een tijdelijke, breed samengestelde adviescommissie, te belasten met de beoordeling van de noodzaak van aanpassing van de canon en van de daarop aansluitende programma's in de bovenbouw.

7. Waarborging van een adequate vakopleiding op de PABO's en de tweede- en eerstegraadslerarenopleidingen, en door verbetering van de nascholingsmogelijkheden.

8. Versterking van de positie van de vakdidactiek geschiedenis, onder meer door de instelling van tenminste een leerstoel (jaloers werd gekeken naar het Freudental-instituut voor wiskunde-onderwijs).

9. Intensivering van de contacten tussen de geschiedwetenschap en de docenten die geschiedenis geven in het pabo- en voortgezet onderwijs.

10. Systematische verwerking van het multiculturele aspect in de verschillende geschiedenisprogramma's, met ruimte voor differentiatie per school.

Ten slotte

Het ministerie van OC&W zal het rapport breed verspreiden, ook in de VGN. We hopen dat in ieder geval alle commissieleden erover kunnen beschikken.

Margriet Hielkema en Kees Weltevrede

De kerndelen uit het examenprogramma en de kerndoelen uit de basisvorming zullen in elkaar gepast moeten worden. Het SLO heeft van de staatssecretaris de opdracht gekregen om de kerndoelen van de basisvorming op te nemen in de eindtermen van het examenprogramma.

De kerndelen en het verrijksdeel zullen daarvoor worden herschreven.

Zodra er meer nieuws is, wordt u via Kleio op de hoogte gehouden.

Herry Groothuis

Commissie staats- inrichting

In de bestuursvergadering van 23 maart werd besloten om een nieuwe VGN-commissie in het leven te roepen. Tijdens de verenigingsraad van 7 november 1997 bleek daar behoefte aan en het bestuur onderschrijft die behoefte. Het staatsinrichtingonderdeel van ons vak komt niet altijd even goed uit de verf.

Tijdens die verenigingsraad meldden zich enkele belangstellenden. Zij zullen worden uitgenodigd voor een eerste bijeenkomst. Daar zal onder andere worden gesproken over een nadere taakomschrijving.

Op onze oproep in de Kleiokrante kregen we geen nieuwe reacties; wellicht zijn er nu alsnog lezers die mee willen denken. U kunt contact opnemen met ondergetekende.

Herry Groothuis,
Bollenhofsestraat 17,
3572 VH Utrecht,
Tel. 030-271 3204.

WIEG

Werkgroep Implementatie
Eindexamen Geschiedenis

Enquête

Docenten op het vbo en mavo zullen van WIEG en Cito een enquête ontvangen over het examen 1998. Deze enquête zal in de week van het centraal schriftelijk examen geschiedenis en staatsexamen naar uw school worden gestuurd.

In 1994 hebben beide instanties een enquête ter evaluatie van het eerste vernieuwde examen aan alle docenten met eindexamenkandidaten gestuurd. De resultaten hiervan zijn gepubliceerd in een artikel in *Kleio* en in de speciale publicatie *Het Examen Geschiedenis en Staatsinrichting Bevraagd* van december 1994. In 1996 is voor vbo/mavo opnieuw een nieuwe examenregeling van kracht geworden. De WIEG en het Cito willen de effecten van deze vernieuwde regeling door middel van de aangekondigde enquête onderzoeken. De resultaten van de enquête zullen in het najaar worden gepubliceerd in *Kleio* en in de afscheidsbundel van de WIEG.

Wij hopen dat de docenten met eindexamenklassen vbo en mavo de moeite willen doen de vragenlijst in te vullen. De resultaten van deze enquête kunnen bijdragen aan een verdere kwaliteitsverbetering van het examen geschiedenis en staatsinrichting op vbo/mavo.

Indien er vragen zijn over deze enquête kunt u uiteraard contact met ons opnemen. Wij danken u alvast voor uw medewerking,

Joke van der Leeuw-Roord
Voorzitter WIEG
Louise Henriëttestraat 16,
2595 TH Den Haag.
Tel & fax 070-385 36 69.
E-mail joke@euroclio.nl

Websites Geschiedenis

Hogeschool van Utrecht

Het Internet is, het zal vele collega's nu wel 'aan den lijve' bekend zijn, een fantastische bron van informatie. Het is echter ook een ontoegankelijk oerwoud, hetgeen de bruikbaarheid in bijvoorbeeld het onderwijs niet ten goede komt. De ervaren gebruiker (maar ja, wie is in deze 'ervaren'!) kan de beginner slechts helpen door een aantal routes uit te zetten, waarvan in elk geval vast staat dat er iets is te vinden.

De vakgroep Geschiedenis en Staatsinrichting van de lerarenopleiding van de Hogeschool van Utrecht heeft dat gedaan voor z'n studenten. Op de website van de vakgroep is onder de noemer nuttige links een groot aantal historische en kunsthistorische paden uitgezet.

Wie oproept <http://vak-ges.feo.hvu.nl> kan door een simpele klik op 'nuttige links' een verzameling van enige duizenden historisch interessante plekken in het net vinden.

Met even uitproberen heeft u binnen een halve minuut een uitvoerige biographie van Aristoteles of de volledige, geïllustreerde, tekst van de *Lof der Zotheid* gevonden. En zo zijn er vele voorbeelden te noemen. Wie zo het net opgaat kan zich in de lesvoorbereiding heel wat tijd besparen, prachtig bronnenmateriaal en schitterende plaatjes vinden.

De vakgroep is nog bezig het nu verzamelde materiaal te categoriseren en mogelijk van korte beschrijvingen te voorzien, zodat het nog wat hanterbaarder kan worden.

Cees Bol

Ambassade van de Verenigde Staten

Het Information Resource Center van USIS (Unites States Information Service) biedt uitgebreide informatie op <http://www.usemb.nl>

Hier vindt u onder meer up to date gegevens over de Grondwet, de Amerikaanse regering en wetgeving, een overzicht van de Amerikaanse geschiedenis en van de geschiedenis van de relatie met Nederland - en alles met vele links naar andere nuttige plaatsen in dit kader.

Hillary Clinton heeft een eigen Internet-site, gewijd aan de presidentsvrouwen in de Amerikaanse geschiedenis. <http://www.firstladies.org> bevat boeken, scripties, artikelen en documenten over de verschillende first ladies.

Tweede Wereldoorlog

Tot slot nog enkele relevante internet-sites waar u informatie over de holocaust kunt vinden.

De eerste is een site van de Anne Frank Stichting www.annefrank.nl. Het is een bescheiden en sterk afgebakende site met drie hoofdtopics: Het Anne Frank Huis, Anne Frank zelf en de dagboeken. Het geheel is zeer overzichtelijk en fraai verzorgd met foto's en tekstfragmenten. Deze site is ook zeer geschikt voor jongeren. Het enige dat (nog) ontbreekt is een koppeling naar andere gerelateerde internet-sites.

Zoekt u een uitgebreide site over de holocaust en aanverwante zaken, dan moet u beslist gaan kijken op www.remember.org/index.html. Het is een prima vertrekpunt naar tal van onderwerpen die met de holocaust te maken hebben, zoals studieprogramma's, discussiegroepen, afbeeldingen, publicaties en nog veel meer.

Indien u wat meer onderzoekend te werk wilt gaan dan kunt goed terecht bij de site van het United States Holocaust Memorial Museum www.ushmm.org/. U kunt hier on-line archieven raadplegen, leerprogramma's volgen en links vinden naar andere studiecentra.

Huub Oattes

Historisch Museum Amsterdam

De stad door de jaren De geschiedenis van Amsterdam 1880-1998

Tot en met 15 november is een tentoonstelling te zien, speciaal gewijd aan de geschiedenis van Amsterdam in de laatste honderd jaar. Vanaf 1880 begon de stad explosief te groeien door de toegenomen welvaart. Deze leidde tevens tot een culturele bloei, waarin het leven in de stad een belangrijke plaats had. In de jaren 20 en 30 ijverden de wethouders Wibaut en De Miranda voor betere woonomstandigheden en verdere faciliteiten voor de onderlaag van de Amsterdamse bevolking, de bouw van Betondorp was daar onder andere het uitvloeisel van. Dijkers en pleiners in de jaren 60 en de komst van de Bijlmer, de utopie van de jaren 70, zijn meer recente verschijnselen.

De tentoonstelling geeft veel informatie over dit alles en enkele audio-visuele presentaties brengen de bezoeker 'naar buiten'.

Nationaal Monument Kamp Vught

Typisch Nederlands?

Tot 1 juni is in de tentoonstellingsruimte van Kamp Vught een expositie te zien over onze culturele identiteit en het 'typisch Nederlandse' daarvan. Ons cultuurgoed blijkt een product van veelvuldige contacten met andere volken - het haringhappen, de hutspot, het Delfs blauw, allemaal zaken die we niet zelf hier ter plekke verzonden hebben. Ook onze cultuur is een bewegende 'meltingpot'.

Het multiculturele karakter van onze samenleving en het domme van star vasthouden aan 'eigen' cultuurgoed komt hier goed uit de verf en dat hoort bij dit museum, dat de herinnering levend houdt aan een tijd van extreem nationalisme en racisme.

Nationaal Monument Kamp Vught,
Lunettenlaan te Vught.

Gids voor intercultureel onderwijs

Het Belgische Steunpunt Intercultureel Onderwijs heeft samen met de zusterorganisaties in de andere landen, een gids samengesteld met besprekingen van interculturele leermiddelen uit Nederland, België, Duitsland, Frankrijk, Spanje, Engeland, Ierland, Zweden, Portugal, Luxemburg en Oostenrijk. In iedere recensie staat behalve feitelijke informatie over inhoud, vormen, doelstellingen en beoordeling, voor welke leeftijd het leermiddel geschikt is en waar/hoe het aangeschaft kan worden.

*Intercultural Education
Materials: A selective guide to
good examples within the
European Union* kost f10,- en is
te bestellen bij het Centrum
voor Mondiaal Onderwijs,
Postbus 9108, 6500 HK
Nijmegen. Tel. 024-361 3074.

Munster Munster Munster

In Duitsland en Oost-Nederland start in mei een grote reeks evenementen rond de vredes van Westfalen, Münster en Osnabrück. Plaatselijke VVV's hebben hier ongetwijfeld informatie over.

Zo ook over de 'Brood en Spelendag' op het Binnenhof in Den Haag op 5 juni. Tussen 14.00 en 16.00 uur zal in de Ridderzaal de totstandbrenging van de Vrede van Munster herdacht worden in aanwezigheid van de koningin en vele genodigden.

De leerlingen willen dan misschien wel iets willen weten, dus is het tijd voor de TV. Op zondag 7 juni wordt om 18.05 uur op TV2 het schooltv-programma over de Vrede van Munster voor de basisvorming herhaald. Het is destijds uitgezonden voordat de Munster-trein ging rijden en dus niet iedereen opgevalen. Op verzoek van velen wordt het nu herhaald.

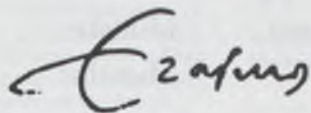
Op 31 mei (TV2 - 18.30 uur) en 7 juni (TV2 - 23.00 uur) wordt de documentaire 'Een aanspreekbaar Europa' uitgezonden over het ontstaan van het moderne Europese statensysteem.

Op vrijdag en zaterdag 8 en 9 mei worden leerlingendagen gehouden voor scholieren uit Nederland en het Duitse Euregiogebied in de Universiteit Twente. Meer informatie hierover heeft de SLO (Jeroen Bron).

Gedren uit Amsterdam

Ansichtkaart van de Dam op het einde van de 19e eeuw. Rechts de beurs van Zocher, tegenwoordig staat hier de Bijenkorf, links 'Naatje op de Dam'. Op de achtergrond het in 1889 gebouwde Centraal Station.

NEDERLAND 1880-1919; OP HET BREUKVLAK VAN TWEE EEUWEN

De vakgroep Maatschappijgeschiedenis van de Erasmus Universiteit (EUR) organiseert in samenwerking met de Hogeschool Rotterdam en Omstreken (HR&O) op

De kosten van deze studiedag bedragen f 135,- per persoon. Hierbij is inbegrepen de lunch, koffie/thee, een parkeerkaart, de syllabus en het bronnenmateriaal.

zaterdag 26 september 1998

een studiedag over het CE onderwerp voor 1999 "Nederland 1880-1919; op het breukvlak van twee eeuwen".

Het programma omvat:

- Thematische inleidingen waarin aandacht wordt besteed aan de vakinhoudelijke aspecten van het onderwerp.
- Workshops waarin met name de didactiek van het onderwerp en het bronnengebruik centraal staat.

Informatie en aanmelding

Aanmelden voor deze studiedag is nu reeds mogelijk. Meer informatie en een inschrijfformulier zijn verkrijgbaar bij de EUR, Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen, mw.dr.s. P.C. van der Houwen, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam. Tel. 010-4082500, E-mail: vanderhouwen@cbg.fhk.eur.nl.

Voor informatie en inschrijfformulieren via internet: <http://www.eur.nl/FHKW/>

NEDERLAND 1880-1919: EEN NIEUWE EEUW, NIEUWE VERHOUDINGEN? DE LEIDSE NASCHOLING 1998

De Sectie Nascholing van het ICLON en de Opleiding Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Leiden organiseren op

ZATERDAG 19 SEPTEMBER 1998

een studiedag over het CE-onderwerp voor 1999: "Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Nederland 1880-1919. Op het breukvlak van twee eeuwen."

De studiedag is bedoeld voor geschiedenisdocenten en andere belangstellenden en dient als voorbereiding op het examenonderwerp.

Prof.dr. P. de Rooij (Universiteit van Amsterdam) neemt de beginlezing voor zijn rekening; Prof.dr. J.Th.M. Bank (Rijksuniversiteit Leiden) zal u meer vertellen over confessionele groeperingen in de Nederlandse samenleving rond de eeuwwisseling en prof.dr. M.J. Schwegman (Rijksuniversiteit Utrecht/Maastricht) behandelt de positie van de vrouw. Dr. M.P. Bossenbroek (Rijksuniversiteit Leiden) brengt u op de hoogte van de stand van zaken rond gezin, zedelijkheid en prostitutie en

dr. B. Altena (Erasmus Universiteit Rotterdam) vertelt u alles over de arbeidersbeweging aan het begin van deze eeuw. Ten slotte houdt dr. H. te Velde (Rijksuniversiteit Groningen) een lezing over de rol van de overheid en het ontstaan van sociale wetgeving.

De didactische workshops bieden u de mogelijkheid om zelf met de eindexamenstof bezig te zijn.

De kosten voor de studiedag bedragen f 120,- per persoon. Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en de syllabus. Leden van de VGN krijgen f10,- korting en betalen dus f110,-.

U kunt zich reeds voorlopig inschrijven bij: ICLON - Sectie Nascholing t.a.v. Mw. I.C. Lcenstra, Postbus 9555, 2300 RB Leiden.

CE-besprekingen 1998

VBO/MAVO

De besprekingen vinden plaats op 26 mei; de tijd staat bij de betreffende school.

Afdeling Amsterdam: Dalton SG Spinoza, Peter van Anrooystraat 8, Amsterdam (16.30 u.).

Afdeling Arnhem: Marnixcollege, Prins Bernardlaan 30, Ede (16.00 u.).

Afdeling Den Bosch: St. Janslyceum, Sweelinckplein 3, Den Bosch (16.00 u.).

Afdeling den Haag: SG Westhage, Mient 351, Den Haag (16.30 u.).

Afdeling Goes: Willibrordcollege, Fruitlaan 3, Goes (16.30 u.).

Afdeling Groningen: De Wilgenborgh, Bessemoerstraat 6, Groningen (16.00 u.).

Afdeling Hengelo: Twickel SG, Woolderesweg 130, Hengelo (16.00 u.).

Afdeling Maastricht: St. Michaelschool VSO, Anjelierenstraat 40, Maastricht (15.30 u.).

Afdeling Rotterdam: Roncallimavo, Tattistraat 3-5, Rotterdam Alexanderpolder (16.30 u.).

Afdeling Utrecht: Collega Blaucapel, Winklerlaan 373, Utrecht (16.30 u.).

Afdeling Zutphen: Baudartius College, Isendoornstraat 1, Zutphen (16.00 u.).

Nijmegen zuid: SG Raayland, Zuidsingel 1, Venray (16.00 u.).

HAVO/VWO

De besprekingen vinden plaats op 22 mei in de volgende scholen.

Aanvang: VWO 16.30 u. en HAVO 17.45 u.

Afdeling Alkmaar: Murmellius Gymnasium, Bergerhout 1, Alkmaar.

Afdeling Amsterdam: Gerrit van de Veen SG, G. van de Veenstraat 99, Amsterdam.

Afdeling Arnhem: CSG Het Streek, Bovenbuurtweg 1, Ede.

Afdeling Nijmegen: Canisiuscollege Mater Dei, Berg en Dalseweg 207, Nijmegen.

Afdeling Den Bosch: St. Janslyceum, Sweelinckplein 3, Den Bosch.

Afdeling Breda: OL Vrouwelyceum, Paul Windhausenweg 11, Breda.

Afdeling Eindhoven: REC Eindhoven, Berlagelaan 13, Eindhoven.

Afdeling Goes: Willibrordcollege, Fruitlaan 3, Goes.

Afdeling Groningen: Zernikecollege, Helperbrink 30, Groningen.

Afdeling Den Haag: 1e VCL, Van Stolkweg 35, Den Haag.

Afdeling Haarlem: Linnaeuscollege, locatie Spaarne/Theresia, Zwemmerslaan 2, Haarlem.

Afdeling Heerlen: College Rolduc, Graaf Saffenburgweg 15, Kerkrade.

Afdeling Hengelo: Twickel SG, Woolderesweg 130, Hengelo.

Afdeling Leeuwarden: SG Magister Alvinus, Almastraat 5, Sneek.

Afdeling Leiden, Visser 't Hooft Lyceum, Kagerstraat 1, Leiden.

Afdeling Maastricht: Zie afdeling Heerlen.

Afdeling Rotterdam: St. Laurenscollege, Voorhout 100, Rotterdam.

Afdeling Utrecht: OSG Schoonoord, Driebergseweg 10, Zeist.

Afdeling Zutphen: Baudartiuscollege, Isendoornstraat 1, Zutphen.

Afdeling Zwolle: Van der Capellen SG, Lassuslaan 230, Zwolle Noord

Goethe-Institut Rotterdam

Studiebeurzen voor Berlijn

In samenwerking met het Europees Platform worden aan leraren Duits en/of Geschiedenis en staatsinrichting dertig beurzen ter beschikking gesteld voor het Berlijn-seminarie:

Deutschland nach der Vereinigung am Beispiel Berlins 18 t/m 24 oktober 1998

Men streeft ernaar 'koppels' uit te zenden, bestaande uit een docent(e) Duits en Geschiedenis. Maar ook individuele sollicitaties komen in aanmerking.

U kunt u aanmelden voor een

beurs als u werkzaam bent op een AVO-school en een goede kennis heeft van het Duits. In de beurs zijn begrepen: de kosten van het seminarie, reiskosten, huisvesting en pension in Berlijn. Iedere deelnemer betaalt een eigen bijdrage van f325,-

U kunt inschrijfformulieren aanvragen bij:
Goethe-Institut Rotterdam,
Pädagogisches Büro,
t.a.v. J. Kars
's Gravendijkwal 50-52
3014 ED Rotterdam.
Tel. 010-436 5411.

Nascholing Universiteit Utrecht 1998

Belofte maakt schuld!

In 1996 deelden wij u in dit blad mede onze nascholingsactiviteiten in het kader van het Centraal Schriftelijk Examen tijdelijk op te schorten en wij beloofden u op de hoogte te houden van volgende cursussen. Deze belofte willen wij nu gestand doen.

Op zaterdag 10 oktober - 10.00 - 15.00 uur - zal het Onderwijsinstituut Geschiedenis van de Universiteit Utrecht een nascholing organiseren over het examenonderwerp 'Een Nieuwe Eeuw, Nieuwe Verhoudingen? Nederland 1880 - 1919, op het breukvlak van twee eeuwen' in de Sweelinckzaal van Drift 21 te Utrecht. Op deze dag zullen spreken: dr. D. Damsma over gezinsgeschiedenis, drs. F. Dieteren en prof.dr. M. Schwegman over vrouwengeschiedenis, dr. B. Reinalda over arbeiders en prof.dr. H. Righart over confessionelen en de overheid. Evenals voorgaande jaren zal er een map met aanvullende literatuur en korte bronfragmenten, die u in de les kunt gebruiken, worden samengesteld.

Exacte gegevens, zoals de titels van de lezingen, de kosten en de aanmeldingsprocedure zullen in het volgende nummer van KLEIO bekend worden gemaakt. De datum kunt u alvast in uw agenda noteren.

Heeft u vragen, dan kunt u contact opnemen met een van de organisatoren, drs. Guus Peek (030-2536451), dr. Leen Dorsman (030-2536441) of drs. Fia Dieteren (030-2536448).

BRIEVEN

AAN DE

TOEKOMST

15.05.98

15 mei zal een historische dag worden. Dan zullen héél véél Nederlanders in binnen- en buitenland in een brief 'aan de toekomst' hun dag beschrijven.

Zo wordt 15 mei 1998 de best gedocumenteerde dag van de geschiedenis. Over honderden jaren weet men dan nog hoe het leven van gewone mensen in Nederland er anno 1998 uit zag.

Alledaagse dingen

Archiven hebben heel veel documenten bewaard. Maar die gaan vaak over officiële gebeurtenissen en bekende mensen. Over bakerpraatjes, bijgeloof, taboes en emoties vind je bijvoorbeeld nauwelijks iets opgetekend. En als je er iets over vindt dan is het vaak nog opgeschreven omdat men het afkeurde of opmerkelijk vond.

Voor de mensen vroeger waren veel gewoonten en gebruiken waarschijnlijk zo vanzelfsprekend dat ze er niet bij na dachten. En het zeker niet opschreven. Dat heb je bij die hele gewone dingen. Ze zijn zo gewoon dat het lijkt alsof ze altijd al bestaan hebben en nooit zullen verdwijnen.

Help mee

Wij willen voorkomen dat mensen later niet weten wie wij waren en hoe wij leefden. Daarom willen wij - met uw hulp - het dagelijks leven laten opschrijven

In de Stichting 'Brieven aan de Toekomst' participeren het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, het Meertens Instituut, het Nederlands Openluchtmuseum en PTT Post BV.

door de belevers zelf. Wij vertellen aan de toekomst hoe ons leven er op 15 mei 1998 uitziet. En omdat je natuurlijk niet alles in één dag kunt beleven en ook niet alles in één brief kunt zetten, hopen wij op héél véél brieven. Hoe meer mensen er mee doen, des te beter is het resultaat.

Nu moet u niet denken 'maar ik schrijf zo lelijk' of 'ik maak misschien wel spelfouten'. Want daar gaat het niet om. Hanenpoten en spelfouten mogen. U hoeft als u weinig tijd hebt ook geen ellenlange brieven te schrijven. U kiest zélf wat de toekomst volgens u moet weten.

Een eigen bijdrage aan de vaderlandse geschiedenis

Wij hopen dat u zich allemaal nu al voorneemt om op 15 mei 1998 een brief te schrijven, maar dat u ook uw omgeving warm maakt voor dit project. Want zonder uw hulp komt het archief 'Brieven aan de Toekomst' er niet en blijft de toekomst zitten met veel vragen.

U kunt bijvoorbeeld in uw familie, op school, in de buurt of op uw werk proberen iedereen te motiveren om mee te doen. Is

het niet leuk om met zijn allen te zorgen dat de toekomst door uw brieven een historische reconstructie kan maken van het dagelijks leven in uw straat. Dat de toekomst alle 'ins' en 'outs' weet van uw beroep en werk. En als een hele familie of vereniging meedoet is daar later een prachtige familie- of verenigingsgeschiedenis van te schrijven. Zorg dat uw familie, vereniging, school, werk, straat, gemeente en natuurlijk uzelf een plaatsje krijgen in het archief voor de toekomst.

Want iedereen moet op 15 mei 1998 weten dat hij of zij nú de mogelijkheid heeft om een eigen bijdrage te leveren aan de vaderlandse geschiedenis!

Ineke Strouken
voorzitter van de Stichting
Brieven aan de Toekomst

De rol van de Gemeente

De gemeente waarin uw school gevestigd is, zal het spelen van de Gemeente Game zeker toejuichen. Jeugdparticipatie staat hoog op de agenda van de lokale politici. De bereidwilligheid om in het project samen te werken is groot.

Wat krijgt u, wat kost het en waar te bestellen

Het pakket bestaat uit een **schoollicentie** voor de simulatiesoftware (een stand alone computer, met Windows 95, is voldoende), een docentenhandleiding met teamdiskettes en een leer-/werkboek voor elke leerling. De schoollicentie heeft een looptijd van één schooljaar. Periodiek vernieuwt MCC Nederland de software met nieuwe beleidsopties en met de ervaringen van gebruikers.

Kosten schoollicentie:

Schooljaar '97/'98: **gratis**, incl. 10 teamfee's t.w.v. f 50,- (uitbreiding licentie: f 5,- fee per team, ofwel ca. f 1,- per leerling)

Schooljaar '98/'99: f 150,- licentiekosten en f 5,- fee per deelnemend team.

De licentiekosten zijn per schoollocatie. In de licentiekosten zit het onbeperkte gebruik van de Helpdesk en het jaarlijkse onderhoud aan spel en software.

De school krijgt in de software de rechten om het afgesproken aantal teams de Gemeente Game te laten spelen.

Uitbreidingen zijn altijd na te bestellen à f 5,- per deelnemend team.

Kosten materialen:

ISBN 90-76233-330 Leer-/werkboek

Gemeente Game voor Scholen f 6,50

ISBN 90-76233-438 Handleiding+ 10 teamdiskettes

Gemeente Game voor Scholen f 20,00

(alle genoemde bedragen zijn inclusief 6% BTW)

"Van iedere beslissing wordt het effect berekend. Niet alleen in geld, maar ook in maatschappelijk effect en burgers tevredenheid!"

Rondweg of natuurschoon?

Scholen kunnen het leer-/werkboek ook op de **boekenlijst** plaatsen. Het boek is rechtstreeks te bestellen met de bestelkaart, maar ook leverbaar via alle erkende (school) boekhandels. Voor scholen die rechtstreeks bestellen is de getalskorting voor schoolboeken van toepassing.

De Gemeente Game in het kort:

- ✓ Vakoverstijgende vaardighedenontwikkeling binnen maatschappelijke contexten;
- ✓ Het gaat over de Gemeente en haar organisatie, beleid, financiën, beslissingen en burgers tevredenheid;
- ✓ Circa drie (les)uren besteden docenten aan voorbereidingen op het spelen van de Game.

- ✓ In teams nemen leerlingen zitting in een gemeentefractie en bepalen doelstellingen en beleid. Leerlingen discussiëren over het beleid en presenteren hun programmapunten;
- ✓ Als college van B en W moet elk team het geformuleerde beleid ten uitvoer brengen. Daarbij moeten leerlingen vele keuzen maken. Leerlingen verkopen het beleid aan de Gemeenteraad en de burgers;
- ✓ Het project biedt aanknopingspunten voor méér: een lokale politicus uitnodigen, bezoek aan een Gemeenteraadsvergadering, het beoordelen van partijprogramma's en gemeentebestuur, het spelen van de Game tegen of met gemeenteamttenaren.

Schoolsupport & MCC Nederland

Schoolsupport is gespecialiseerd in het ontwikkelen van lesondersteunende leermiddelen.

MCC levert al jaren innovatieve spelsimulaties voor het middelbaar beroeps- en hoger onderwijs en is partner voor veel onderwijsinstellingen. In voor- en najaar worden in Utrecht docentententatie- en kennismakingsbijeenkomsten georganiseerd. Met de antwoordkaart kunt u zich opgeven.

Meer weten? Maak gebruik van de antwoordkaart of bel ons informatienummer: 020 - 4300113 (Edwin Kelhout).

Zonder postzegel apsturen naar: 'de Gemeente Game' P/a MCC Nederland Antwoordnummer 110, 1100 WC AMSTERDAM.

Antwoordkaart

de Gemeente Game voor scholen

Schoolnaam: _____ Lokatiernaam: _____
Bezoekadres: _____ Postadres: _____
PC en plaats: _____ PC en plaats: _____
Contactpersoon (Ak) (Ec) (Gs) (Mij)*: dhr / mw*: _____
Telefoon school: _____ Telefoon na 16.00 uur: _____

Ik bestel:

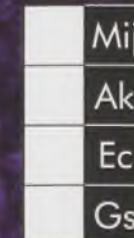
- Schoollicentie '97/'98 Gratis (incl. 10 teamfee's à f 5,-)
- Schoollicentie '98/'99 f 150,-
- _____ x Teamfee f 5,- per team
- _____ x ISBN 90-76233-438 docentenhandleiding f 20,- (incl. 10 teamdiskettes)
- _____ x ISBN 90-76233-330 leer-/werkboek leerlingen f 6,50

ik wil graag een **presentexemplaar** van docentenhandleiding en leer-/werkboek ontvangen

(ik ga accoord met f 9,50 voor administratie- en verzendkosten)

ik ben geïnteresseerd in deelname aan de **Informatiebijeenkomst** op 22 april. Ik kom vermoedelijk met _____ personen.

neem contact met mij op voor het maken van een **afspraak op school**.

de Gemeente Game voor scholen

Vaardighedenonderwijs
Omgevingsonderwijs
Innovatief
Stimulerend

Voor de bovenbouw Mij, Ak, Gs of Ec

De Gemeente Game voor Scholen is ontwikkeld voor gebruik in de vernieuwde bovenbouw van havo en vwo. Het is een hulpmiddel voor de algemene **vaardighedenontwikkeling** binnen het combinatievak geschiedenis/maatschappijleer in het gemeenschappelijke deel en de behandeling van de eindtermen in **Domein A: 'Vaardigheden en werkwijzen'** of 'Vaardigheden en benaderingswijzen' voor de profielen Cultuur en Maatschappij en Economie en Maatschappij.

Gemeenten enthousiast

Gemeenteambtenaren spelen al jaren in teamverband mee in de Gemeente Competitie. Het idee ontstond om deze simulatie ook op scholen te introduceren, maar dan met een inhoud en didactiek die het gebruik motiverend en leerzaam voor leerlingen maakt. Ook de gemeenten reageerden enthousiast op dit plan. Enkele gemeenten hebben het voortouw genomen en met scholen zijn 'pilots' gespeeld. Uw gemeente zal het toejuichen wanneer uw school de Gemeente Game een vaste plaats in het jaarplan geeft. Veel gemeenten zullen daar waar mogelijk ondersteunen!

"Ambitie voor de gemeentepolitiek? Dan kun je met dit spel alvast oefenen"

Prof. Dr. J. TH. J. van den Berg, hoofd directeur VNG, Vereniging Nederlandse Gemeenten.

Nieuwbouw of kinderspeelplaats?

De inhoud sluit aan op de maatschappelijke thema's in de vakken geschiedenis (staat, natie en politiek), aardrijkskunde (ruimtelijke ordening, milieu), maatschappijleer (politieke besluitvorming) en economie (subdomeinen A). Met de Gemeente Game kiest u voor **'vakoverstijgende vaardighedenontwikkeling binnen maatschappelijke contexten'**.

Studielast en opzet

De verwachte studielast voor de Gemeente Game voor Scholen is 12 tot 15 uur, te verdelen over **contact- en zelfwerkuren**. Er zijn vier delen in de opzet te onderscheiden: 'Introductie', 'Gemeentebeleid', 'Het Spel', en 'Evaluatie'. In de delen worden leerstof, verwerkingsopdrachten, spel-instructies en het ontwikkelen van bepaalde domeinvaardigheden op subtiel wijze verwerkt. 'Evaluatie' biedt mogelijkheden voor reflectie op de wijze waarop leerlingenteams tot beslissingen, uitvoeringswijzen en samenwerking zijn gekomen. De rol van de docent is die van een begeleider en 'bewaker' van het leerproces in de verschillende teams. Het leer-/werkboekje stuurt de leerlingen. De docentenhandleiding bevat

instructies voor het simulatiebeheer, planningsvoorstellen, antwoorduitwerkingen (kopieerbaar), aanwijzingen en tips voor een programma aanpak. De Gemeente Game voor Scholen biedt uw school daarnaast **extra** aanknopingspunten: uitnodigen van een lokale politicus, bezoeken van een Gemeenteraadsvergadering, beoordelen van partijprogramma's en gemeentebeleid of spelen van de Game tegen of met gemeenteambtenaren.

Inhoud van de Gemeente Game

Na de Introductie (2 à 3 contacturen) spelen uw leerlingen de Gemeente Game in **teams** van 4 of 5 leerlingen. Ze zijn net toetreden tot de Gemeenteraad van de gemeente waar de school gevestigd is.

Gemeentebeleid is ook gemeentepolitiek

Een partijprogramma is aanwezig en vorige week verschenen de resultaten van het burgertevredenheidsonderzoek. Ook de financiële stand van zaken in de Gemeente is bekend. Vanochtend kwam de laatste editie van de lokale Koerier binnen met daarin de laatste meningen

van burgers en 'opinion-leaders'. De jonge gemeenteraaf fractie formuleert in Stap 1 haar doelstellingen voor de komende jaren en onderbouwt deze met cijfers. Hierin worden de accenten van het beleid vastgelegd. Meer middelen voor bedrijfsvestiging of meer geld voor sportvoorzieningen? Bredere fietspaden of een rondweg?

Dan treden de leerlingen toe tot het College van Burgemeester en Wethouders en brengen het geformuleerde gemeentebeleid in praktijk. Dat betekent vergaderen, onderhandelen, discussiëren en beslissen. Vier rondes lang maken zij keuzen uit de beschikbare bestuurlijke, communicatie, milieu en verkeer-vervoer-waterstaat **projecten**. Daarbij moeten zij voortdurend rekening houden met de gevolgen van elke genomen beslissing: **financiële en personele gevolgen**, het **maatschappelijk**

effect van de genomen beslissingen en de gevolgen voor de **burgertevredenheid**.

Natuurlijk moeten B & W ook rekening houden met de lokale opinie die, verwoord in de Gemeente Koerier, regelmatig verschijnt.

Leerlingen leggen hun beslissingen vast op papier en op diskette.

De computer

verwerkt de input en rapporteert de resultaten van het beleid met behulp van **heldere overzichten**.

Waarom een spelsimulatie als leermiddel?

Het gebruik van een computerbased simulatie, ondersteund door een leer-/werkboek, is waardevol voor gebruik in uw onderwijs.

De Gemeente Game voor Scholen:

✓ past zeer goed als project in de algemene **vaardighedenontwikkeling** van leerlingen: het vraagt om planning, overleg en teamwork van de leerlingen, het biedt mogelijkheden voor presenteren, argumentatie, discussie, onderhandeling en het omgaan met informatie, redeneren binnen vooronderstellingen, oorzaken en gevolgen aangeven, e.d.;

✓ past als case binnen **'omgevingsonderwijs'**;

✓ is **flexibel** in te zetten:

vakoverstijgend maar ook binnen één of twee vakken, in een projectweek of gewoon in één of twee lesweken wanneer in de reguliere methode bepaalde thema's aan bod komen;

✓ **motiveert** leerlingen enorm: aan het eind van het spel krijgen ze immers een oordeel van 'de

burgers' hoe ze het er van af hebben gebracht en na elke ronde krijgen ze de gevolgen van de genomen beslissingen gerapporteerd;

✓ is een **innovatief** leermiddel en computerondersteund.

Ervaringen uit 'pilots'

In een aantal gemeenten zijn 'pilots' gespeeld. Van leerlingen en docenten zijn diverse opmerkingen en tips ontvangen. Deze zijn verwerkt in de programmatuur en in de leermiddelen. Dat men enthousiast was, blijkt wel uit de volgende greep uit de reacties van leerlingen:

"In dit spel moet je vooruitdenken. Dat is moeilijk, maar leuk."

"Je ziet direct het resultaat van je beslissingen. Daardoor wil je gelijk weer verder".

"Leuk spel!"

"Je leert dat een probleem op meerdere manieren kan worden opgelost"

"Het is een leuk spel.

En je merkt hoe het er in het echt aan toe gaat"

"Je leert dat wat de bevolking wil, belangrijk is"

"Het nemen van beslissingen in een bepaalde tijdsduur valt niet mee. Het geeft je wel inzicht in tijdsdruk en stressbestendigheid"

"Het belang van gemeenten in het spelen van de Gemeente Game op school, is jeugdparticipatie in de gemeentepolitiek."

101 Inspraak politiek		Costen	Pers.
Omschrijving Jongeren vanaf 14-15 jaar moeten ook hun mening kunnen geven over politieke onderwerpen. Fietspaden, sloopwegen, sport en milieu zijn voor jongeren net zo belangrijk als voor ouderen.			
Doel Door politieke inspraak van jongeren meer bij de beleving van jongeren aansluiten en hun mening te onderzoeken.			
Alternatief 1. Inspraak		10.000	2
Doel Werken aan een verminderen van			
Dienst: Duur: Grootste ME: Grootste BTE:	bestuursorganen en bestuursapparaat		periodiek
Wegen Enmalig Effect is wel periodiek (alleen bij alternatief 1) Verkeer, vervoer en waterstaat			
Alternatief 1. Vermindere			
2. Parkeervergunningen	40.000	3,5	
3. Maatregelen langparkeeren	140.000	2	
Formulier 1 - Gevoel			

Speciale 15 mei activiteiten

Om op 15 mei 1998 zoveel mogelijk mensen te motiveren een brief over hun dagelijks leven op die dag aan de toekomst te schrijven, zijn een aantal activiteiten gepland.

Postzegel

Op 8 mei komt er een speciale postzegel van 80 cent uit over 'Brieven aan de Toekomst'.

Deze postzegel is drie weken lang te koop op alle postkantoren en is te gebruiken op brieven gestuurd naar plaatsen binnen Nederland.

CD en krant

Wim Glorius heeft speciaal voor 15 mei het lied 'Nederlanders' gecomponeerd. Dit lied zal op CD verkrijgbaar zijn mét en zónder ingezongen tekst. U kunt dus ook uw eigen 15 mei lied schrijven en zingen.

Daarnaast is er een krant aan te vragen met tips voor het schrijven van brieven, achtergrondinformatie over de uitgifte van postzegels en heel veel informatie over (de geschiedenis van) het dagelijks leven.

CD en krant zijn te bestellen door f 7,50 aan postzegels op te sturen naar het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Lucasbolwerk 11, 3512 EH Utrecht.

Richtlijnen om een brief te schrijven

Degene die een brief wil schrijven op 15 mei 1998 kan dit op veel verschillende manieren doen: bijvoorbeeld handgeschreven of getypt.

Maar ook digitale (e-mail), ingesproken of braille-teksten

zijn zeer welkom. Mensen die moeite hebben met de Nederlandse taal kunnen hun brief schrijven in de taal waarin zij zich het beste kunnen uiten. Belangrijk is dát er geschreven wordt. En iedereen is vrij om dat te doen op een wijze die het best bij hem of haar past.

Wilt u de toekomst iets vertellen wat absoluut geheim moet blijven, stuur dan de brief anoniem. Of zet boven de brief '50', dan weten wij dat uw brief pas over 50 jaar toegankelijk is voor onderzoek. Niemand mag voor die tijd uw brief lezen.

Boven elke brief moet altijd wél duidelijk vermeld worden:

- man of vrouw
- geboortedatum
- geboorteplaats
- burgerlijke staat
- woonplaats
- beroep

U mag lange en korte brieven schrijven. U mag van minuut tot minuut bijhouden wat u doet en voelt; u mag ook één belangrijk moment uit de dag kiezen en daar over schrijven. U kiest zelf wat u aan de toekomst wilt laten weten.

De brieven kunnen tot twee weken ná 15 mei 1998 worden opgestuurd naar:

Brieven aan de Toekomst
Postbus 15 5 98
3503 AZ Utrecht
brieven@openluchtmuseum.nl

Vermeld wel altijd linksboven op de enveloppe de postcode. Dit is belangrijk om de brieven goed op te kunnen bergen.

Het leukste is om de brieven met de eigen naam te ondertekenen. Misschien kunt u in uw brief uzelf en uw leven omschrijven en een pasfoto meesturen. Dan heeft de toekomst ook een echt beeld van u.

**Voor meer informatie:
Brieven aan de Toekomst/
Nederlands Centrum voor
Volkscultuur
Lucasbolwerk 11
3512 EH Utrecht
tel. 030-2319997
fax 030-2334047**

Deze brieven worden bewaard
in het nationale archief van
Brieven aan de Toekomst.
Zo zullen héél véél
Nederlanders een
bijdrage leveren aan

de vaderlandse
geschiedenis
en niet na
jaren in de
vergetelheid
raken.

*De heer H. Vrieling.
Docent aan het
Alexander Hegius
College in Deventer.
Schaakt graag en start
in september '98 met
de Tweede Fase.*

De Tweede Fase. Wat verandert er voor mij?

De heer Vrieling heeft twee passies: schaken en lesgeven. Over het schaken kunnen we kort zijn, dat heeft hij helemaal in zijn vingers. Het lesgeven ook. Alleen, hoe gaat dat in de Tweede Fase? Het lijkt hem een prima idee om wat meer zelfwerkzaamheid voor zijn leerlingen te hebben. Maar het wordt een hele overgang. Zowel voor de manier van lesgeven als voor de methoden.

Daarom is het goed voor Vrieling en zijn 17.960 collega's om te weten dat er een uitgever is van onderwijsmateriaal die hem begrijpt en voor hem klaar staat: Nijgh Versluys. Niet alleen met volledig op de Tweede Fase afgestemd onderwijsmateriaal, maar ook met workshops en een informatiekraant. Kortom een prima partner om de toekomst mee in te gaan.

Wilt u, net als de heer Vrieling, er straks helemaal klaar voor zijn.

Bel: 035 548 24 70 en we houden u, geheel vrijblijvend, van alle ontwikkelingen op het gebied van het onderwijsmateriaal op de hoogte.

Nijgh Versluys
THUIS IN HET ONDERWIJS
Ook in de Tweede Fase!

meulenhoff Educatief

EDUCATIEVE UITGEVER

VAN HET JAAR

1997

De gespecialiseerde schoolboekhandelaren zijn het eens:

Meulenhoff Educatief

Educatieve Uitgever

van het jaar 1997!

- Klantvriendelijkheid = onze doelstelling
- Zorgvuldige informatievoorziening = ons motto
- Leveringsbetrouwbaarheid = ons uitgangspunt

Nu beschikbaar voor de bovenbouw havo/vwo Geschiedenis:

PHAROS

Themaboek havo

Werkboek havo

Naslagwerk havo/vwo

inclusief Historisch Overzicht, Kijkwijzer, Benaderingswijzer

Noteert u de volgende verschijningsdata in uw agenda!

Themaboek vwo 15 mei 98

Werkboek vwo 15 mei 98

Bel u voor meer informatie over de Meulenhoff uitgaven voor uw vak met de afdeling Verkoop,
telefoonnummer (020) 55 66 890

In de tros van Maurits!

VGN-excursie zaterdag 13 juni 1998

Delft en Willemstad

Programma

10.30 - 14.00 uur 'Van Maurits naar Munster',
Legermuseum, Korte Geer 1 te Delft
(circa 10 minuten lopen vanaf het NS-station Delft).

- Lezing door prof.dr A.Th. van Deursen over prins Maurits. Prof. Van Deursen werkt aan een biografie over deze stadhouder en succesvolle veldheer.
- Korte toelichting en rondleiding over de tentoonstelling 'Van Maurits naar Munster, tactiek en triomf van het Staatse leger'.
- Lunch

14.00 uur per bus van Delft naar Willemstad.

15.00-18.00 uur 'Willemstad, het meesterwerk van de vestingbouwers'

- Rondleiding door Willemstad langs o.a. het voormalig Raadhuis in renaissancestijl, het Arsenal (1793), d'Oranjemolen (1734) en de vestingwerken.
- Beziecting van het Princehof of Mauritshuis, het voormalig jachthuis van prins Maurits en thans in gebruik als stadsmuseum.
- Beziecting van de Koepelkerk, de eerste kerk in ons land, die speciaal voor de hervormde eredienst werd gebouwd.

18.00 uur per bus terug naar Delft.

De kosten voor deelname bedragen f90,-. In de prijs zijn inbegrepen lunch, koffie/thee, de busreis Delft-Willemstad v.v. en het boek *Neerlands Veste* door Noortje de Roy van Zuydewijn. Voor degenen die de reis Delft-Willemstad v.v. op eigen gelegenheid wensen te maken bedraagt de prijs f65,-.

Anmelding kan - tot 27 mei! - bij de Didactiek- & activiteitencommissie i.c. Johan Raven, Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel.058-2574050.

Deelname is pas definitief na ontvangst van het verschuldigde bedrag op postbankrekening 128701 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag o.v.v. 'Excursie 13 juni 1998'. Het aantal deelnemers is beperkt. Plaatsing geschiedt in volgorde van de ontvangst van de betalingen. Deelnemers ontvangen ongeveer twee weken tevoren een definitief programma.

NIEVPORT